

UNG I DEMOKRATIN

GYMNASIEELEVERS KUNSKAPER OCH ATTITYDER I DEMOKRATI- OCH SAMHÄLLSFRÅGOR.

Beställningsadress:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon 08-690 95 76
Telefax 09-690 95 50
E-postadress: skolverket@fritzes.se
www.skolverket.se

Beställningsnummer: 03:812

Tryck: Lenanders Grafiska AB, Kalmar 2003 • 11899

ISSN 1103 - 2421

ISRN SKOLV - R - - 232 - - SE

Ung i demokratin

Gymnasieelevers kunskaper och attityder i demokrati- och samhällsfrågor.

Innehållsförteckning

FÖRORD	7
SAMMANFATTNING	9
Gymnasieelevers kunskaper och attityder	10
Demokrati i skolan	12
SUMMARY	15
Knowledge and attitudes among upper secondary students	16
Democracy in schools	18
INLEDNING	21
Bakgrund	22
Det svenska deltagandet i studien	23
Den svenska undersökningen	24
Jämförelsemöjligheter mellan länderna	25
Något om betydelsen av social bakgrund för "val" till gymnasieprogram	26
Datamaterialets innehåll	27
Rapportens disposition	28
I: Skolan som demokratisk fostrare	
DEMOKRATI OCH SKOLA	29
Inledning	30
Olika modeller av demokrati	32
Demokratimodellerna och skolan	34
Skolan som demokratisk fostrare	35
1946 års skolkommision	35
Läroplan för gymnasieskolan - Lgy 70	36
Tim- och kursplaner i ämnet samhällskunskap	36
Arbetslivets förändring	38
Översynen av yrkesutbildningarna - ÖGY	38
En gemensam kursplan i ämnet samhällskunskap	39
Skolans förändrade styrning	40
En ny läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94	41
Programmål som ett led i målstyrningen av den reformerade gymnasieskolan	41
Kursplanen i samhällskunskap	42

II: Vilka värderingar förmedlar skolan?

DEMOKRATI OCH INFLYTANDE I SKOLANS VARDAG	43
Elevernas inflytande	44
Möjligheter till inflytande	45
Elevernas bedömning av inflytandets möjligheter	49
Att utöva inflytande	53
Att bli bemött	58
Inflytande och sen då?	61

III: Vilka värderingar/kunskaper har ungdomar i frågor om demokrati?

DEMOKRATISKA KUNSKAPER OCH FÄRDIGHETER	65
Inledning	66
Kunskapsprovet - beskrivning och exempel	66
Elevernas kunskaper inom olika områden	69
Resultat på kunskapsprovet fördelade mellan män och kvinnor	70
Hembakgrundens betydelse för resultatet på kunskapsprovet	71
Elever i år 9 och i gymnasiets år 3 - en jämförelse	73
De svenska elevernas resultat i jämförelse med elever i andra länder	74
Avslutande reflektioner och analyser	75
DEMOKRATIN OCH DESS MEDBORGARE	79
Att mäta ungdomarnas uppfattningar om demokratin	80
Gymnasieelever och demokratin	83
Jämförelser mellan grundskoleelever och gymnasieelever	88
Likheter och skillnader vid en internationell jämförelse ...	90
Om mönster i demokratiuppfattningar	90
Den sociala bakgrundens roll för synen på demokrati	92
Bra och dåligt för demokratin - en sammanfattning	93
Den gode medborgaren, den som gör något i demokratin	95
Gymnasieelever om den gode medborgaren	95
Jämförelser mellan grundskoleelever och gymnasieelever	100
Medborgarskapets dimensioner bland olika grupper	101
Sverige i en internationell jämförelse	102
En slutreflektion om demokratin, medborgarskapet och kunskaperna	103

INTRESSE FÖR POLITIK OCH MEDBORGERLIGA	
AKTIVITETER	105
Det latenta politiska deltagandet	107
Medievanor	107
Samtal om politik	111
Politisk självförtro och intresse för politik	114
Sammanfattning av ungdomars latenta politiska deltagande	119
Det manifesta politiska deltagandet	120
Attityder till framtida politiskt deltagande	120
Attityder till legala protester	125
Attityder till illegala protestaktiviteter	128
Sammanfattning av inställningen till medborgerliga aktiviteter	130
SAMMANFATTANDE DISKUSSION	133
Kunskaper om demokrati- och samhällsfrågor	134
Demokratisyn	135
Politiskt intresse och deltagande	135
Inflytande i skolan	135
Sammanfattande analys och reflexion	136
REFERENSER	139

Förord

Ung i demokratin är den andra delen av en svensk undersökning av ungdomars kunskaper, attityder, värderingar och engagemang inom området demokrati- och samhällsfrågor. Resultaten från den första delen, som rörde grundskoleelever, presenterades i rapporten, *Ung i demokratin. En studie i ungdomars demokratiska kompetens*, 2001. En fördjupad analys av grundskoleelevernas resultat på kunskapsprovet kommer att presenteras inom kort.

Denna undersökning behandlar gymnasieelever och ingår, likasom den förra, i en internationell studie – *The IEA Civic Education Study*. Syftet med undersökningen är att öka kunskapen om ungdomars vetande och uppfattningar i dessa frågor men också att få insikt i skolans roll att fostra elever i demokratins anda.

Demokrati är ett mångtydigt begrepp. Vad som är ett demokratiskt samhälle varierar över tid och mellan länder, vilket också satt sin prägel på undersökningens utformning. Rapporten bygger på information från en elevenkät till 2 678 gymnasieelever på 88 gymnasieskolor i gymnasieskolans år 3. Rapporten ger en lägesbild av svenska gymnasieelevers kunskaper, attityder och deltagande när det gäller demokrati- och samhällsfrågor. Rapporten beskriver också hur resultaten kan förstås utifrån svenska förhållanden och beskriver skillnaderna mellan resultaten från den tidigare undersökningen och gymnasieelevernas resultat.

Målgruppen för rapporten är i första hand politiker men vår förhoppning är att rapporten också ska intressera andra som arbetar med eller är intresserade av demokratifrågor.

Skolverket har haft huvudansvaret för att genomföra undersökningen men har samarbetat med Ungdomsstyrelsen och Statskontoret. I projektgruppen har ingått medarbetare från dessa myndigheter.

Projektgruppen som har arbetat med denna rapport har bestått av Ellen Almgren, Eva Arnek, Raul Bahamondez, Kersti Blidberg (projektledare t.o.m. 2002-10-30), Anders Broberg, Tiina Ekman, Johanna Freed, Sverker Härd (projektledare t.o.m. 2001-03-01), Annika Jonsson, Margareta Linnell, Jenny Soukkan och Niklas Theodorsson. Charlotte Samuelsson har fr.o.m. november 2002 slutfört projektet.

Under både datainsamling och analysfas har projektgruppen haft stöd av ett antal forskare som bidragit med olika perspektiv och värdefulla synpunkter. Ett tack till Er alla!

Slutligen, och framför allt, ett stort tack till alla Er, elever, lärare och skolledare som på olika sätt deltagit i datainsamlingen.

Per Thullberg
Generaldirektör

Charlotte Samuelsson
Projektledare

Sammanfattning

Den bild media ofta förmedlar är att många ungdomar saknar ett politiskt intresse och engagemang. I den mån det motsatta gäller handlar det framför allt om ett engagemang i enskilda frågor. Valdeltagandet både bland förstagångsväljare och bland andra väljare har dessutom uppvisat en sjunkande trend i de senaste valen. Eftersom demokrati förutsätter ett visst deltagande från medborgarnas sida kan dessa tendenser vara varningstecken. Frågan är dock om t.ex. minskat valdeltagande bland förstagångsväljare säger något om de ungas intresse för politik och samhällsfrågor och potential till politiskt engagemang eller om det istället är ett uttryck för politiskt missnöje och i sig är en protest.

Ung i demokratin är en undersökning av gymnasieelevers demokratiska kompetens som genomfördes år 2000. Studiens syfte har varit att kartlägga och analysera ungdomars kunskaper, attityder och engagemang i samhälls- och demokratifrågor. Studien ingår i en motsvarande internationell IEA-undersökning. 1999 genomfördes dessutom en liknande undersökning bland 14- och 15-åriga grundskoleelever i Sverige. Därmed finns det möjligheter att jämföra de svenska gymnasieeleverna dels med jämnåriga ungdomar i andra länder, dels med svenska grundskoleelever. När det har ansetts vara relevant har också sådana jämförelser gjorts.

GYMNASIEELEVERS KUNSKAPER OCH ATTITYDER

Resultaten i denna studie tyder på att en majoritet av gymnasieeleverna har goda kunskaper om demokrati, såväl i termer av ren faktakunskap som utifrån förmåga att tolka politiska budskap och förstå ekonomiska samband. Sett utifrån antal rätt svar på det kunskapsprovet fick eleverna göra i samband med undersökningen är männen och kvinnorna lika kunniga om demokrati. Männen klarar dock i större utsträckning än kvinnorna frågor om ekonomi, medan kvinnorna i större utsträckning än männen klarar frågor om jämlikhet och mänskliga rättigheter. Skillnader i antal rätt svar på kunskapsprovet finns framför allt mellan elever som går på olika gymnasieprogram. I den grupp som har minst antal rätt svar återfinns särskilt elever som går på de s.k. mansdominerade programmen med yrkesämne. I ett internationellt perspektiv ligger svenska gymnasieelever över genomsnittet för samtliga tre typer av frågor, men framför allt lyckas de bättre på tolkningsfrågorna och frågor som kräver förståelse av ekono-

miska samband. Detta beror troligen på att sådana frågor bättre överensstämmer med undervisningens inriktning i svenska skolor. Sammantaget ger gymnasieelevernas resultat på kunskapsprovet en positiv bild av förstagångsväljarna i Sverige.

Sammantaget tyder dessutom resultaten på att flertalet av gymnasieeleverna har en "traditionell" syn på demokrati. Även om det tycks finnas en liten grupp elever som t.ex. inte inser vikten av eller som ifrågasätter fri opinionsbildning överensstämmer med andra ord gymnasieelevernas uppfattningar om vad som är bra och dåligt för demokratin i stor utsträckning med den demokrati som finns i Sverige idag. Undersökningen visar dessutom att gymnasieeleverna ställer höga krav på vad det innebär att vara en god, vuxen medborgare. En övervägande majoritet av gymnasieeleverna tycker att det är mycket eller ganska viktigt att rösta när det är val och mellan två tredjedelar och tre fjärdedelar anser att en god medborgare ska ägna sig åt mer tidskrävande aktiviteter som att följa med i den politiska debatten i media och aktivera sig för att skydda miljön eller för att hjälpa andra människor i samhället. Skillnaden i demokratisyn mellan olika elevgrupper är ofta stor om man jämför en svenskfödd kvinna som läser på ett teoretiskt program, har högt utbildade föräldrar och många böcker i hemmet med en man som inte är född i Sverige, som läser på ett praktiskt program, har lågutbildade föräldrar och få böcker i hemmet. Hon uttrycker ett starkare stöd för demokratins grunder och företräder ett mer aktivt medborgarskap, som kännetecknas av både kritisk debatt och politisk aktivitet.

Tittar man närmare på vad eleverna själva kan tänka sig att göra i framtiden visar det sig att en majoritet nog eller säkert kommer att rösta i framtida val och även skaffa sig information om de olika politiska partierna innan de röstar. Betydligt färre kan däremot tänka sig att bli medlem i ett politiskt parti eller ställa upp som kandidat i ett kommunalval. Skillnaderna i ställningstagandet för dessa frågor skiljer sig åt mellan elever som går på olika gymnasieprogram. Störst andel som svarar att de nog eller säkert kommer att rösta i framtida val återfinns bland elever på de studieförberedande programmen, medan lägst andel återfinns bland eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne. Det är därför förvånande att det är vanligast bland eleverna på de mansdominerande programmen med yrkesämne att kunna tänka sig att bli partimedlem eller ställa upp som kandidat i kommunalval.

Det är vanligare att männen svarar att de är intresserade av politik, att de ofta har något att säga när politiska frågor och problem dis-

kuteras och att de har lätt att förstå de flesta politiska frågor. Däremot finns det inte några könsskillnader med avseende på hur ofta gymnasieeleverna diskuterar vad som händer i svensk politik tillsammans med sina föräldrar. Det är dock vanligare att män diskuterar politik med jämnåriga, medan kvinnor oftare diskuterar politik med sina lärare. Hur ofta ungdomarna diskuterar politik med andra varierar emellertid framför allt mellan olika gymnasieprogram. Störst andel elever som ofta eller ibland diskuterar politik med andra återfinns bland eleverna på de studieförberedande programmen. Bland eleverna på de kvinnodominerande programmen är det däremot relativt få som diskuterar politik.

DEMOKRATI I SKOLAN

Skolan ska inte enbart förmedla faktakunskaper i demokrati utan även vara en plats där eleverna i praktiken ska få erfarenhet av demokrati. I de svenska läroplanerna anges t.ex. att eleverna ska ha ett reellt inflytande över sin utbildning. *Ung i demokratin*-undersökningen visar att en majoritet av gymnasieeleverna anser att de har relativt stora möjligheter att påverka i skolan. Framför allt är det många som uppfattar att elevinflytandet är stort genom den inverkan elevrådet har och att eleverna har goda möjligheter att påverka elevrådet. Närmare 80 procent av gymnasieeleverna anser vidare att de har relativt stora möjligheter att påverkar undervisningens innehåll och upplägg. Betydligt färre anser däremot att de har relativt goda möjligheter att påverka schema, regler och normer i skolan samt vilka läroböcker och läromedel som ska användas. Kvinnorna är mer positiva än männen till möjligheterna att påverka olika faktorer i skolan. Bedömningen av elevinflytande varierar dessutom mellan elever som går olika gymnasieprogram. Eleverna på de studieförberedande programmen är den grupp som i störst utsträckning anser sig kunna påverka i skolan, medan en betydligt mindre andel av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne bedömer att de har förhållandevis goda påverkansmöjligheter. Om dessa resultat beror på faktiska skillnader i elevinflytande mellan de olika gymnasieprogrammen eller om det snarare handlar om t.ex. skilda anspråksnivåer är svårt att uttala sig om.

Att gymnasieeleverna skulle ha ett relativt stort inflytande i skolan motsäger resultat från tidigare studier. I Läroplanerna i praktiken framkom bl.a. att gymnasieeleverna inte ansåg sig ha något större

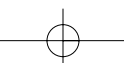
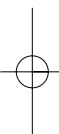
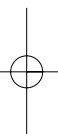
inflytande i skolan och att majoriteten av dem uppfattade elevrådet som en skendemokratisk konstruktion.¹ Även i undersökningen Attityder till skolan från år 2000 framkommer att elevernas inflytande i skolan är relativt begränsat och att det är en betydligt större andel elever som vill ha inflytande över t.ex. arbetssätt, läroböcker, skolmiljö och skolmaten än andelen som säger att de kan påverka dessa faktorer.² Resultaten av *Ung i demokratin*-undersökningen visar dock att två tredjedelar av gymnasieeleverna är missnöjda med situationen i sin skola. Trots att en majoritet av gymnasieeleverna i studien t.ex. bedömer att elevrådet har ett relativt stort inflytande i skolan och att de själva har förhållandevis goda möjligheter att påverka elevrådet är det knappt hälften av de missnöjda som har tagit ett initiativ till förändring. Detta tyder på att gymnasieeleverna trots allt inte anser sig ha något större inflytande i skolan, åtminstone inte över sådant som de är missnöjda med. Av samtliga som av ett eller annat skäl försökt att få till stånd en förändring i skolan har mindre än en tredjedel lyckats, medan en tredjedel inte lyckats få igenom sina förslag. För drygt en tredjedel var utgången av initiativet ännu ovisst vid undersökningstillfället.

Av undersökningen framgår dessutom att en majoritet av gymnasieeleverna upplever att klassrumsklimatet är demokratiskt, dvs. att elever t.ex. öppet kan uttrycka åsikter som avviker från lärarens i politiska frågor och samhällsfrågor, att eleverna uppmuntras att skaffa sig en egen uppfattning i olika frågor och att lärarna tar upp flera olika åsikter och synvinklar när en fråga diskuteras. Kvinnor bedömer i större utsträckning än män att så är fallet, liksom elever på de studieförberedande programmen. Eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne är istället den grupp av elever där störst andel bedömer klassrumsklimatet negativt.

De elever som uppfattar klassrumsklimatet som gott, liksom de elever som har stor tilltro till elevinflytandets möjligheter att påverka i skolan, har också, mätt med kunskapsprovet, goda demokratikunskaper. Båda dessa elevgrupper anser dessutom i högre utsträckning än andra elever att de i skolan har lärt sig att förstå människor som har andra åsikter än dem själva samt vikten av att rösta i nationella och lokala val.

¹ Läroplanerna i praktiken. Skolverkets rapport nr. 175, 1999. Sid. 80-87.

² Attityder till skolan. Skolverkets rapport nr. 197, 2001. Sid. 132.

SUMMARY

The image conveyed by the media is that many young people lack both interest and involvement in politics. Where the contrary is true, it is mainly a question of involvement in individual issues. Turnout among first-time voters and others has been diminishing in recent elections. Since democracy relies upon a certain level of participation from citizens, such trends should be taken as a warning sign. The question, however, is whether reduced turnout among first-time voters says anything about their level of political commitment and interest or whether, instead, it is actually an expression of political dissatisfaction and therefore a form of protest.

Ung i demokratin (Young people in democracy) is a study of the democratic competence of upper secondary students carried out in 2000. The aim of the study was to chart and analyse the knowledge, attitudes and involvement of young people in issues concerned with society and democracy. The study forms part of a broader international survey, The IEA Civic Education Study In 1999, a similar survey was conducted among 14 and 15-year-old students in Sweden. This made it possible to compare the Swedish upper secondary students both with their counterparts in other countries and also with Swedish compulsory school (years 1-9) pupils. This kind of comparison has been made where relevant.

KNOWLEDGE AND ATTITUDES AMONG UPPER SECONDARY STUDENTS

The results of this study suggest that the majority of upper secondary students are well informed about democracy, both in terms of factual knowledge and in terms of their ability to interpret political manifestos and understand economic connections. According to the results of a test administered to the students as part of the study, the men and women are equally well informed about democracy. The male students, however, tended to handle questions concerned with economics better while the female students were more competent at dealing with questions concerning equality and human rights. The differences in numbers of correct responses to the test questions were largely between groups of students following different programmes. Students following the so-called male-dominated vocational programmes were prominent in the group that gave the lowest number of correct responses. Internationally, Swedish students came out above average for all three types of question, but they were particularly strong on questions requiring interpretation and those requi-

ring an understanding of economic connections. This is probably because this kind of question is in line with the pedagogy used in Swedish schools. Altogether, test results among Swedish students give a positive picture of first-time voters in Sweden.

In general, the results also show that most students hold a "traditional" view of democracy. Although a small group appears not to see the importance of free formation of public opinion, or questions this, the students' notions of what is good or bad for democracy is largely in harmony with contemporary Swedish democracy. The study also shows that students set high standards for what constitutes a good, mature citizen. The overwhelming majority believe that it is either very or quite important to vote in elections, and between two thirds and three quarters hold that a good citizen should engage in more time-consuming activities such as following political debate in the media, engaging in protection of the environment or helping other people. The difference in attitude towards democracy between various groups of students is often large if one compares a Swedish-born woman with well educated parents, many books at home and who is following a theoretical programme with a man who was not born in Sweden, who has poorly educated parents and few books in the home and is following a vocational training programme. The woman expresses greater support for democratic principles and represents more active citizenship, characterised by both critical debate and political activity.

If one examines more closely what the students can imagine doing in the future, it becomes clear that the majority are likely to vote in future elections and to gather information about the political parties before they do so. Considerably fewer would consider becoming a member of a political party or standing as a candidate in a municipal election. The differences in attitude towards these issues reflect the different upper secondary programmes that the students follow. The largest number who responded that they would probably or most likely vote in the future is found among students following theoretical programmes, while the lowest number is found among students in the male-dominated vocational programmes. It is therefore surprising to find that it is among the male-dominated vocational programmes that students most commonly imagine they could become political party members or stand as candidates in municipal elections.

It is more common for men to respond that they are interested in politics and they often have something to say when political issues and problems are discussed. They also say that they find it easy to

understand most political questions. No gender differences, however, are apparent in the frequency with which students discuss what is going on in Swedish politics with their parents. It is more common for men to discuss politics with their own age group while women more commonly discuss politics with their teachers. The frequency with which young people discuss politics among themselves varies from programme to programme. The greatest proportion of students who often or sometimes discuss politics with one another is found among those following the theoretical programmes. In the female-dominated programmes, however, there are relatively few who discuss politics.

DEMOCRACY IN SCHOOLS

The school[TRS1] is not only responsible for conveying factual knowledge about democracy but it should also constitute a place in which students should experience democracy in action. In the Swedish curriculum it is stated, for instance, that students should be able to exert genuine influence over their education. The Ung i demokratin study has shown that the majority of upper secondary students feel they have relatively good opportunities to influence their college. Many claim that it is above all via the students' council that they are able to exert influence.

Some 80 percent of the upper secondary students also contend that they have reasonably good opportunities to influence the content and form of instruction. Considerably fewer believe they can influence the timetable, rules and norms of the school or which textbooks and teaching aids are used. Women tend to be more positive than men about their ability to influence various aspects of college life. Evaluations of student influence also differ between students from the various upper secondary programmes. Students from the theoretical programmes are those most inclined to feel they can exert an influence in college while a considerably smaller proportion of the students from the male-dominated vocational programmes feel they can exert any real influence. Whether these results reflect genuine differences in students' ability to exert influence according to their programme or whether it has more to do with such things as different levels of expectation is difficult to assess.

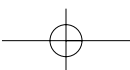
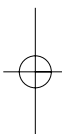
If it is true that upper secondary students do have a relatively strong influence over their education, then this contradicts the findings of earlier studies. In *Läroplanerna i praktiken* (The

Curriculum in Practice) it was shown that upper secondary students did not feel they had much influence over their education and the majority of them felt that the student council was a sham democratic construction. The study Attityder till skolan (Attitudes towards School), conducted in 2000, also showed that students' influence in school is relatively limited and that far more students would like to influence issues such as methods of instruction, textbooks, the school environment and school food than feel they are able to.

The results of the Ung i demokratin study, however, shows that two thirds of students are dissatisfied with the situation in their college. Despite the fact that the majority of students in the study claim that the student council is reasonably powerful and that they themselves have a reasonable chance of influencing the student council, less than half of the dissatisfied students have actually tried to initiate a change. This suggests that students in fact do not consider themselves able to exercise any great influence over their education - at least not over that with which they are dissatisfied. Of all those who, for whatever reason, tried to bring about a change in the college, less than a third were successful while a third failed to get their suggestions implemented. For slightly more than a third, the results of their initiatives remained unclear at the time of the study.

The study also shows that the majority of upper secondary students find the classroom climate democratic, i.e. that students are able to openly express opinions about social and political issues that differ from those of the teacher, that the students are encouraged to make up their own minds about various matters and that the teachers present different opinions and perspectives when a particular issue is dealt with. More women than men feel that this is so, and more students from the theoretical programmes. Students from the male-dominated vocational programmes constitute the group from which the greatest proportion experienced the classroom climate as negative.

According to the knowledge test, it was the students who felt the classroom climate was good, as well as those who had confidence in the power of the student council to exert influence, who have a good understanding of democracy. Both of these groups of students claim to a greater degree than other students that their time in college has taught them to understand people with opinions that differ from their own and the importance of voting in national and local elections.

Inledning

BAKGRUND

Slutet av 1900-talet var en tid av stora samhällsförändringar i många länder. Frågor kring demokratin både som styrelseskick och i termer av demokratiska normer och värderingar aktualiserades när demokratiska regeringar skulle återupprättas eller bildas för första gången. Även i länder med sedan länge etablerade demokratiska traditioner aktualiserades dessa frågor. Demokratin stod där inför en rad problem, om än av annan karaktär. I detta läge riktades fokus mot utbildningssystemet och skolans roll. Mot denna bakgrund beslöt *The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)* att genomföra en internationell studie av ungdomars demokratiska kompetens, *IEA Civic Education Study*. IEA, som är ett oberoende internationellt forskningsorgan med representation från mer än 50 länder, har tidigare gjort ett stort antal traditionella kunskapsmätningar i matematik, naturvetenskap och läsförståelse. Att de, som i detta fall, sätter fokus på samhällsvetenskap och demokratisk fostran är ovanligt.³

Den internationella studien, IEA Civic Education Study, är en undersökning i två delar. Den första delen genomfördes 1999 och består av en enkät riktad till 14-åringar, samhällskunskaps- och historielärare samt rektorer i elevernas skolor i 28 länder runt om i världen.⁴ Resultaten från den undersökningen finns presenterade i *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic knowledge and engagement at age fourteen*.⁵ Den andra delen, som ligger till grund för den här rapporten, riktades till gymnasieelever i 16 länder.⁶

Sammantaget deltog nära 50 000 elever mellan 16 och 19 år från de olika länderna i undersökningen som genomfördes år 2000.⁷ Resultaten från den undersökningen publicerades i rapporten *Civic*

³ I början av 1970-talet genomförde IEA en liknande studie där 9 länder deltog, däribland Sverige. Skillnaderna mellan dessa båda undersökningar är dock så stora att jämförelser dem emellan inte görs i den aktuella undersökningen.

⁴ I studien ingår också fallstudier från respektive land där varje lands syn på "civic education" redovisas, se Torney-Purta, J., Schwille, och Amadeo, J.-A. (ed) *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, 1999.

⁵ Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., Schulz, W. *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at age Fourteen*, 2001. Rapporten kan beställas från IEA Secretariat, e-post: departement@IEA.nl

⁶ Deltagande länder är: Chile, Columbia, Cypern, Danmark, Estland, Hong Kong, Israel, Lettland, Norge, Polen, Portugal, Ryssland, Schweiz, Slovenien, Sverige och Tjeckien.

⁷ IEA och Civic Education Study beskrivs mer ingående i *Civic education across countries: Twenty-four national case studies from the IEA Civic Education Project*, 1999. *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*, 2001 och *Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*, 2002.

*Knowledge and Engagement. An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen countries.*⁸ Båda studierna innehåller kunskaps-, bakgrunds- och attitydfrågor inom områdena demokrati- och samhälls-frågor. Attitydfrågorna är identiska för de båda undersökningarna och mer än en tredjedel av kunskapsfrågorna är direkt jämförbara. Jämförelser mellan de båda åldersgrupperna är således möjliga att göra.

DET SVENSKA DELTAGANDET I STUDIEN

Även i Sverige pågick under 1990-talet en demokratidebatt som bl.a. förmedlade en bild av ungdomars bristande politiska engagemang och intresse.⁹ I förhållande till den vuxna befolkningens attityder och värderingar i demokrati- och samhälls-frågor var kunskapen om ungdomars uppfattningar inom detta område begränsat. Skolverket beslutade därför 1998 att delta i IEA Civic Education Study. Den svenska delen av undersökningen kom att kallas för *Ung i demokratin*. Resultaten från den första delen, som avser 14- och 15-åringar i grundskolans år 9, publicerades 2001 i en rapport kallad *Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens*.¹⁰ En fördjupad analys av grundskoleelevernas resultat på kunskapsprovet kommer att presenteras inom kort.

Den första delen och den som presenteras här är utformade på likartat sätt, dvs. både som en del av en internationellt jämförande studie och som en nationell undersökning av ungdomars demokratiska kompetens. Internationella kvantitativa jämförande studier är i regel enbart beskrivande till sin karaktär. Detta gäller även IEA Civic Education Study. Projektets ambition har emellertid varit att också kunna förklara resultaten. Den internationella studien och dess möjligheter till internationella jämförelser har använts som utgångspunkt för fördjupade analyser av svenska ungdomars kompetens. Resultaten har vidare analyserats med hjälp av olika bakgrundsvariabler. Detta till trots finns det anledning att påpeka att denna undersökning bör ses som en första kartläggning av det kvantitativa materialet och som sådan en god utgångspunkt för vidare analyser och forskningsinsatser.

⁸ Amadeo, J., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V., Nikolova, R. Civic Knowledge and Engagement. An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries, 2002. Rapporten kan beställas från IEA Sekretariat, e-post; departement@IEA.nl.

⁹ Se exempelvis Demokratirådets rapporter.

¹⁰ Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens, 2001. Skolverkets rapport nr. 210.

DEN SVENSKA UNDERSÖKNINGEN

Sverige valde att gruppera sitt urval av gymnasieelever på fyra programgrupper för att därmed göra det möjligt att kunna särredovisa dessa. De fyra programgrupperna består av följande program:

1. Studieförberedande program, där Naturvetenskapliga programmet, Samhällsvetenskapsprogrammet och International Baccalaureate ingår.
2. Postmoderna program, där Estetiska programmet, Handels- och administrationsprogrammet programmet, Hantverksprogrammet, Hotell- och restaurangprogrammet, Livsmedelsprogrammet, Medieprogrammet och Naturbruksprogrammet ingår.
3. Mansdominerade program med yrkesämne, där Byggprogrammet, Elprogrammet, Energiprogrammet, Fordonsprogrammet och Industriprogrammet ingår.
4. Kvinnodominerade program med yrkesämne, där Barn- och fritidsprogrammet och Omvårdnadsprogrammet ingår.

Frågorna i undersökningen besvarades av 2 678 elever på 88 skolor, vilket ger en total svarsfrekvens på 76 procent. 53 procent av de deltagande eleverna var kvinnor. 10 procent av svarspersonerna är födda utanför Sverige. Mer om undersökningens population, urval, svarsfrekvens m.m. finns att läsa i den internationella rapporten.¹¹

Materialet är alltså mycket omfattande och håller hög kvalitet. I det internationella materialet finns det variationer i urvalet som beror på olikheter mellan ländernas utformning av gymnasieskolan. Exempelvis ingår i Danmarks urval enbart elever från teoretiska utbildningar. Alltså kommer slutsatserna av analyserna i rapporten inte att gälla vilka gymnasieelever som helst utan elever i år 3 i gymnasieskolan. Det gör dessvärre också resultaten något svårare att jämföra med resultaten från undersökningen av eleverna i grundskolan, eftersom det materialet gällde en hel åldersgrupp.

Undersökningen genomfördes med hjälp av kontaktpersoner på varje skola. De hade till uppgift att informera eleverna om undersökningen för att dessa skulle förstå betydelsen av att besvara enkäten

¹¹ Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt & Nikolova: Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries, kapitel 2, 2002.

på ett seriöst sätt. Kontaktpersonerna antecknade också uppgifter om närvaro och frånvaro och gav Skolverket återkoppling på undersökningens genomförande. Det var också kontaktpersonerna som samlade in och skickade tillbaka enkäterna till Skolverket.

JÄMFÖRELSEMÖJLIGHETER MELLAN LÄNDERNA

En internationell studie skall tillgodose många krav. För att resultaten från olika länder skall kunna jämföras med varandra krävs inte bara frågor som är relevanta för de deltagande ländernas elever, det är också viktigt att eleverna i undersökningsgruppen är relativt jämn-gamla. De deltagande ländernas utbildningssystem är olika i många avseenden, inte minst gäller det gymnasieskolan. Det var därför svårt att internationellt enas om vilka elever som skulle ingå i denna studie. Överenskommelsen blev att det stod varje land fritt att välja att rikta undersökningen antingen till elever som gick ett visst år i gymnasieskolan, dvs. årskurs, eller till elever som var födda ett visst år, dvs. åldersgrupp. Sverige valde det förra, vilket innebar elever i år 3 i gymnasieskolan.¹²

Detta resulterade i en stor åldersspridning bland de deltagande ländernas elever och i en större spridning än i den föregående studien för 14- och 15-åringar. De svenska elevernas medelålder är 18,9 år. Detta kan jämföras med det internationella genomsnittet som är 17,9 år.¹³ De svenska eleverna är alltså i genomsnitt ett år äldre. Av de totalt sexton deltagande länderna går eleverna i Sverige och i åtta andra länder det tolfte skolåret medan sex länders elever går det elfte och eleverna i ett land går det tionde skolåret.

Ytterligare en faktor, som bör tas hänsyn till vid internationella jämförelser är det s.k. täckningsindexet.¹⁴ För varje land har ett täckningsindex beräknats. Indexet varierar mellan olika länder, vilket t.ex. beror på hur stor andel av landets ungdomar som går i gymnasieskolan. Måttet anger hur stor del av en åldersgrupp som haft möjlighet att komma med i studien och kan vara till hjälp vid jämförelser

¹² Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt & Nikolova: Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries s. 32, 2002.

¹³ A.a. s. 39. I det internationella materialet varierar medelåldern mellan 16,6 och 19,4.

¹⁴ För respektive lands täckningsindex se Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt & Nikolova: Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries s. 66-67, 2002.

mellan olika länders resultat i och med att måttet säger någonting om hur väl de elever som ingår i studien representerar sin åldersgrupp. Exempel: I ett land finns totalt 100 000 18-åringar. Av dessa 100 000 18-åringar går 80 000 i gymnasiet och 70 000 av dessa går sista året i gymnasiet. För ett land som valt att rikta studien till elever i år 3 blir täckningsindexet 70 procent. Sverige har ett täckningsindex på 82 procent, vilket är förhållandevis högt¹⁵. Av övriga nordiska länder som deltog har Danmark 55 procent och Norge 99 procent i täckningsindex.¹⁶

Såväl elevernas ålder som täckningsindex påverkar jämförbarheten av resultat mellan olika länder. Vid internationella resultatjämförelser är det därför viktigt att ta hänsyn både till vilket skolar elevgruppen gick i, elevgruppens täckningsindex samt elevgruppens medelålder.

NÅGOT OM BETYDELSEN AV SOCIAL BAKGRUND FÖR "VAL" TILL GYMNASIEPROGRAM

I tidigare undersökningar av gymnasieskolan har det konstaterats att rekryteringsmönstret till gymnasieskolan påverkas av kön, betyg och socialt ursprung.¹⁷ Som framgår av tabell 1 söker sig exempelvis barn till högutbildade föräldrar i högre grad till studieförberedande program medan barn till lågutbildade föräldrar i högre grad söker sig till praktiskt inriktade program. Det betyder att programtillhörighet inte enbart eller kanske inte ens är ett uttryck för elevens intresse för den valda utbildningens inriktning utan snarare är ett val beroende av kön och klasstillhörighet. Programvalet har således en sociokulturell dimension och är därmed av stort intresse för denna undersökning, eftersom det är rimligt att anta att den dimensionen avspeglas i elevernas attityder och värderingar i demokrati- och samhällsfrågor. Vid en jämförelse mellan programmen måste man således ha i åtanke att de två grupperna ser olika ut.

¹⁵ Täckningsindexet för Sverige skulle ha varit högre om även gymnasieelever på det individuella programmet hade inkluderats i undersökningen.

¹⁶ Norge hade det högsta täckningsindexet av samtliga länder.

¹⁷ Se Reformeringen av gymnasieskolan. En sammanfattande analys. Skolverkets rapport 187 och de källhänvisningar som görs där.

Tabell 1. Social bakgrund bland elever på olika gymnasieprogram. Andel i procent.

Typ av program	Andel kvinnor	Högst utbildade förälder		
		Förgymnasial utbildning	Gymnsie- utbildning	Eftergymnasial utbildning
Studieförberedande program	55	11	32	57
Postmoderna program	57	20	47	33
Mansdominerade program med yrkesämne	9	31	42	27
Kvinnodominerade program med yrkesämne	78	34	47	19
Totalt	53	16	36	48

Förutom program har vi i undersökningen konsekvent använt ett antal olika egenskaper för att studera eventuella olikheter mellan gymnasieskolans elever. Dessa egenskaper visar, liksom program, på sociokulturella skillnader. Vi mäter exempelvis en kulturell aspekt av elevernas bakgrund med frågan "Ungefär hur många böcker finns det hemma hos dig?".

Utöver de egenskaper som mäter sociokulturella skillnader använder vi oss också av kön och resultatet på kunskapstestet för att belysa skillnader mellan olika grupper av elever.

DATAMATERIALETS INNEHÅLL

Förutom de rent tekniska detaljerna kring undersökningens genomförande kan den mer innehållsliga kvaliteten på undersökningen nämnas. Undersökningen innehåller såväl ett kunskapstest om demokrati, nationell identitet, samhälle och ekonomi som en mängd frågor om elevernas bakgrund, värderingar, attityder och engagemang i olika samhällsfrågor. Några av de frågor som IEA syftat till att besvara med hjälp av denna undersökning är: *Hur definierar och förstår elever begrepp som medborgarskap och närbesläktade frågor? För vilka rättigheter och skyldigheter av deltagande förbereds elever i sina respektive politiska system och samhällen? Utvecklar manliga och kvinnliga elever olika uppfattningar om medborgarskap, och utvecklar de olika potentiella roller i den politiska processen? Finns det socioekonomiska skillnader mellan elevers förståelse av eller attityder till demokrati- och samhällsrelaterade ämnesområden?*¹⁸

¹⁸ Se ibid., kapitel 1 och 2.

Man kan ha synpunkter på de frågor som ställts i undersökningen och på de som inte ställts. Även denna undersökning lämnar naturligtvis en del kvar att önska. Många av frågorna är ett resultat av en kompromiss mellan forskare från olika länder, med olika demokratisyer, som försökt finna mätinstrument för så svårdefinierade begrepp som demokrati, medborgarskap, inflytande m.m. Vissa frågor passar kanske bättre i ett land än i ett annat. Eventuella problem med specifika frågor kommer i det följande att tas upp efter hand som de blir aktuella.

RAPPORTENS DISPOSITION

Rapporten är indelad i tre delar. Den första delen kallas *Skolan som demokratisk fostrare* och inleds med en översikt dels över de krav och förväntningar som preciserats i läroplaner och kursplaner vad gäller ungdomars demokratiska fostran, dels av de demokratiteorier som vi utgått från i våra analyser. Tillsammans bildar dessa kapitel studiens utgångspunkt. Del två, *Vilka värderingar förmedlar skolan?*, fokuserar på ungdomarnas skolvardag, deras syn på och möjligheter till inflytande och hur de uppfattar det s.k. klassrumsklimatet. Del tre, *Vilka värderingar/kunskaper har ungdomar i frågor om demokrati?*, inleds med en redovisning av ungdomarnas kunskaper och färdigheter inom området demokrati- och samhällsfrågor. Kunniga medborgare anses vara centrala för att en demokrati ska fungera. I denna del beskrivs därefter ungdomarnas uppfattningar om vad som är bra respektive dåligt för demokratin och vad de anser krävs för att vara en god demokratisk medborgare. Deras politiska engagemang och tilltro till det politiska systemet redovisas dessutom. Rapporten avslutas med en sammanfattande diskussion.

I: SKOLAN SOM DEMOKRATISK FOSTRARE

Demokrati och skola

INLEDNING

Att fylla 18 år innebär för dagens ungdomar att man blir myndig. För de flesta ungdomar betyder det i första hand att man får ta körkort och köra bil. Att bli myndig innebär också en mängd andra rättigheter och skyldigheter. Man får t.ex. rösta, ingå hyresavtal, ta banklån och gifta sig. För männens del betyder det också att man är värnpliktsskyldig. Dessa rättigheter och skyldigheter innebär att samhället i en mening betraktar individen som en fullvärdig medborgare.

I en annan bemärkelse är man som 18-åring inte en självständig, vuxen person. De allra flesta 18-åringar går alltjämt i skolan och är därmed beroende av familj och samhälle för sin försörjning. Utvecklingen på arbetsmarknaden har nämligen inneburit att kvalifikationskraven för ett förvärvsarbete blivit allt högre, vilket medfört att utbildningstiden förlängts. "Vuxenblivandet" inträder senare. Samtidigt har samhället bedömt att ungdomarnas längre utbildning, utveckling och mognad gjort det möjligt att sänka myndighetsåldern.¹ Här finns en inbyggd paradox.

Vilka konsekvenser får en förlängd ungdomstid och ett senare inträde i vuxenlivet för ungdomars syn på samhällsfrågor och politik? Vilka kunskaper, värderingar och attityder avseende politik och demokrati har dagens 18-åringar? Det är den frågan som står i fokus för denna studie. De ungdomar som ingår i undersökningen gick i gymnasieskolans sista årskurs då studien genomfördes. Dessa ungdomar har upplevt sin barndom och tonårstid under 1980- och 1990-talen. Vilken betydelse har det? Den amerikanske forskaren Ronald Inglehart hävdar i sin bok *The Silent Revolution* att en människas värderingar etableras tidigt i livet under de s.k. formbara åren som sträcker sig upp till tjugooårsåldern och att människor tenderar att behålla dessa grundläggande värderingar livet ut.² Religionsociologen Torleif Pettersson menar att värderingarna hos varje enskild individ kan förstås dels utifrån den egna individuella historien, dels i relation till samhällsutvecklingen under de formbara åren.

För tidigare ungdomsgenerationer spelade inte enbart familjen och arbetslivet en viktig roll på vägen att bli vuxen, utan även föreningsliv och folkrörelser var viktiga skolor för medborgarfostran. Idag har dock föreningslivet och folkrörelserna förlorat i betydelse.

¹ Myndighetsåldern sänktes 1974 från 20 till 18 år. Vid denna tidpunkt fanns en större överensstämmelse mellan legal myndighetsålder och ekonomisk självständighet.

² Inglehart, R. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, 1977.

Under 1990-talet har vi kunnat iakttaga hur de politiska partierna förlorat medlemmar och hur arbetslösheten inneburit att stora grupper av framför allt ungdomar kommit att stå utanför den demokratiskolning som sker på arbetsplatserna. Denna samhällsutveckling innebär att skolan får allt större betydelse för reproduktion av normer och värderingar. De kunskaper och erfarenheter som medborgarskapet förutsätter kommer de flesta unga därför att till stor del tillägna sig i skolan.

Mycket talar alltså för att skolans betydelse som medborgarskola och demokratifostrare blir allt viktigare men samtidigt också svårare. Å ena sidan kan kvarhållandet av praktiskt taget alla ungdomar i skolan bidra till att försena och försvåra en anpassning till förvärvsarbete och ett självständigt vuxenliv. De åldershomogena grupperna i skolan gör att ungdomarna kommer att leva i en ungdomskultur som motverkar vuxenblivandet. Å andra sidan kan den längre utbildningstiden förmodas få effekter på ungdomarnas värderingar. Enligt det här sättet att tänka blir gymnasieskolan en av de viktigaste socialisationsagenterna och för en allt större grupp ungdomar även universitet och högskolor. Dessa institutioner står ju för en betydande värdeprouktion.

Under de senaste decennierna har också medborgarnas inställning till och deltagande i vardagsdemokratin förändrats. Demokratirådet konstaterar i en av sina rapporter att medborgarnas politiska engagemang stagnerar eller minskar.³ Idag är t.ex. färre medborgare aktiva i partierna, färre röstar i de allmänna valen och färre uttrycker sin mening via demonstrationer än i slutet av 1980-talet. I Sverige har föreningslivet och folkrörelserna haft en stark position och många engagerade medlemmar, något som har stor betydelse för det civila samhällets vitalitet och demokratins arbetssätt. Denna bild måste dock revideras idag. Föreningslivet är på tillbakagång, medlemstalen sjunker, många medlemmar är passiva och eldsjälarna blir allt färre. Vi kan också se hur inställningen till samhällsengagemang förändrats. Många av de resursstarka i samhället väljer idag att ställa sig utanför politiken, samtidigt som resurssvaga grupper utesluts från samhällslivet i högre grad än tidigare.⁴ Förändringar har på senare tid också skett beträffande medborgarrollen, som blivit mer diffus eller åtminstone otydligare vad det innebär att utöva sitt medborgarskap. Sverige kännetecknas idag av kulturell mångfald och

³ Petersson, O., m.fl. Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport. Stockholm, SNS förlag, 1998.

⁴ Möller, T. Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap. Malmö, Liber, 2000.

ökande klyftor mellan olika samhällsgrupper. Politiken har globaliserats och delar av den nationella beslutsrätten förts över till EU. Frågan är vad dessa förändrade förhållanden innebär för demokrati- och medborgarskolningen.

OLIKA MODELLER AV DEMOKRATI ⁵

Begreppet demokrati är ett mångtydigt och omtvistat begrepp samtidigt som det finns en stor enighet om vissa värden och procedurer som är självklara i alla definitioner av demokrati. Olika demokrati-modeller framhäver olika aspekter av demokratin. Följande formulering är ett uttryck för detta:

[d]emokratisynerna hjälper oss identifiera demokratiska problem och framhäver olika viktiga värden eller aspekter, och ställer frågor om vilka av dessa vi prioriterar och varför.⁶

Genom demokratihistorien går också två i grunden olika frågeställningar. Den ena rör synen på individens rättigheter kontra kollektivet och den andra gäller synen på hur utbrett politiskt deltagande som är önskvärt. Dessa frågeställningar återspeglas i de två grundläggande demokratimodeller som är genomgående i den demokratiteoretiska debatten.⁷

Den ena modellen, som har starka drag av den demokratimodell vi har i Sverige, kan kallas *konkurrensdemokrati* (alternativa beteckningar är *realistisk demokrati* eller *beskyddande demokrati*), eftersom konkurrensen mellan flera eliter (partier) och möjligheten att återkommande utkräva ansvar av dessa, är en central del av modellen.⁸ Demokrati i denna modell är framför allt detsamma som en beslutsprocess, men den består också av vad som kan kallas en negativ frihet, att få vara ifred, sköta sig själv och själv definiera vad det goda livet är, så länge man inte kränker andra medborgares okränkbara rättigheter.⁹ I sin människosyn utgår denna modell från individen och indivi-

⁵ I den första avrapporteringen, Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens, Skolverkets rapport 210, ges en utförlig beskrivning av de demokratiteoretiska perspektiv som använts i undersökningen.

⁶ Lindensjö, B. Demokrati, s. 39, SOU 1999:77 Demokrati och medborgarskap, Stockholm, Fritzes, 1999. Se även Lewin, L. Bråka inte, en bok om vår tids demokratisyn. Stockholm, SNS, 1998.

⁷ Held, D. Demokratimodeller s. 15-24. Göteborg, Daidalos, 1996.

⁸ J.A. Schumpeter är en portalfigur, men det finns många efterföljare, däribland Robert Dahl. Se även Held, D. Demokratimodeller. Göteborg, Daidalos, 1996.

duella rättigheter skapar med detta synsätt begränsningar för majoritetsstyret. En radikal tolkning av modellen är att medborgarna själva ska få definiera det "goda livet", medan staten i allmänhet ska vara neutral. Politiskt deltagande, utöver en miniminivå, har i denna demokratisyn inte varit centralt framhåvt. De flesta offentliga utredningar om demokrati som förekommit i Sverige har i princip byggt på denna tankemodell om demokrati som en institutionell lösning för gemensamt beslutsfattande.¹⁰ Demokratiutredningen kan ses som ett brott mot denna tradition.

Den andra modellen kan betecknas *deltagardemokrati* (en annan benämning är *stark demokrati*¹¹). Den har sina rötter i den grekiska demokratin.¹² I den modellen är två frågor centrala, det politiska deltagandet och den politiska gemenskapen. Många människors deltagande i demokratin värderas högt, liksom medborgarnas utveckling, deras demokratiska kompetens och engagemang samt deras identitet som politisk medborgare. I deltagardemokratin blir demokrati det samma som ett sätt att leva, med politiska samtal och politiskt deltagande som något centralt både för den enskilda individen och för samhället i stort. Den s.k. *deliberativa demokratin* har under de senaste decennierna fått stor uppmärksamhet i den demokratiteoretiska debatten. Demokratiutredningens ställningstagande för en "deltagardemokrati med deliberativa kvaliteter" lutar åt det deltagardemokratiska hållet.¹³ I denna deliberativa demokrati betonas i likhet med deltagardemokratin det politiska samtalet och dess kvalitet, lite bortanför deltagande och institutionella arrangemang.¹⁴ Ordet deliberations språkliga grund är att "väga" eller "överbäga". Demokratiska beslut får sin legitimitet genom att ha tillkommit genom en fri och öppen dialog, inte nödvändigtvis fram till enighet, men så långt att man är enig om vad man är oenig om.

⁹ Möller, T. Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap. Malmö, Liber, 2000.

¹⁰ Jacobsson, K. Den offentliga demokratisynen, i SOU 1999:77 Demokrati och medborgarskap.

¹¹ Begreppet stark demokrati myntades först av Barber, B., Strong democracy. Berkeley, University of California Press, 1984, och omtolkades till svenska av Premfors, R. i Den starka demokratin, Stockholm, Atlas, 2000.

¹² För en klassisk genomgång av deltagardemokratis idéhistoriska arv, se Pateman, C. Participation and democratic theory. Cambridge, Cambridge University Press, 1970, Dahl, R., On democracy. New Haven, Yale University Press, 1998.

¹³ SOU 2000:1, även Premfors, R. 2000.

¹⁴ Gutmann, A. och Thompson, D. Democracy and disagreement, 1996, Habermas Diskurs, rätt, demokrati, 1997. Jürgen Habermas är en central teoretiker då det gäller synen på den ideala samtalssituationen. För en bra översikt, se Räftegård, C. Pratet som demokratiskt verktyg, 1998.

DEMOKRATIMODELLERNA OCH SKOLAN

I läroplanen står det att:

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på.¹⁵

Frågan är vilka värden detta är. I läroplanen är detta inte alldeles klart även om vissa värden framhålls. Ett antal dygder räknas upp: rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Vid en djupare läsning av läroplanen återfinns även jämställdhet och respekt för människolivet. Vissa författare hävdar att värdegrunden för den svenska skolan är själva demokratin: skolan ska alltså bygga på de värden som utgör demokratin. En tolkning av detta är att skolans värdegrund utgör ett sätt att samtala och kommunicera, även om man inte är överens. Det goda samtalet blir själva värdegrunden.¹⁶

Som synes har de olika demokratimodellerna bäring på den verksamhet som skall bedrivas i skolan. Frågan är då vilken roll skolan spelar för de värderingar som ungdomarna utvecklar.

¹⁵ Lpf 94.

¹⁶ Englund, T. Deliberativa samtal som värdegrund - historiska perspektiv och aktuella förutsättningar. Skolverket, 2000.

Skolan som demokratisk fostrare

Skolan är samhällets formella system för uppfostran och utbildning. Den är inrättad för att kvalificera unga människor för en kommande samhällsroll genom att bibringa dem kunskaper och överföra normer och värden. Läroplanen fungerar i det här avseendet som statens tal till skolan om en önskvärd inriktning av verksamheten. Hur staten talar och vad staten talar om är naturligtvis beroende av rådande samhällsförhållanden och tidsanda.

1946 ÅRS SKOLKOMMISSION

Skolan har i mer än femtio år haft som uppgift ”att fostra till demokrati.” Uppgiften framlades av 1946 års skolkommission, som i skuggan av erfarenheterna från andra världskriget, hade att utarbeta förslag till en framtida svensk skola. Flera av kommissionens medlemmar kände väl till och var förmodligen också inspirerade av den pedagogiska diskussion som fördes i USA under 1930- och 1940-talen, med företrädare främst från den progressivistiska riktningen om hur skolan skulle kunna spela en viktig roll i omvandlingen av samhället. En viss överensstämmelse finns nämligen mellan idéerna från USA och de av kommissionen föreslagna åtgärderna. Ett exempel är kommissionens förslag om att ”skolans främsta uppgift blir att fostra demokratiska människor”,¹⁷ ett annat är förslaget om att inrätta ett nytt ämne, samhällskunskap, för att utbilda de unga i demokrati.¹⁸

Skolkommissionens arbete kom främst att inriktas mot den grundläggande skolutbildningen. När det gäller gymnasieskolan föreslog Skolkommissionen att försöksverksamhet med en ny utbildningslinje skulle inledas.¹⁹ Utgångspunkten var att skolans utbildning skulle verka som motgift mot auktoritära rörelser och fostra demokratiska människor. Denna uppfattning fick alltså till följd att samhällskunskap infördes som ett nytt skolämne och att den allmänna linjen tillkom på gymnasiet.

¹⁷ SOU 1948:27 s. 3.

¹⁸ Se även Englund, T. Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola. Pedagogisk forskning i Uppsala. Vol. 65/66, 1986.

¹⁹ SOU 1948:27 s.188.

LÄROPLAN FÖR GYMNASIESKOLAN - LGY 70

Under 1960-talet genomfördes omfattande reformer på skolans område. I nära anslutning till grundskolereformen från 1962 omstrukturerades även utbildningarna efter grundskolan. Gymnasiet kom att omfatta fem olika inriktningar med utbildning inom humaniora, samhällsvetenskap, ekonomi, teknik och naturvetenskap. Utbildningen var treårig. Vid sidan av gymnasiet inrättades fackskolan med tvååriga utbildningar inom ekonomisk, social och teknisk sektor. Yrkesskolan slutligen representerade en tredje utbildningsinriktning. De flesta yrkesutbildningar var tvååriga. De olika utbildningsvägarna var tänkta att leda till skilda positioner inom yrkeslivet.

År 1970 sammanfördes utbildningarna efter grundskolan, dvs. gymnasiet, fackskolan och yrkesskolan, till en gemensam skolform, gymnasieskolan. Intentionerna med den gemensamma läroplanen, Lgy 70, var att de olika utbildningsvägarna skulle integreras och jämsättas med varandra. Samhällets mål för de olika utbildningarna var gemensamma och skolans uppgift var att utbilda för en medborgarroll men också för en framtida yrkesverksamhet. En förskjutning hade därmed skett under efterkrigstiden. Demokratiuppdraget från skolkommissionens dagar hade fått konkurrens från den ekonomiska och tekniska utvecklingens krav på utbildad arbetskraft. I Lgy 70 förekom de två samhällsuppdragen parallellt. Demokratifostran skulle ske genom en skolning i ett kritiskt och självständigt förhållningssätt och via samarbete skulle de demokratiska dygderna om tolerans, samverkan och likaberättigande mellan människor läras ut.

TIM- OCH KURSPLANER I ÄMNET SAMHÄLLSKUNSKAP

Denna inriktning av undervisningen kom att förverkligas i det nya ämnet samhällskunskap. Ämnet hade ju tillkommit för att ge kunskaper om samhället - kunniga medborgare uppfattades vara en viktig förutsättning för att skapa ett demokratiskt samhälle. Innehållet i det nya skolämnet samhällskunskap hade emellertid varit föremål för en intensiv debatt under sent 1950- och tidigt 1960-tal. När ämnet slutligen fick sin utformning som skolämne kom det att präglas av 1960-talets "vetenskapligt rationella" kod.²⁰ Det innebar att de akademiska

²⁰ Englund, T. Den svenska skolan och demokratin i SOU 1999:93 Det unga folkstyret, s. 23-24.

disciplinerna statskunskap, nationalekonomi, sociologi och geografi kom att utgöra ämnets kunskapsbas och bilda modell för skolans undervisning. Demokratifrågorna kom att ersättas med en inriktning som koncentrerades på att presentera vetenskapligt baserade fakta.

En viktig förutsättning för studieresultatet är studietidens längd. Ambitionerna härvidlag blev högst olika. Timplanen för samhällskunskapsämnet fick nämligen helt olika timtal inom de olika utbildningsinriktningarna.²¹ Gymnasieskolans och fackskolans elever erhöll, visserligen med olika tidsomfång, en utbildning som tog fasta på en kunnig och kritisk medborgare, medan yrkesskolans timplan helt kom att sakna ämnet samhällskunskap.²² I stället kom ämnet arbetslivsorientering att ingå som obligatoriskt ämne inom alla yrkesutbildningar med en veckotimme i vardera årskursen. Målsättningen för ämnet innebar en orientering om förhållanden och villkor i arbetslivet.²³ För eleverna på yrkesförberedande linjer kom således kunskapen om samhället endast att omfatta en orientering om arbetslivets villkor.²⁴

Skolans samhällsfunktion definierades i Lgy 70 utifrån två skilda perspektiv: demokratifostran och kvalificeringskravet. Lgy 70 gav därmed uttryck för den idé- och samhällsutveckling som växte sig stark under 1950-talet, där demokratin alltmer togs för given och intresset istället vändes mot den ekonomiska utvecklingens krav. Tydligast blev denna utveckling i förverkligandet av samhällskunskapsämnet, där olika inriktningar erbjöds på de olika utbildningslinjerna. Ämnet, som var tänkt som en garanti för en medvetandegörande demokratiutbildning, blev istället en utbildning för en begränsad grupp ungdomar på de teoretiska gymnasielinjerna.

²¹ Lgy 70 s. 96-104. Humanistisk och samhällsvetenskaplig linje erhöll totalt att fördela över tre år 10,5 veckotimmar, Ekonomisk linje 8,5 veckotimmar medan Naturvetenskaplig och Teknisk linje erhöll 5 veckotimmar.

²² Lgy 70 s. 66 respektive s. 82. Fackskolans Sociala linje erhöll 6 veckotimmar, Ekonomisk linje 4 veckotimmar medan Teknisk linje erhöll 2 veckotimmar att fördela över 2 år.

²³ Lgy 70 s.130.

²⁴ Englund, T. Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola. Pedagogisk forskning i Uppsala. Vol. 65/66, 1986.

ARBETSLIVETS FÖRÄNDRING

Förändringarna inom arbetslivet under 1960- och 1970-talen gjorde det allt tydligare att yrkesutbildningen behövde förnyas. Skillnaden mellan tjänstemannayrken och manuella yrken började suddas ut alltmer. Inom gymnasieskolan kom 1980-talet därför att bli ett decennium med försöksverksamhet inom framför allt yrkesutbildningarna.

År 1982 inleddes en förnyelse av yrkesutbildningen genom att en handels- och kontorslinje inrättades på försök. Förändringarna av kontors- och administrations-yrkena ställde nämligen krav på bredare kompetenser, vilket medförde att andelen allmänna ämnen i den grundläggande yrkesutbildningen behövde utökas. Ämnena svenska, engelska, matematik, samhällskunskap och idrott blev allmänna obligatoriska ämnen. Samhällskunskapen tilldelades två veckotimmar förlagda till årskurs 2. Försöksverksamheten innebar således att ämnet samhällskunskap för första gången kom att ingå i en yrkesutbildning och att en speciell kursplan utarbetades.

Försökskursplanen hade klara beröringspunkter med kursplanen för samhällskunskapsämnet i fackskolan. För båda kursplanerna gällde att undervisningen syftade till att utbilda en medborgare med ett kritiskt förhållningssätt och en förmåga till självständigt ställningstagande. Försökskursplanen angav dessutom att eleven genom undervisningen skulle erhålla en "demokratisk kompetens" vad gäller tolerans och förståelse för andras uppfattningar och att kunskaperna skulle göra eleven beredd att agera som samhällsmedborgare. I försökskursplanen framträdde för första gången inom gymnasieskolan en samhällsutbildning med ett tydligt medborgarperspektiv.

En andra aspekt som är värd att uppmärksamma är likheten med kursplanerna för SO-ämnena i Lgr 80. Huvudmomenten i försökskursplanen är i likhet med grundskolans kursplaner utformade som tematiska kunskapsområden och inte, som i tidigare kursplaner, som ämnesspecifika innehållsangivelser. Anknytningen till grundskolans samhällsorienterande undervisning blir för första gången uppmärksammas och tydliggjord.

ÖVERSYNEN AV YRKESUTBILDNINGARNA - ÖGY

År 1984 tillsattes en arbetsgrupp inom utbildningsdepartementet med uppgiften att genomföra en översyn över den gymnasiala yrkesutbildningen. Arbetet resulterade i ett betänkande 1986, som i sin tur

låg till grund för en proposition följande år.²⁵ I propositionen föreslogs en treårig försöksperiod med en förlängd yrkesutbildning. Alla yrkesutbildningar inom försöket skulle omfatta tre år och andelen s.k. allmänna ämnen skulle utökas. Alla elever skulle studera svenska, samhällskunskap, engelska, idrott och ett obligatoriskt tillvalsämne. Den förlängda studietiden och den utökade andelen allmänna ämnen motiverades på följande sätt: "Genom den förlängda studietiden skapas bättre förutsättningar för ökade kunskaper inom yrkesområdet, en bredare medborgarkompetens och ett rikare liv".²⁶ För försöksverksamheten gällde en nettotimplan, där samhällskunskapen erhöll 5 veckotimmar. När försöket därefter genomfördes beslöts att den tidigare försökskursplanen för Handel och kontorlinjen skulle gälla även för försöksverksamheten inom ÖGY-försöket.²⁷

EN GEMENSAM KURSPLAN I ÄMNET SAMHÄLLSKUNSKAP

De tidigare kursplanerna i samhällskunskap för gymnasiet och fackskolan blev föremål för revidering, en process som pågick under större delen av 1980-talet. Först sommaren 1988 tog regeringen beslut om den nya kursplanen, som skulle tillämpas inom alla utbildningar där ämnet samhällskunskap förekom.

Den reviderade kursplanen i samhällskunskap 1988 innehöll stora förändringar. Den var liksom tidigare kursplaner utformad med mål och huvudmoment, men under dessa rubriker presenterades ett nytt sätt att tänka kring kunskap och undervisning. Utgångspunkten för studierna skulle enligt kursplanen vara samhällsfrågor som skulle anknyta till elevernas behov och intressen. I kursplanen fanns också anvisningar om en studiegång för dessa samhällsfrågor. Undervisningen skulle bedrivas så att eleverna gavs möjlighet att sammanställa fakta, analysera och värdera dessa ur olika perspektiv samt få möjlighet att se konsekvenserna av olika värderingar.

Genom att införa termen samhällsfråga introducerades ett nytt sätt att organisera innehållet i studierna och därmed ett nytt sätt att skriva en kursplan. "Samhällsfråga" blev ett sätt att verklighetsanknyta stoffet i ämnet och därmed utmana den traditionella ämnesupp-

²⁵ Prop. 1987/88:102 Utveckling av yrkesutbildningen i gymnasieskolan.

²⁶ a.a. s. 37.

²⁷ Kursplan i samhällskunskap för försöksverksamhet på tvååriga yrkesinriktade linjer i vissa kommuner. Skolöverstyrelsen. Dnr S 82:1444.

fattning, som var grundad i ett antal akademiska discipliner. De didaktiska anvisningarna om hur undervisningen skulle bedrivas pekar på en högre ambitionsnivå för ämnet. Analysmodellen kan förstås på så sätt att bearbetningen av stoffet bör belysa och konkretisera hur olika ståndpunkter och intressen i en "samhällsfråga" kan stå i konflikt med varandra. Fokus i undervisningen var en inriktning mot förståelse av det demokratiska samhällets förmåga att hantera en konfliktfylld verklighet.

Under 1980-talet kan således en förändring iakttagas inom kursplanetänkandet i ämnet samhällskunskap. Kunskap om samhället och en utbildning med ett tydligt medborgarperspektiv blev en angelägenhet för utbildningarna inom gymnasieskolan. Samhällskunskapsämnet infördes även på yrkesutbildningarna och de olika kursplanerna från 1970-talet reviderades och sammanfördes till en gemensam kursplan. Förändringen innebar att samhällskunskapsämnet fick en tydligare inriktning mot en medborgarutbildning med syfte att skapa aktiva demokratiska människor. För att nå detta syfte angav kursplanen både ett nytt sätt att definiera ämnet och didaktiska anvisningar för undervisningens genomförande. Samhällets utveckling och konflikter gjordes nu till främsta studieobjekt i ämnet samhällskunskap.

SKOLANS FÖRÄNDRADE STYRNING

I slutet av 1980- och början av 1990-talet förändrades styrningen av skolväsendet. Den tidigare utformningen hade skett med hjälp av lagar, centrala förordningar och ekonomiska regleringar. Utvecklingen av skolväsendet skulle nu genomföras genom decentralisering av ansvaret för skolan. Avsikten var att lägga besluten så nära verksamheten som möjligt för att på så sätt åstadkomma "bättre" beslut, något som skulle gynna kvaliteten och effektiviteten i verksamheten. En viktig förutsättning för att en sådan förändring skulle komma till stånd var emellertid att ett betydande utrymme för lokala initiativ och utvecklingsinsatser skapades. Staten stod därmed inför ett dilemma, nämligen att ge möjlighet till utveckling av skolväsendet utifrån lokala villkor och omständigheter samtidigt som man ville slå vakt om principen om ett nationellt skolväsende och en likvärdig skola. För att klara detta balansproblem infördes mål- och resultatstyrning, vilket innebär att staten utformar mål och förväntat resultat för utbildningarna medan kommuner och skolor har till uppgift att omsätta de nationella utbildningsmålen i sina skolverksamheter.

EN NY LÄROPLAN FÖR DE FRIVILLIGA SKOLFORMERNA, LPF 94

Läroplaner och kursplaner utformades med tiden i enlighet med principen för mål- och resultatstyrning samtidigt som den enskilda skolan skulle ges utrymme att själv bestämma om sin praktik. Den läroplanskommitté som tillsattes fick ta sig an denna uppgift. De nya läroplanerna kom att utformas på ett sätt som skiljer sig från tidigare. Läroplanen för de frivilliga skolformerna, Lpf 94, utgår från en värdegrund, som skall genomsyra all utbildning på gymnasieskolan.²⁸ Denna värdegrund kan hänföras till skollagens portalparagraf om att skolan vilar på demokratins grund. Denna ram av grundläggande värden konkretiseras därefter i mål och riktlinjer för verksamheten. Det demokratiska uppdraget till skolorna har därmed vidgats - från att lära ut demokratiska dygder till att även fungera som en demokratisk institution.

PROGRAMMÅL SOM ETT LED I MÅLSTYRNING- EN AV DEN REFORMERADE GYMNASIESKOLAN

Samtidigt med decentraliseringen av skolan genomfördes en reformering av gymnasieskolan, som innebar att all utbildning inom skolformen inordnades i en likartad struktur. Gymnasieskolan organiserades i 16 nationella program, som alla blev treåriga. Alla utbildningar erhöll en gemensam kärna av allmänna ämnen. Från att tidigare ha haft sin tyngdpunkt i att vara differentierande erhöll gymnasieskolan nu alltfler integrerande utbildningsinslag.

För att ange ett programs syfte och karakteristika infördes ett nytt slag av måldokument, s.k. programmål.²⁹ Liksom övriga statliga styrdokument angav programmålen mål och förväntade resultat av utbildningen. Programmålen avsågs alltså, gentemot elever, föräldrar och avnämare, fungera som en form av varudeklaration för utbildningen inom ett program, medan programmålen inåt, inom skolan, skulle utgöra en sammanhållande ram för all undervisning inom ett och samma program.

²⁸ Läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf 94). Utbildningsdepartementet 1994.

²⁹ Programmål för gymnasieskolan. Utbildningsdepartementet 1992.

Demokratiuppdraget återfinns i alla utbildningar med en gemensam målsättning. Däremot intar demokratimålet inte någon särställning utan ingår som ett bland övriga mål för utbildningarna. Utbildningen inom de yrkesförberedande programmen har därmed fått samma mål och förväntade krav som övriga utbildningar inom gymnasieskolan. För de studieförberedande utbildningarna finns emellertid ytterligare målsättningar och krav.

KURSPLANEN I SAMHÄLLSKUNSKAP

Ämnet samhällskunskap ingår i gymnasieskolan som kärnämne i alla program. Ämnet är indelat i tre kurser, där kurs A är gemensam för alla utbildningar. Kurs B och C utgör påbyggnadskurser och studeras företrädesvis på Samhällsvetenskapsprogrammets samhällsvetenskapliga gren. Även kursplanen i samhällskunskap har genomgått förändringar.³⁰ Den har t.ex. i sin utformning påverkats av mål- och resultatstyrningens princip och inleds med en beskrivning av ämnets syfte och karaktär. Studierna i samhällskunskap syftar således till att fördjupa elevernas kunskaper om samhällsförhållanden och samhällsfrågor och att utveckla deras färdigheter att söka, sammanställa och bearbeta kunskaper om samhället. Ämnet skall också bidra till att eleverna utvecklar en egen samhällsuppfattning, så att de kan göra egna ställningstaganden.

De största förändringarna över tid innebär emellertid för det första att kursplanen gemensam för alla utbildningar inom gymnasieskolan, för det andra att den präglas av den normativa demokrati-tradition som växte fram under 1980-talet. Ämnet samhällskunskap är inte längre en förenklad avspegling av de vetenskapliga disciplinerna statskunskap, nationalekonomi och sociologi utan har under det senaste årtiondet bytt skepnad. Det praktiska samhällslivet har blivit utgångspunkt för studierna, där de olika akademiska ämnena numera fungerar som perspektiv för att beskriva och förstå olika aspekter av "ett stycke verklighet". Att göra eleverna medvetna om sambandet mellan individ och samhälle liksom mellan lokala villkor och globala förhållanden framhålls som centralt för undervisningen i samhällskunskap. Att framställa konkurrerande bilder av samhället understryks både vad gäller val av perspektiv och urval av fakta.

³⁰ I de olika programhäftena presenteras de i utbildningen ingående kurserna. Se t.ex. Samhällsvetenskapsprogrammet. Skolverket, 1994.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

Demokrati och inflytande i skolans vardag

ELEVERNAS INFLYTANDE

I den föregående delen analyserades bl.a. gymnasieskolans demokratiuppdrag, s.k. demokratisk fostran, vilket ytterst handlar om att ge elever ett politiskt självförtroende som medborgare. Skolan kan uppfylla det uppdraget på många olika sätt men elevernas inflytande betonas som ett viktigt medel för att åstadkomma detta. I skollagen står t.ex. att *Eleverna skall ha inflytande över hur deras utbildning utformas*¹, vilket innebär att eleverna har lagstadgad rätt till inflytande. I läroplanen utvecklas och förtydligas detta på följande sätt; *De demokratiska principerna att kunna påverka, vara delaktig och ta ansvar skall omfatta alla elever. Elevernas ansvar för att planera och genomföra sina studier samt deras inflytande på såväl innehåll som former skall vara viktiga principer i utbildningen.*² I läroplanen preciseras också vems ansvar det är att så sker. Ansvaret kan beskrivas såväl gemensamt som delat mellan lärare, rektor och andra som direkt deltar i skolans verksamhet. Rektor har exempelvis ett övergripande resultatansvar men också ett särskilt ansvar för att skolan arbetar så att *ett aktivt elevinflytande gynnas*. Läraren har i sin tur ansvar för att eleverna får inflytande *på arbetssätt, arbetsformer och innehåll i undervisningen*. Alla som arbetar i skolan skall tillsammans med eleverna ta ansvar för skolans hela miljö, såväl den fysiska som den sociala. Med dessa preciseringar av vem som ansvarar för vad anges också att inflytandet skall gälla såväl skolmiljön i sin helhet som undervisningssituationen.

I förhållande till tidigare styrdokument är både den lagstadgade rätten liksom den tydliga ansvarsfördelningen något nytt och en konsekvens av 1990-talets förändrade styrning av skolan och den reformering av gymnasieskolan som följde därpå. Med ett nytt ansvarssystem får skollärdare och lärare ett annat och också ett tydligare ansvar än tidigare för verksamhetens utformning och häri görs också eleverna delaktiga. Elevernas ökade inflytande blir således en konsekvens av ett ökat ansvar, som inte bara gäller möjligheten att välja kurs och därmed påverka den egna utbildningens inriktning utan också rör påverkan på undervisningen och på skolans verksamhet generellt.

I det andra empiriska avsnittet behandlas tilltron till inflytandets möjligheter hos ungdomarna. Huruvida man faktiskt är beredd att utöva inflytande som elev antas till viss del vara en följd av vad man

¹ Skollagen 5 kap. 2§.

² Lpf 94, 2.3 Elevernas ansvar och inflytande.

tror att man har för möjligheter att förändra skolan. Här undersöks såväl hur man bedömer sina chanser till att förbättra skolan tillsammans med andra elever som hur stor handlingsberedskap man själv faktiskt besitter när det gäller att vara delaktig i att förbättra skolan.

Det tredje empiriska avsnittet behandlar själva utövandet av inflytande. Bakom detta avsnitt ligger en tanke att inflytande inte enbart kan ges utan att det också måste tas. I frågan om inflytande för elever ligger en komponent av aktivitet. I vilken mån är ungdomarna beredda att faktiskt utöva inflytande över skolan och sin situation? Tar de som är missnöjda med sin situation initiativ till förändring? Lyckas försöken? Vilka kanaler för inflytande tenderar eleverna att välja?

Inflytande behöver inte enbart handla om att få sin vilja igenom. I en demokrati kan inte alla få sin vilja igenom i alla frågor. Mycket forskning pekar dock på att det är viktigare få göra sig hörd än att få som man vill. Det finns därmed goda skäl att anta att elevers upplevelse av sin situation i skolan i mångt och mycket färgas av hur de blir bemötta av lärare och rektor, men även av andra elever i skolan. I detta avsnitt ser vi därför närmare på hur eleverna i år 3 i gymnasieskolan upplever sin situation i klassrummet, huruvida de känner sig hörda och respekterade oavsett åsikter. Även här är det förstas intressant att studera huruvida det finns skillnader mellan olika grupper av ungdomar i hur de upplever att de blir bemötta.

MÖJLIGHETER TILL INFLYTANDE

De svenska läroplanerna talar ganska direkt om en vardaglig tillämpning av elevinflytande. Bl.a. anges där att eleverna skall få ett allt större inflytande över sin utbildning och det inre arbetet i skolan och att eleverna skall få ett reellt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och undervisningens innehåll.³ Elevinflytande är givetvis ingen demokratiteoretisk självklarhet. Det beror inte minst på hur man betraktar skolan. I läroplanerna framgår det dock tydligt att skolan skall vara en demokratisk institution där eleverna nästintill skall betraktas som fullvärdiga medborgare i ett litet minisamhälle (skolan).⁴ Nedan diskuteras i vilken utsträckning gymnasieeleverna i Sverige har inflytande över sin utbildning.

³ Lundin, C. Skolans vardag och demokratis ideal i SOU 1998:101, Stockholm, Fritzes och Ds 1995:5 "Där man inte har något inflytande finns inget personligt ansvar", Stockholm, Fritzes.

⁴ För en mycket mer utförlig diskussion om synen på skolans roll i demokratin, se avsnittet Skolan som demokratisk fostrare i denna rapport och Englund, T. Den svenska skolan och demokratin i SOU 1999:93 Det unga folkstyret, Stockholm, Fritzes, 1999.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

Gymnasieelevernas inflytande undersöks utifrån deras svar på ett antal frågor. Det som mäts här är således inte nödvändigtvis det faktiska elevinflytandet utan snarare det inflytande eleverna uppfattar sig ha. Även om eleverna själva har bäst kännedom om sina villkor kan resultaten färgas av elevernas anspråksnivå, vilka förväntningar de har. Skillnader mellan elever eller grupper av elever kan därmed handla om faktiska skillnader i inflytande såväl som om skillnader i anspråksnivå.

I *Ung i demokratin*-undersökningen ställdes ett antal frågor om vilka möjligheter man ansåg sig ha att påverka olika faktorer i skolan. Samma nio frågor ställdes såväl till de svenska grundskoleeleverna som till de svenska gymnasie-ungdomarna. I tabell 2.1 redovisas svaren från såväl grundskolans elever som från eleverna i år 3 i gymnasieskolan.

Tabell 2.1. **Elevernas uppfattning om möjligheterna att påverka i skolan fördelat på gymnasieelever och grundskoleelever. Andel i procent som anser sig ha stora eller medelstora möjligheter.**

	Gymnasieelever år 3	Grundskoleelever år 9
Elevrådets påverkan på skolan	78	76
Undervisningens uppläggning	77	59
Undervisningens innehåll	77	51
Byta klass eller grupp	73	60
Byta skola	70	68
Elevers möjligheter att påverka elevrådet	68	62
Schema	44	32
Normer och regler	44	43
Läroböcker och läromedel	40	28

- Eleverna har fått bedöma vilka möjligheter de anser sig ha att påverka olika faktorer i skolan. Den första frågan i tabellen har dock gällt vilka möjligheter man anser att elevrådet har att påverka förhållandena i skolan. Svaren har avgivits på en skala mellan 0 och 10, där 0 indikerar "inga möjligheter" och 10 indikerar "mycket stora möjligheter". I analysen ovan har svaren omräknats till två kategorier där skalstegen 0-3 tolkats som inga eller små möjligheter och skalstegen 4-10 tolkats som medelstora eller stora möjligheter (dvs. den kategori som är redovisad i figuren ovan). Resultaten för grundskolans elever är hämtade ur Skolverkets rapport 210 *Ung i demokratin*, 2001.

Som framgår av tabell 2.1 finns det en generell skillnad mellan eleverna i gymnasieskolan och eleverna i grundskolan. Eleverna i gymnasieskolan bedömer genomgående sina påverkansmöjligheter som större än vad eleverna i grundskolan gör.

Vi ser också att de två elevgrupperna skiljer sig åt något vad gäller hur många som anser att de har inflytande på olika områden. I båda grupperna är det dock många elever som upplever att elevrådet har stora påverkansmöjligheter och mer än hälften upplever att de själva har stort inflytande över elevrådet. I båda kategorierna är det också relativt få elever som upplever sig ha stort inflytande över praktiska områden i skolan, som schema, normer och regler samt läroböcker och läromedel. Båda grupperna har också ganska likartade bedömningar över möjligheterna att byta klass, grupp eller skola. Relativt många elever i både gymnasieskolan och i grundskolan bedömer sig ha stora möjligheter till sådana byten. Med undantag av elevrådets påverkan är det vanligast att grundskole-eleverna anser att de har stort inflytande med avseende på möjligheten att byta klass, grupp eller skola. Gymnasieeleverna anser i ännu högre grad att de har stora möjligheter att påverka undervisningen, såväl dess uppläggning och utformning som dess innehåll.

Det finns även skäl att fråga sig om det finns andra relevanta skillnader mellan olika grupper i hur man uppfattar sitt inflytande. En egenskap som skulle kunna spela roll för hur man bedömer sina möjligheter till påverkan är förstås kön. Hur ser det ut i den svenska gymnasieskolan - upplever sig kvinnor och män ha lika mycket inflytande?

Tabell 2.2 Elevernas uppfattning om möjligheterna att påverka i skolan fördelat på kön. Andel i procent som anser sig ha stora eller medelstora möjligheter.

	Kvinnor	Män
Elevrådets påverkan på skolan	82	73
Undervisningens uppläggning	80	74
Undervisningens innehåll	80	73
Byta klass eller grupp	73	73
Byta skola	71	68
Elevers möjligheter att påverka elevrådet	73	62
Schema	43	45
Normer och regler	47	40
Läroböcker och läromedel	41	38

- Se kommentar till tabell 2.1. Samma kodning gäller här.

Det huvudsakliga mönstret i tabell 2.2 är att kvinnorna i högre grad tycker sig ha inflytande än männen. Enbart på ett område gäller det omvända: över schema tycker sig fler män än kvinnor ha inflytande. Det är inga eller ganska små skillnader mellan könen vad gäller inflytande över schema, läromedel och läroböcker samt över möjligheterna att byta klass, grupp eller skola. Skillnaderna mellan männens och

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

kvinnornas bedömning över sitt inflytande är betydligt större när frågorna gällt undervisningens uppläggning och innehåll, normer och regler och elevråd, både elevrådets påverkansmöjligheter och möjligheterna att själv påverka elevrådet.

Det finns skäl att anta att även andra bakgrundsfaktorer spelar en roll för hur man uppfattar sitt inflytande. Två sådana som vi studerat är elevernas sociala bakgrund, här mätt som föräldrarnas utbildning och elevernas nationella bakgrund, dvs. om de är födda i Sverige eller ej. Det visar sig dock att ingen av dessa faktorer spelar någon roll för hur man uppfattar sitt inflytande i skolan. Det finns med andra ord inga eller mycket små skillnader i bedömningen av möjligheterna till påverkan mellan barn till låg- respektive högutbildade föräldrar och mellan barn födda i Sverige och barn födda utomlands.

Det finns dock ytterligare en faktor, utöver kön, som har stor betydelse för hur man bedömer sina möjligheter till inflytande, och det är på vilken typ av gymnasieprogram man går. I tabell 2.3 redovisas frågorna om inflytande över olika områden i skolan uppdelat på de olika programgrupperna.

Tabell 2.3. Elevernas uppfattning om möjligheter att påverka skolan fördelat på programgrupp. Andel i procent som anser sig ha stora eller medelstora möjligheter.

Påstående	Studie- förberedande	Post- moderna	Mans- dominerade	Kvinno- dominerade
Byta klass eller grupp	80	68	57	50
Undervisningens utformning	80	69	54	77
Elevrådets påverkan	79	68	54	76
Undervisningens innehåll	79	73	55	76
Byta skola	76	66	64	73
Påverka elevrådet	71	57	39	61
Normer och regler	45	41	34	43
Schema	43	46	37	43
Läromedel	42	43	36	39

- Samma kodning gäller som i tabell 2.1.

Det tydligaste mönstret i tabell 2.3 är att mycket färre elever på de mansdominerade programmen med yrkesämne än på de övriga programmen uppfattar sig ha medelstora-stora möjligheter att påverka skolan. Givet vad vi vet om de olika programgrupperna, särskilt vad vi vet om vilka elever som rekryteras till de olika typerna av program, borde man vara försiktig med att dra alltför stora växlar av dessa resultat.⁵ Eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne

⁵ Se avsnittet "Demokratiska kunskaper och färdigheter" och "Inledningen".

är till största delen, föga förvånande, män, och de kommer framför allt från hem där föräldrarna har kortare utbildningar. Om man kontrollerar för just sådana bakgrundsfaktorer, framkommer dock att den största delen av skillnaderna kvarstår.⁶ Det innebär att även när vi tagit hänsyn till elevernas sociala bakgrund och kön kvarstår skillnaderna mellan programmen, skillnader som alltså inte beror på kön eller på social bakgrund.

Men vad är det då som gör att eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne ger en mycket mer pessimistisk bild över elevinflytandet i skolan än eleverna på de övriga programmen, särskilt i jämförelse med eleverna på de studieförberedande programmen och de kvinnodominerade programmen med yrkesämne? Har eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne de facto mindre inflytande än övriga elever? Kanske är det något i dessa utbildningars natur som gör det svårare för lärare och annan skolpersonal att dela med sig av inflytandet. Eller är det mer av en attitydfråga, kanske har eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne en mer pessimistisk syn på samhället och politiken i största allmänhet som "smittar av sig" på synen på skolsituationen. Det skulle också kunna vara så att eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne har en högre anspråksnivå, alltså har högre förväntningar på inflytande, än övriga elever och därmed känner sig mer missnöjda med det inflytande som givits dem.

ELEVERNAS BEDÖMNING AV INFLYTANDETS MÖJLIGHETER

En viktig dimension avseende inflytande är människors tro på att deras eventuella påverkan faktiskt betyder något. I rättigheten till inflytande ligger också en underliggande förväntning på människors handlingsberedskap och handling. Man kan ge människor hur mycket inflytande som helst utan att något förändras om inte människorna är villiga att faktiskt förändra. Människor måste alltså vara beredda att göra en aktiv insats för att faktiskt utöva inflytande över sin situation. Kanske måste ytterligare en komponent vara uppfylld för att människor skall orka utöva inflytande, för att utöva inflytande handlar om att orka - mer inflytande innebär mer ansvar som innebär stör-

6 Detta har analyserats genom en multivariat regressionsanalys, där programtyp, kön, föräldrarnas utbildning och födelseland kontrollerats för. Föräldrarnas utbildning och födelseland har, som tidigare nämnts, i princip inga effekter på dessa frågor. Kön och programtyp är däremot relativt betydelsefulla variabler, och bara något av effekterna försvinner under kontroll för övriga variabler.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

re arbetsinsats från eget håll. Skall man vara beredd att lägga ned större arbete krävs rimligtvis att man åtminstone i någon mån tror på att det faktiskt är möjligt att förändra sin situation genom egna eller gemensamma ansträngningar. I *Ung i demokratin*-undersökningen har man ställt ett antal frågor som handlar om vad man tror om möjligheter till förbättring som följd av gemensamma och individuella insatser och också något om den egna handlingsberedskapen. I tabell 2.4 redovisas hur såväl grundskole- som gymnasieelever i Sverige besvarat dessa frågor.

Tabell 2.4. **Elevernas tilltro till olika påverkanssätt fördelat på gymnasieelever och grundskoleelever. Andel i procent som "Håller med" eller "Håller absolut med" i påståendena.**

Påstående	Gymnasieelever år 3	Grundskoleelever år 9
När eleverna samarbetar blir skolan bättre	94	93
Elever i grupp kan påverka mer än elever kan påverka på egen hand	94	89
Skolan blir bättre om man väljer elev-representanter som föreslår förändringar i hur skolan skall skötas	88	89
Om några klasskamrater kände sig orättvist behandlade skulle jag följa med dem och prata med läraren	83	81
Skolans problem blir lättare att lösa om eleverna organiserar sig i grupper	81	83
Jag har oftast något att säga när skolans problem ska diskuteras	57	54
Jag är intresserad av att delta i diskussioner om skolans problem	49	55

- Eleverna har fått välja mellan fyra svarsalternativ: Håller absolut med, Håller med, Håller inte med och Håller absolut inte med.

I de flesta fall är elevernas bedömningar av inflytandets möjligheter ganska positiva. De allra flesta tror att skolan blir bättre och att problemen blir lättare att lösa om eleverna aktiverar sig på ett eller annat sätt. De verkar också ha en hög tilltro till kollektivet snarare än till individen när det gäller att göra skolan bättre. När eleverna samverkar och gör gemensamma ansträngningar blir skolan bättre, enligt de flesta elevernas uppfattning. Tre av frågorna ovan handlar mer om den egna handlingsberedskapen än om tilltron till inflytandets möjligheter. En majoritet av eleverna säger sig vara beredda att följa med någon klasskamrat som känner sig orättvist behandlad och prata med läraren. Däremot anser sig färre vara intresserade av eller att delta i diskussioner om skolans problem. Även om eleverna förefaller ha en

relativt hög tilltro till det egna inflytandets möjligheter att förbättra skolan är de inte särskilt benägna att själva handla. Skillnaderna mellan gymnasieeleverna och grundskoleeleverna är i dessa attityder mycket små.

Återigen har vi studerat vilken betydelse vissa relevanta egenskaper har för ovanstående attityder. Dessa analyser visar att elevernas sociala liksom nationella bakgrund saknar betydelse för hur de uppfattar sina egna insatser eller inflytandets möjligheter att förändra skolan. Föräldrarnas utbildning eller om man är född i Sverige eller utomlands spelar således ingen roll för dessa attityder. En egenskap som dock är viktig i sammanhanget är kön. I tabell 2.5 redovisas svaren på ovanstående frågor uppdelat på män och kvinnor.

Tabell 2.5. **Elevernas tilltro till olika påverkanssätt fördelat på kön. Andel i procent som "Håller med" eller "Håller absolut med" i påståendena.**

Påstående	Kvinnor	Män
När eleverna samarbetar blir skolan bättre	98	91
Elever i grupp kan påverka mer än elever kan påverka på egen hand	97	92
Skolan blir bättre om man väljer elevrepresentanter som föreslår förändringar i hur skolan skall skötas	92	83
Om några klasskamrater kände sig orättvis behandlade skulle jag följa med dem och prata med läraren	91	74
Skolans problem blir lättare att lösa om eleverna organiserar sig i grupper	83	80
Jag har oftast något att säga när skolans problem ska diskuteras	62	49
Jag är intresserad av att delta i diskussioner om skolans problem	57	40

Som synes finns det ganska markanta skillnader mellan könen. Även när det gäller inflytandets möjligheter har kvinnorna en mer positiv bedömning än männen. Men det mest iögonfallande är de stora skillnaderna mellan kvinnorna och männen vad gäller egen handlingsberedskap. Kvinnorna är i mycket högre grad än männen beredda att aktivera sig själva på olika sätt. Betydligt fler kvinnor än män har svarat att de skulle följa med klasskamrater som kände sig orättvist behandlade och prata med läraren. Det är dessutom betydligt fler kvinnor än män som är intresserade av att delta i diskussioner om skolans problem och som anser att de oftast har något att säga när skolans problem diskuteras. Dessa resultat motsäger bilden av kvinnorna

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

som tysta och underordnade och männen som högröstade och dominerande.

Ytterligare en faktor som har betydelse för hur eleverna bedömer inflytandets möjligheter är vilken typ av gymnasieprogram de går på. Återigen är därmed kön och programtyp viktiga egenskaper för att förklara något av attityderna på elevinflytandets område. I tabell 2.6 redovisas svaren på frågorna om inflytandets möjligheter och den egna handlingsberedskapen uppdelat efter de fyra olika programgrupperna.

Tabell 2.6. **Elevernas tilltro till olika påverkanssätt fördelat på programgrupp. Andel i procent som "Håller med" eller "Håller absolut med" i påståendena.**

Påstående	Studie- förberedande	Post- moderna	Mans- dominerade	Kvinno- dominerade
När eleverna samarbetar blir skolan bättre	95	93	86	98
Elever i grupp kan påverka mer än elever kan påverka på egen hand	96	93	87	94
Skolan blir bättre om man väljer elevrepresentanter som föreslår förändringar i hur skolan skall skötas	90	83	78	90
Om några klasskamrater kände sig orättvis behandlade skulle jag följa med dem och prata med läraren	83	82	73	93
Skolans problem blir lättare att lösa om eleverna organiserar sig i grupper	82	82	79	77
Jag har oftast något att säga när skolans problem ska diskuteras	57	54	44	58
Jag är intresserad av att delta i diskussioner om skolans problem	49	46	46	55

Mönstret i tabell 2.6 är ganska klart. Återigen utmärker sig eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne. Det är mindre vanligt att bedöma inflytandets möjligheter som goda bland eleverna på dessa program jämfört med elever på övriga program. Eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne är också i mindre utsträckning positiva till kollektiva åtgärder och de är betydligt mindre utsträckning benägna att själva agera än elever på övriga program. Det bör påpekas att dessa skillnader kvarstår även när man kon-

trollerar för såväl kön som social bakgrund.⁷ Det är därmed någonting hos de mansdominerade programmen med yrkesämne, utöver att de till stor del består av män med lägre utbildade föräldrar, som gör att eleverna där bedömer sina möjligheter till inflytande, möjligheterna med inflytande och sin egen handlingsberedskap som betydligt lägre än eleverna på övriga program.

ATT UTÖVA INFLYTANDE

Vi har nu tittat på vad författningarna säger om elevinflytande. Vi har även studerat hur de svenska eleverna uppfattar sitt inflytande över olika områden i skolan, vilka möjligheter de ser med inflytande, hur de bedömer kollektivt kontra individuellt inflytande, och hur de, i ganska allmänna termer, bedömer sin egen handlingsberedskap i skolan. Trots att de svenska eleverna bedömer inflytandets möjligheter som relativt stora i skolan var deras eget intresse för delaktighet inte lika stort. I detta avsnitt skall vi studera det aktiva utövandet av inflytande i skolan. Här handlar det om huruvida man faktiskt gjort något för att förbättra situationen på skolan. På motsvarande sätt som vi tror att det är viktigt att studera hur man bedömer möjligheterna till förändring genom inflytande innan man studerar själva handlingsberedskapen, tror vi att det är viktigt att ta hänsyn till hur man bedömer sin situation i skolan innan man studerar i vilken mån man har tagit initiativ till förändring eller ej.

Analysen som genomförs i detta avsnitt är nästan identisk med analyser som den svenska maktutredningen genomförde av de svenska medborgarna 1989.⁸ Där analyserade man handlingsvägar i sex olika medborgarsituationer. I varje situation, t.ex. boende, barntillsyn, skola och arbete, samlade man information om hur nöjda respektive missnöjda de tillfrågade var med situationen, huruvida de försökt påverka för att förändra situationen eller ej och slutligen huruvida försöken misslyckats eller lyckats. Utifrån denna information utpekade man sedan några viktiga kombinationer av det sociala handlandet. Figur 2.1 visar den medborgerliga maktutövningens möjligheter enligt maktutredningens analysram.

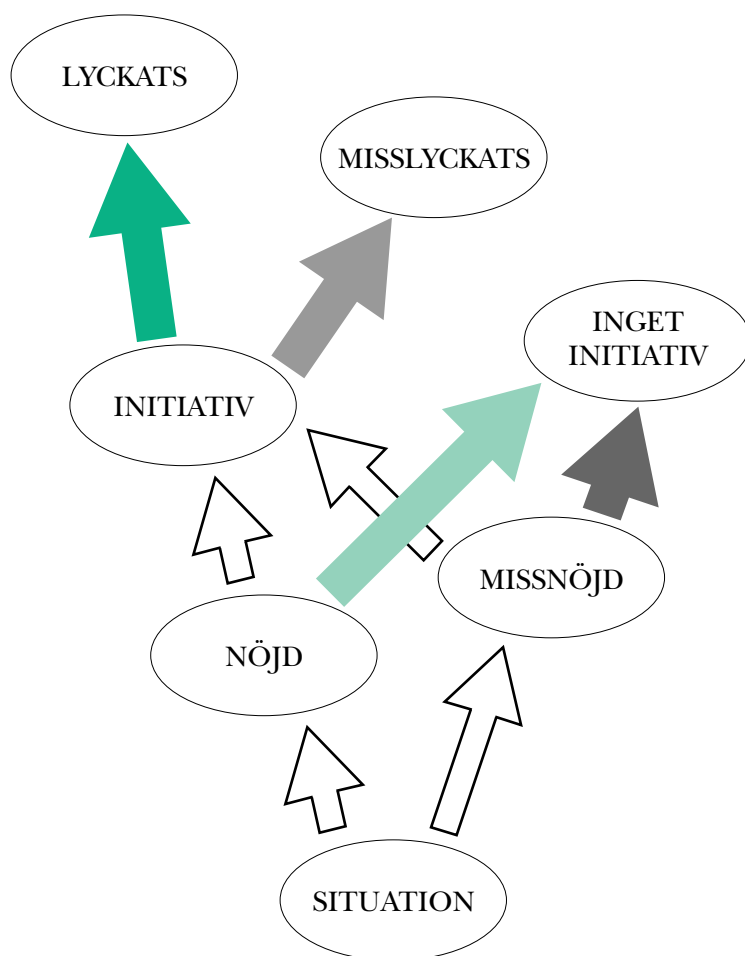
⁷ Mer tekniskt uttryckt har en multivariat regressionsanalys genomförts där social bakgrund, kön, nationell bakgrund och programtyp kontrollerats för. Kön och programtyp är de enda av dessa variabler som har en effekt på ovanstående inflytandefrågor, och effekterna kvarstår vid kontroll av övriga variabler.

⁸ Hela diskussionen kring maktutredningens maktträdsanalys bygger på Petersson, O., Westholm, A. & Blomberg, G. Medborgarnas makt, kap. 2 Stockholm, Carlssons, 1989.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

Maktutredningen koncentrerar sig på fyra tänkbara situationer - i figur 2.1 är dessa fyra situationer utmärkt med olika färger. Den situation som kallas för "hälsan tiger still" och symboliseras av den ljusgröna pilen i figuren innebär att medborgaren är nöjd och därför inte tar några initiativ. Den mörkgröna pilen står för det framgångsrika inflytandet, medan den ljusgrå pilen illustrerar den motsatta situationen som benämns maktlöshet. Slutligen har vi den mörkgrå pilen som står för den tysta vanmakten: man är missnöjd men man förblir passiv.

Figur 2.1. **Medborgarskapets handlingsvägar.**

Figuren är förenklad men ger trots det en relativt god bild över medborgarnas handlande och dess resultat i en politisk process. Det framgångsrika inflytandet kräver i praktiken tre steg. Det första är från situation till missnöje. Det är förstås mindre vanligt att den som är nöjd tar något initiativ. Saknas missnöjet så saknas också motivationen att agera. Det andra steget är handlingen, att ta ett eget initiativ, att delta. Det tredje steget i denna stiliserade bild av utövandet av inflytande är förstås resultatet - huruvida detta faller ut till ens egen förmåga eller nackdel. Genom att precisera de olika leden kan man också formulera de situationer då det inte är berättigat att tala om ett utövande av inflytande. Tystnad kan uppenbarligen tolkas på två sätt. Tystnadens ena innebörd är att "hälsan tiger still", att man är nöjd och därför inte finner anledning till handling. Det andra sättet att tolka tystnad är vanmaktens onda cirkel: en person är missnöjd, finner sin situation otillfredsställande, men handlar inte. Det finns en tröskel mellan missnöje och initiativ, man kanske inte vågar eller man kanske inte har det inflytande som behövs för att skapa en förändring.

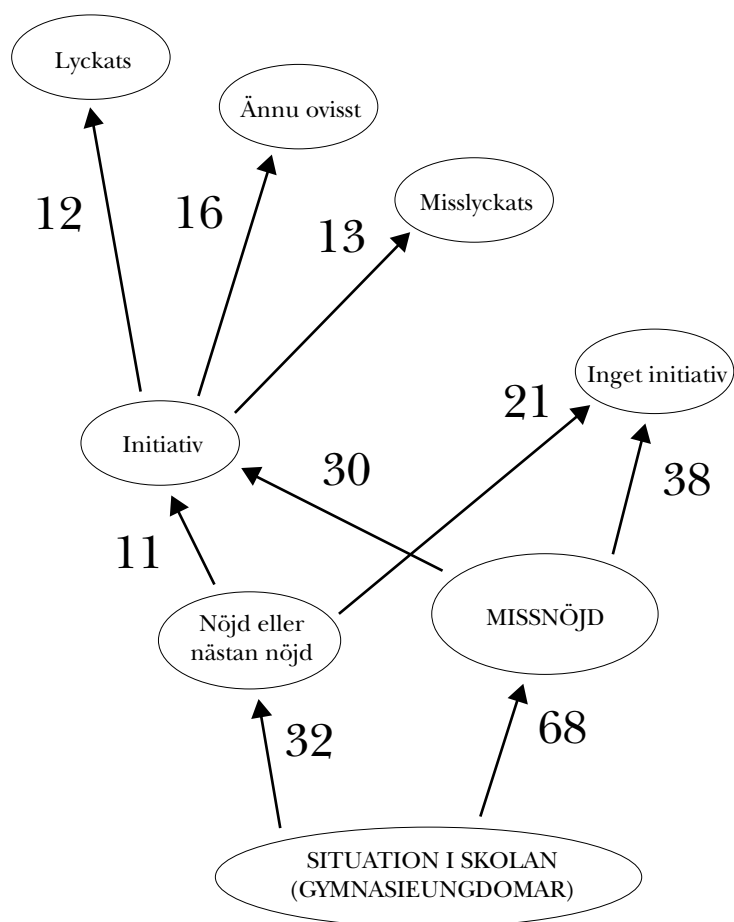
Eftersom man i *Ung i demokratin*-undersökningen "lånade" denna modell från maktutredningen kan vi här göra en analys liknande schemat i figur 2.1. Vissa modifikationer har dock gjorts. För det första har gymnasieeleverna i *Ung i demokratin*-undersökningen bara tillfrågats om en situation, nämligen skolan, vilken troligen är den situation som är mest relevant för dem. Den första frågan som har studerats lyder: "I vilken utsträckning tycker du att du haft anledning att vara missnöjd med hur det är på din skola?". Svarsalternativen har här varit den egna placeringen på en skala mellan 0, som står för "inget missnöje", och 10, som står för "mycket stort missnöje". I maktutredningen betydde nöjd att man inte kände något missnöje alls (alltså hamnade bara de som svarat 0 i kategorin "nöjd"). Om vi skulle göra på samma sätt skulle bara två procent av de svenska gymnasieeleverna hamna i gruppen nöjda. Denna grupp är så liten att fortsatta analyser tenderar att bli ganska instabila. Därför har vi gjort en något "snällare" variant: alla de som svarat 0-3 på skalan har räknats som nöjda eller nästan nöjda och får bilda "nöjd-gruppen". Nästa fråga som analyserats lyder: "Har du under det senaste året gjort något för att förbättra hur det är på din skola?". Det handlar alltså fortfarande specifikt om skolan och också om en ganska begränsad period. Den sista fråga är: "Om du under det senaste året gjort något för att förbättra, blev det som du önskade?". Här finns förstås svarsalternativen ja och nej men också ytterligare ett svar-

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

salternativ: "Ännu ovisst". Det gör att en femte grupp sällar sig till de tidigare fyra utpekade, en grupp som vi kanske kan kalla för "hoppet lever än". Hur gymnasieeleverna har svarat på dessa frågor framgår av figur 2.2.

Skall vi då summera vad som framkommer i inflytandetrådet i figur 2.2 kan vi börja med att konstatera att även med en "snällare" kategorisering av nöjd och missnöjd än den maktutredningen använder sig av är fler av eleverna missnöjda än nöjda med hur det är på deras skola. En tredjedel av eleverna känner sig nöjda eller nästan nöjda medan resterande två tredjedelar är missnöjda. Om vi sedan tittar på de fem tänkbara situationerna så ser vi att 21 procent av eleverna hamnar i den relativt lyckliga situation som vi kallat "hälsan tiger still", de är nöjda och har därför inte tagit något initiativ. 12 procent hamnar i det vi kallat det lyckade inflytandet. Det är alltså dessa elever som tagit ett initiativ till förändring/förbättring under det senaste året och som dessutom fått som de önskat. Kategorin "hoppet lever än" omfattas av 16 procent, dvs. de har tagit initiativ till förbättring men utgången är ännu oviss. I maktlöshet finner vi 13 procent av eleverna. De har tagit ett initiativ till förbättring utan att lyckats få igenom sin vilja. I den mest bekymmersamma kategorin, den tysta vanmakten, återfinns 38 procent av de svenska gymnasieeleverna: de är missnöjda med hur det är på deras skola men de har inte tagit något initiativ till förbättring. Eftersom det saknas goda jämförelsepunkter är det svårt att uttala sig om hur man ska tolka dessa siffror. Att 38 procent av gymnasieeleverna bedöms tillhöra gruppen som upplever vanmakt förefaller dock vara en alldeles för stor andel.

Figur 2.2. **Handlingsvägar i utövandet av inflytande för de svenska gymnasieeleverna.**
Andelar i procent.

När det gäller det aktiva utövandet av inflytande kan man också fråga sig vilka kanaler ungdomarna använder sig av. I *Ung i demokratin*-undersökningen frågade man såväl 14- och 15-åringarna som gymnasieeleverna vart man vände sig för att påverka hur det är på skolan. I tabell 2.7 redovisas resultaten för bägge åldersgrupperna.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

Tabell 2.7. **Elevernas kanaler för påverkan. Vem/vilka elever väljer att vända sig till för att påverka i skolan fördelat på grundskoleelever och gymnasieelever. Andel i procent.**

	Gymnasieelever år 3	Grundskoleelever år 9
Lärare	29	32
Kamrater	26	33
Rektor eller skolledare	22	18
Klass eller klassråd	18	19
Elevråd	13	22
Skolsköterskan	2	3
Annan vuxen på skolan	3	7
Familjen	9	14
Kommunen	2	3
Skolverket	2	3
Politiker eller parti	1	2

- Eleverna har kunnat ange flera svarsalternativ - de olika påverkanskanalerna betraktas alltså inte som ömsesidigt uteslutande.

Genomgående tar grundskoleeleverna mer kontakt med olika personer eller grupper än gymnasieeleverna. Om det beror på att gymnasieeleverna helt enkelt är mer nöjda och finner mindre skäl att vända sig till olika personer eller grupper för förbättring kan vi inte utröna ur dessa data. Det kan också vara så att gymnasieeleverna i högre grad vänder sig till personer som inte finns med bland svarsalternativen eller att de tar mindre kontakt eftersom de i mindre utsträckning tror att det är möjligt att åstadkomma någon förbättring.

I övrigt är mönstret ganska likt i bägge grupperna. Man vänder sig i större utsträckning till relativt närliggande personer såsom lärare, kamrater, rektor, skolledare eller klass och klassråd. I mycket få fall har de mer abstrakta instanserna som kommun, Skolverket och politiker eller parti kontaktats.

ATT BLI BEMÖTT..

I *Ung i demokratin*-undersökningen har man ställt ett antal frågor till eleverna om "klimatet" eller miljön i deras klassrum. De har särskilt ombetts tänka på lektioner i samhällskunskap och historia. Man har dels ställt frågor som mer precist behandlar själva undervisningens form, t.ex. huruvida lärare föreläser medan elever antecknar och hur stor vikt som läggs vid datum och utantill-kunskap, dels frågor som mer allmänt behandlar hur man uppfattar sig bli bemött av lärare och andra elever i diskussioner om åsikter o.dyl. Det är dessa senare frågor som vi koncentrerar oss på här. I tabell 2.8 redovisas både gymnasie- och grundskoleelevernas uppfattningar om sitt klassrumsklimat.

Tabell 2.8. **Uppfattat klassrumsklimat fördelat på grundskoleelever och gymnasieelever. Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland".**

Påstående	Gymnasieelever år 3	Grundskoleelever år 9
Eleven kan öppet uttrycka åsikter som avviker från lärarens i politiska frågor och samhällsfrågor	89	81
Eleverna uppmuntras skaffa sig en egen uppfattning i olika frågor	88	84
Läraren respekterar elevernas uppfattningar och uppmuntrar dem att säga vad de tycker	87	84
Eleverna känner att de kan säga vad de tycker även om de flesta andra i klassen har en annan åsikt	84	81
Lärarna tar upp fler olika åsikter och synvinklar när en fråga diskuteras	79	74
Lärarna uppmuntrar diskussioner i politiska frågor och samhällsfrågor	75	64

- Eleverna har fått välja på fem svarsalternativ: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Vet inte. Svarsalternativet Vet inte har inte räknats med i basen.

De svenska eleverna har, i en internationell jämförelse, en positiv uppfattning om sitt klassrumsklimat.⁹ Både grundskoleeleverna och eleverna i gymnasieskolans år 3 upplever sin närmaste miljö som respektfull och öppen. Överlag är gymnasieeleverna mer positiva än grundskoleeleverna. Kanske beror detta på att de vuxna eleverna uppmuntras till mer diskussion och åsiktsutbyte än 14- och 15-åringarna. Det är framför allt öppenheten inför olika åsikter och uppmuntran att skaffa sig egna uppfattningar som bedöms som stor. I något mindre utsträckning tycker eleverna att lärarna själva tar upp flera olika åsikter och synvinklar när en fråga diskuteras under lektionen eller att lärarna uppmuntrar eleverna att diskutera politiska frågor eller samhällsfrågor. Det bör också nämnas att det finns en tidsaspekt i de två sistnämnda frågorna som inte på samma sätt gör sig gällande i övriga frågor. Att presentera frågor ur olika synvinklar och att engagera eleverna i diskussioner om politiska frågor tar förstås en del lektionstid som kanske ändå är nog så knapp.

Även när det gäller frågorna om klassrumsklimat är vi intresserade av om det finns några skillnader mellan olika grupper. Därför har vi också analyserat frågorna utifrån några olika bakgrundsfakto-

⁹ Se Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen, 2001 och Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries, 2002.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

rer.¹⁰ De egenskaper som visat sig vara betydelsefulla är återigen kön och programtyp, men denna gång spelar även mammas utbildning en viss roll för hur man bedömer sitt klassrumsklimat. I tabell 2.9 redovisas skillnaderna mellan de olika grupperna.

Tabell 2.9. **Uppfattat klassrumsklimat fördelat på kön, mammas utbildning och programgrupp.**
Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland".

	<i>Kön</i>		<i>Mammas utbildning</i>		<i>Typ av program</i>				<i>Total</i>
	Kvinna	Man	Låg	Hög	Studie- förbered	Postm.	Mans- dom.	Kvinno- dom.	
Lärarna tar upp flera olika åsikter och synvinklar när en fråga diskuteras under lektionen	83	74	76	84	82	73	62	76	79
Lärarna uppmuntrar oss att diskutera politiska frågor eller samhällsfrågor som människor har olika åsikter om	79	70	72	80	79	67	54	59	75
Lärarna respekterar våra uppfattningar och uppmuntrar oss att säga vad vi tycker på lektionerna	91	83	86	90	90	81	67	90	87
Elever kan öppet ge uttryck för åsikter, som avviker från lärarens i politiska frågor och samhällsfrågor när dessa diskuteras i klassrummet	92	85	87	93	92	85	67	86	89
Elever uppmuntras att skaffa sig en egen uppfattning i olika frågor	91	84	88	89	90	85	74	89	87
Eleverna känner att de kan säga vad de tycker även om de flesta andra i klassen har en annan åsikt	87	80	82	86	85	81	76	87	84

- Eleverna har fått välja mellan fem svarsalternativ: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Vet inte. Svarsalternativet Vet inte betraktas i denna analys som att svar saknas.

¹⁰ I en multivariat regressionsanalys har pappans utbildning, mammas utbildning, kön, utländsk bakgrund och programtyp kontrollerats för, och de effekter som kvarstår är just effekterna av kön, programtyp och mammas utbildning.

Återigen ser vi skillnader mellan könen. Kvinnorna bedömer i högre grad än männen sitt klassrumsklimat som gott. Eftersom vi troligtvis finner män och kvinnor i samma klassrum är det knappast det "objektiva" klimatet som skiljer sig åt utan det är något i kvinnornas respektive männens uppfattning som skapar skillnaden i bedömning av klassrumsklimatet.

Vi finner också skillnader i bedömningen av klassrumsklimatet som beror på vilken social bakgrund eleven har i ett alldeles bestämt avseende, nämligen vilken utbildning mamman har. Elever med högutbildade mammor, vilket innebär att hon har någon slags eftergymnasial utbildning, bedömer i högre utsträckning än elever med lågutbildade mammor att deras klassrumsklimat är bra. Detta resultat är intressant, kanske alldeles särskilt som pappans utbildning faktiskt inte spelar någon roll. Men varför det ser ut på detta vis får vi lämna åt forskningen att besvara.

Slutligen så ser vi återigen skillnader i bedömning mellan elever på olika typer av gymnasieprogram. Ännu en gång är det eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne som har den mest negativa bedömningen av sitt klassrumsklimat. De anser i mycket mindre utsträckning än övriga elever att de kan ge uttryck för åsikter som avviker från lärarens, att de uppmuntras att skaffa sig egna uppfattningar, att lärarna respekterar deras uppfattningar osv. Dessa skillnader kvarstår även med hänsyn tagen till att dessa elever till dominerande del är män och har lågutbildade mammor. Om det verkligen är så att dessa elever faktiskt verkar i ett sämre klassrumsklimat eller om det är något i programmiljön som gör att deras uppfattningar är mer negativa är svårt att avgöra.

INFLYTANDE OCH SEN DÅ?

Vi skall här studera om dessa antaganden om inflytandets goda effekter får något stöd i empirin. Vi använder två dimensioner av inflytande, tilltron till elevinflytandets möjligheter att göra skolan bättre samt bedömningen av klassrumsklimatet. Båda dessa dimensioner kan mätas genom att frågorna på respektive område lagts ihop till två skolor: tilltro till skolinflytandets möjligheter och klassrumsklimat.¹¹ Effekter i termer av effektiv inlärning mäts med elevernas kunskaper

¹¹ Skolorna har bildats genom en relativt komplicerad process. Denna beskrivs närmare i Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen, 2001 och Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries, 2002.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

om demokrati och samhälle utifrån det kunskapsprov som omfattas av studien.¹² Vidare mäts effekterna i termer av någon slags demokratiuppfostran genom i vilken mån man anser att man i skolan lärt sig att förstå människor som har andra åsikter samt hur viktigt det är att rösta. Slutligen mäts effekter i termer av hur man mår i största allmänhet i sin skolmiljö genom ett antal frågor om hur man känner sig i sin skola.

Det är knappast så att hur man uppfattar sitt inflytande är den enda betydelsefulla egenskapen för de ovan nämnda potentiellt goda effekterna. Vi kan förstås tänka oss en mängd egenskaper hos individen som är betydelsefulla för att förklara individens kunskaper eller attityder. Den intressanta frågan här är egentligen om inflytandedimensionerna har några effekter *utöver* de andra viktiga egenskapers effekter. Vi har här därför valt att analysera alla egenskapernas effekter i en multivariat regressionsanalys, där effekterna av samtliga egenskaper som omfattas av analysen kontrolleras för. För att inte bli alltför tekniska har vi här valt att bara redovisa en enkel tabell med information om huruvida egenskaperna har en effekt eller ej. Hur stora olika effekter är eller hur bra modellen är för att förklara hela fenomenet utreds inte här. Vi är ju främst intresserade av huruvida det uppfattade klassrumsklimatet och tilltron till skolinflytandet har några effekter när hänsyn tagits till andra viktiga egenskaper.

Tabell 2.10. **Olika egenskapers effekt på elevernas kunskaper om demokrati och samhälle. Effekter enbart redovisade som ja eller nej.**

	Effekter på kunskaper om demokrati och samhälle:
Kön	Ja
Utländsk bakgrund	Ja
Pappans utbildning	Ja
Mammans utbildning	Ja
Programtyp	Ja
<i>Uppfattat klassrumsklimat</i>	<i>Ja</i>
<i>Tilltro till skolinflytandets möjligheter</i>	<i>Ja</i>

- I tabellen redovisas de förenklade resultaten av en multivariat regressionsanalys med kunskapstestet som beroende variabel. Det handlar alltså om vilka egenskaper som är betydelsefulla för att förstå hur eleverna klarat kunskapstestet om demokrati.

¹² Se kapitel "Demokratiska kunskaper och färdigheter", avsnitt "Kunskapsprovet - beskrivning och exempel" för en diskussion om detta kunskapsprov.

Om vi ser kunskapstestet som genomförts i denna undersökning som en indikator på effektiv inlärning infrias förväntningarna av elevinflytande. Såväl uppfattat klassrumsklimat som tilltro till skolinflytandets möjligheter har positiva effekter på kunskaper om demokrati och samhälle, dvs. ju bättre eleven bedömer sitt klassrumsklimat och ju högre tilltro man har till skolinflytandets möjligheter, desto bättre kunskaper har eleven om demokrati och samhälle.

Skall vi istället titta på demokratifostran, i termer av om man i skolan lärt sig att förstå andra människor och om man lärt sig vikten av att rösta, får vi studera tabell 2.11. Här redovisas följaktligen förenklade resultat från två multivariata regressionsmodeller. Enligt resultaten finns det effekter av de två olika inflytandedimensionerna på elevernas uppfattning om vad de lärt sig i skolan. Om man verkligen skall kalla detta för indikatorer på demokratifostran är kanske mer osäkert, men någon slags demokratisk kompetens utöver de rena kunskaperna från tabell 2.11 verkar det uppfattade klassrumsklimatet och tilltron till skolinflytandets möjligheter föra med sig. Ju bättre man upplever att klassrumsklimat är och ju högre tilltro man har till skolinflytandets möjligheter, i desto högre grad anser man sig ha lärt sig i skolan att förstå människor med andra åsikter och vikten av att gå att rösta.

Tabell 2.11. **Olika egenskapers effekt på elevernas bedömning av hur de fostrats i demokrati. Effekter enbart redovisade som ja eller nej.**

	I skolan har jag lärt mig att förstå människor som har andra åsikter än jag	I skolan har jag lärt mig hur viktigt det är att rösta i nationella och lokala val
Kön	Nej	Nej
Utländsk bakgrund	Nej	Nej
Pappans utbildning	Nej	Nej
Mammans utbildning	Nej	Nej
Programtyp	Ja	Ja
<i>Uppfattat klassrumsklimat</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
<i>Tilltro till skolinflytandets möjligheter</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>

Slutligen skall vi titta på om de olika inflytandedimensionerna har någon betydelse för hur man upplever sin skolmiljö eller skolsituation rent allmänt. Mår man bättre pga. ett större elevinflytande? I tabell 2.12 redovisas de förenklade resultaten av fyra olika multivariata regressionsanalyser. Dessa handlar om huruvida man känner att man hör hemma i skolan, huruvida man känner sig ensam, huruvida man känner sig dum och missanpassad och huruvida man vill gå i skolan eller inte.

II: VILKA VÄRDERINGAR FÖRMEDLAR SKOLAN?

Tabell 2.12. **Olika egenskapers effekt på elevernas bedömning av sin allmänna situation i skolan.**
Effekter enbart redovisade som ja eller nej.

	I min skola känner jag att jag hör hemma	I min skola känner jag mig ensam	I min skola känner jag mig dum och missanpassad	I min skola vill jag inte gå
Kön	Ja	Ja	Ja	Nej
Utländsk bakgrund	Nej	Nej	Nej	Nej
Pappans utbildning	Nej	Nej	Ja	Nej
Mammans utbildning	Nej	Nej	Nej	Nej
Programtyp	Nej	Nej	Nej	Nej
<i>Uppfattat klassrumsklimat</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
<i>Tilltro till skolinflytandets möjligheter</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>

Återigen ser vi att de bägge inflytandedimensionerna är betydelsefulla. Hur man uppfattar sitt klassrumsklimat och vilken tilltro man har till skolinflytandets möjligheter är relaterat till hur väl man tycker sig höra hemma i sin skola, hur ensam man känner sig, huruvida man känner sig dum och missanpassad och huruvida man vill gå i sin skola överhuvudtaget. I samtliga fall är det så att ju bättre eleven bedömer sitt klassrumsklimat och ju större tilltro man har till skolinflytandets möjligheter, desto större välbefinnande känner eleven i sin skola. Det tycks alltså vara så att känslan av inflytande på olika nivåer faktiskt har en del med allmän trivsel i skolan att göra.

För samtliga analyser bör det påpekas att orsaksriktningen på intet sätt är självklara. Det skulle lika gärna kunna vara så att t.ex. en känsla av allmän trivsel i skolan leder till att man bedömer sitt klassrumsklimat som bättre. Eller att ju större kunskaper eleven har om demokrati, desto högre tilltro har denne till skolinflytandets möjligheter. Det är därför viktigt att mana till försiktighet i tolkningen av elevinflytandets goda effekter. Att uppfattat inflytande i olika dimensioner har ett starkt samband med diverse önskvärda egenskaper och attityder står dock klart.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR
UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Demokratiska kunskaper och färdigheter

INLEDNING

”Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen slår fast att verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö. Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhälle vilar på.”¹

Ovanstående citat är hämtat från läroplanens inledning och anger att skolan har samhällets uppdrag att förmedla det demokratiska samhällets värden och funktion. Uppdraget, som kan föras tillbaka till 1946 års skolkommision, handlar dels om att skolan skall vara en förebild för demokratiskt handlande, dels om att skolan skall undervisa om demokratins grundläggande innebörd. Skolan skall således ge kunskaper både *i* och *om* demokrati.

Detta kapitel handlar om elevernas kunskaper om samhälle och demokrati. Från statsvetenskaplig forskning vet vi att en viktig förutsättning för ett aktivt medborgarskap är kunskaper om demokrati och förståelse av dess bärande idéer och institutioner. Ett viktigt inslag i *Ung i demokratin*-undersökningen blev därför att ta reda på vad ungdomarna kan om demokratins grundläggande principer och spelregler samt om de förstår syftet med dessa.

KUNSKAPSPROVET - BESKRIVNING OCH EXEMPEL

Att konstruera kunskapsprov är svårt. Frågor om vad det bl.a. innebär att lära och att kunna aktualiseras liksom frågor om hur man kontrollerar vad elever kan. Att därtill konstruera ett prov som skall ta reda på vilka kunskaper elever har såväl *om* som *i* demokrati och dessutom ha ambitionen att vara gångbart i ett stort antal länder innebär naturligtvis stora svårigheter.

För att pröva gymnasieelevernas kunskaper om demokrati utformades ett prov, som innehöll 43 frågor. Av dessa är 16 frågor identiska med dem som gavs i kunskapsprovet till grundskolans elever; merparten av frågorna i provet för gymnasieskolan är således

¹ Lpo, Lpf 94.

konstruerade för att passa äldre elever. Provet är tänkt att pröva elevernas faktakunskaper om demokrati, deras tolkningsförmåga av olika budskap samt deras kunskaper om ekonomiska samband. Faktafrågorna innebär att eleverna skall karakterisera eller ta ställning till ett påstående, medan frågorna som prövar tolkningsförmågan utgår från olika typer av texter eller bilder som eleverna får ta ställning till. Ekonomifrågorna innebär att eleverna får ta ställning till olika ekonomiska samband. Alla frågor är konstruerade som flervalsfrågor, vilket innebär att ett av fyra givna svarsalternativ är att betrakta som det rätta. Exempelen i de följande figurerna illustrerar frågornas utformning och hur mätningen genomförts.

Figur 3.1.

Många organisationer i ett demokratiskt samhälle är bra, därför att det gör det möjligt för...

- A. en grupp människor att försvara medlemmar som blir arresterade.
 - B. regeringen att få fler att beskatta.
 - C. människor att uttrycka olika uppfattningar.
 - D. regeringen att informera människor om nya lagar.
-

Rätt svar i figur 3.1 är alternativ C. I Sverige svarar 70 procent av 14-åringarna och 80 procent av eleverna i år 9 rätt på denna fråga.² Detta kan jämföras med det internationella genomsnittet där 68 procent av 14-åringarna gav rätt svar. Av gymnasieeleverna i år 3 i Sverige svarar 93 procent rätt på denna fråga medan det internationella genomsnittet var 85 procent för denna elevgrupp.

Figur 3.2.

Vilket av följande ger störst anledning att kalla ett land icke-demokratiskt?

- A. Att människor inte får kritisera regeringen.
 - B. Att de politiska partierna ofta kritiserar varandra.
 - C. Att människor måste betala mycket höga skatter.
 - D. Att varje medborgare har rätt till ett arbete.
-

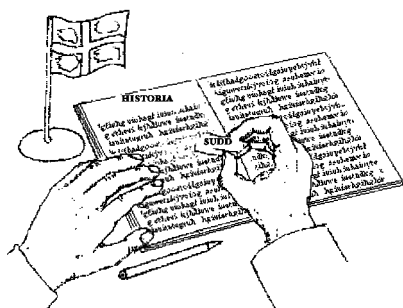
Rätt svar i figur 3.2 är alternativ A. Av de svenska eleverna svarar 66 procent av 14-åringarna och 74 procent av eleverna i år 9 rätt. Båda åldersgrupperna ligger över det internationella genomsnittet för 14-åringar som är 52 procent. Av gymnasieeleverna i år 3 svarar 92 procent rätt på frågan. Det internationella genomsnittet för gymnasieelever är 79 procent.

² Den internationella studien baserades på 14-åringar. För att få en internationell jämförelse redovisas dessa här.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Figur 3.3.

Ibland skrivs historia så här

Vilket är det huvudsakliga budskapet i denna teckning? Historieböcker...

- A. ändras ibland för att man inte vill berätta om känsliga händelser i det förflutna.
- B. för barn måste vara kortare än böcker skrivna för vuxna.
- C. är fulla av ointressant information.
- D. borde skrivas med hjälp av dator och inte med blyertspenna.

Rätt svar i figur 3.3 är alternativ A. Av de svenska 14-åringarna svarar 52 procent rätt och av elever i år 9 svarar 59 procent rätt. Det internationella genomsnittsvärdet för 14-åringarna är 53 procent. Av gymnasieeleverna i år 3 svarar 79 procent rätt, vilket kan jämföras med det internationella genomsnittet på 66 procent som anger rätt svar.

Figur 3.4.

**Vi medborgare har fått nog!
En röst på Silverpartiet är en röst för högre skatter.
Det innebär slutet för ekonomisk tillväxt och ett slöseri med vårt lands tillgångar.
Rösta istället för ekonomisk tillväxt och fri företagsamhet.
Rösta så att alla får mer pengar kvar i plånboken!
Låt oss inte slösa bort ytterligare fyra år! RÖSTA PÅ GULDPARTIET.**

Valaffischen har förmodligen gjorts av...

- A. Silverpartiet.
- B. ett parti eller en grupp som är motståndare till Silverpartiet.
- C. en grupp som försöker se till att valet är rättvist.
- D. Silverpartiet och Guldpartiet tillsammans.

Rätt svar i figur 3.4 är alternativ B. På denna fråga svarar 73 procent av de 14-åriga eleverna och 81 procent av eleverna i år 9 rätt. Det internationella genomsnittet för 14-åringarna är 60 procent rätt svar. Av gymnasisterna i år 3 svarar 93 procent rätt på denna fråga. Det internationella genomsnittet för denna åldersgrupp är 80 procent rätt svar.

ELEVERNAS KUNSKAPER INOM OLIKA OMRÅDEN

Vad kan då eleverna i gymnasieskolans avgångsklasser om samhälle och demokrati? Redovisningen görs först av de svenska elevernas resultat därefter jämförs dessa internationellt.

Rent allmänt kan konstateras att de svenska gymnasieeleverna klarar kunskapsprovet mycket bra. Även om kunskapsprovet för grundskoleeleverna och det för gymnasieeleverna inte är identiska är de konstruerade på samma sätt. Avsikten är att mäta kunskaper inom åtta kunskapsområden, som anses väsentliga för medborgarnas demokratiska kompetens. De åtta delområdena är: demokratins grundläggande innebörd; demokratiska rättigheter och friheter; den representativa demokratin; organisationer, särintressen och allmänintresse; demokratins problem; jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter samt ekonomi och demokrati. Provfrågorna har därför, i likhet med dem för grundskolans elever, fördelats på de åtta kunskapsområdena. Skälet till denna indelning är främst att försöka förstå vilka delar av demokratiområdet som eleverna behärskar snarare än att analysera enskilda frågor. Detta sätt att innehållskategorisera frågorna gör det också möjligt att jämföra grundskoleelevernas och gymnasieelevernas kunskaper.

De svenska gymnasieeleverna i år 3 uppnår, som tidigare nämnts, goda resultat på kunskapsprovet. Det delområde som gymnasieeleverna behärskar bäst är "Demokratins grundläggande innebörd". Frågorna inom detta område besvaras rätt av över 80 procent av eleverna. Som exempel kan nämnas att nästan 95 procent av eleverna kan ange kriterier nödvändiga för att ett land skall anses vara en demokrati. Delområdet "Organisationer, särintressen och allmänintresse" är ett annat område där eleverna har goda kunskaper. Mellan 80 och 95 procent av eleverna svarar rätt på alla frågor inom detta område. Även området "Jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter" behärskar eleverna väl. Åtta av tio elever svarar rätt på frågorna inom detta område. Den tidigare *Ung i demokratin*-undersökningen, som omfattar grundskolan, visar att även grundskolans elever har bäst kunskaper inom områdena "Demokratins grundläggande innebörd" och "Jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter".

Elevernas svar har störst spridning på frågor inom området "Demokrati och ekonomi". Andelen rätt svar är också lägre inom detta område och varierar mellan 49 och 85 procent. Drygt fyra av fem elever känner t.ex. till hur prismekanismen inom marknadseko-

nomin fungerar medan den fråga, som illustrerar tillämpningen av denna princip, besvaras rätt av hälften av eleverna. Ovanstående exempel men också spridningen av andelen rätt svar tyder på att eleverna ännu inte erövrat en djupare förståelse av sammanhang inom ekonomiområdet. Även i grundskolan hade eleverna sämst kunskaper på ekonomiområdet.

Kunskapsprovet konstruerades för att mäta tre "kunskapsdimensioner": faktakunskap, tolkningsförmåga och ekonomiska samband. Jämför man gymnasieelevernas resultat i dessa dimensioner lyckas eleverna bättre på sådana uppgifter där det gäller att ange fakta eller tolka texter och bilder än de gör på ekonomifrågorna.³ Till skillnad från grundskoleleverna, som var bättre på tolkningsfrågor än faktafrågor, presterar gymnasieeleverna lika bra i dessa båda dimensioner.

Frågorna i grundskoleundersökningen indelades i sådana som var "rena" faktafrågor och sådana som krävde mer av förståelse och bedömning av en företeelse. Grundskoleleverna svarade i större utsträckning rätt på "rena" faktafrågor. Någon sådan skillnad kan inte iakttagas i gymnasieelevernas svar. Resultatet tyder alltså på att den äldre elevgruppens insikter och förståelse av demokratifrågor fördjupats.

RESULTAT PÅ KUNSKAPSPROVET FÖRDELADE MELLAN MÄN OCH KVINNOR

När man jämför mäns och kvinnors kunskaper om samhälle och demokrati tyder de nu genomförda studierna på att det har skett förändringar. När den första IEA Civic Education Study genomfördes 1971 var resultatet för männen bättre än för kvinnorna.⁴ Det visade sig också att dessa skillnader tenderade att öka med stigande ålder.

Resultatet av kunskapsprovet i denna studie visar att män och kvinnor presterar i stort sett lika på kunskapsprovet. Spridningen är dock större bland män. I tabell 3.1 redovisas resultat av hela provet fördelat på män och kvinnor. Skillnader föreligger, som synes, mest hos den tiondel av kvinnorna och männen som har de lägsta poängsummorna på kunskapsprovet. Här visar kvinnorna något bättre resultat än männen.

³ I genomsnitt besvarades 85 procent av faktafrågorna rätt medan motsvarande andel för tolkningsfrågorna var 82 procent och 75 procent för ekonomifrågorna.

⁴ Torney, Oppenheim & Farnen. Civic education in ten countries: An empirical study. 1975.

Tabell 3.1. **Poängsumma för alla 43 frågor i kunskapsprovet, fördelad på kön. Median och percentiler.**

	10:e	25:e	Median	75:e	90:e
Kvinnor	24	30	35	39	41
Män	20	31	37	40	42
<i>Samtliga elever i år 3</i>	<i>21</i>	<i>30</i>	<i>36</i>	<i>40</i>	<i>42</i>

- Percentiler är variabelvärden som delar in datamaterialet i hundradelar. 1 procent av datamaterialet ligger under och 99 procent ligger över den första percentilen. På motsvarande sätt ligger 10 procent under och 90 procent över den 10:e percentilen. Den 50:e percentilen, även kallad medianen, delar in materialet i två lika stora delar.

Resultatet på kunskapsprovet visar att kvinnornas resultat ligger i nivå med männens. Mellan de två studierna har således en relativ förbättring av kunskaperna för kvinnornas del skett. Därutöver uppnår den grupp om tio procent som har högst poäng på provet nästan maximal poäng.

Studeras däremot elevernas resultat på de olika kunskapsområdena framträder ett annat mönster. Männen klarar frågor om ekonomi bättre än kvinnorna, medan kvinnorna är något bättre än männen på frågor som har att göra med jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter samt demokratins grundläggande innebörd. Jämför man däremot de olika kunskapsdimensionerna framträder ytterligare ett mönster. Kvinnorna är något bättre på tolknings- och faktafrågor medan männen genomgående klarar ekonomifrågor bättre. Mönstret överensstämmer med det som framkom i den tidigare *Ung i demokratin*-studien, som omfattade grundskoleelever.

HEMBAKGRUNDENS BETYDELSE FÖR RESULTATET PÅ KUNSKAPSPROVET

Skolforskningen har i många studier påvisat att elevernas hembakgrund har betydelse för deras skolprestationer. Elever från högre samhällsklasser erhåller i allmänhet högre betyg och ägnar sig åt teoretiska studier och längre utbildningar i större utsträckning än ungdomar från andra samhällsgrupper. Ungdomarnas sociokulturella bakgrund kan också förväntas ha betydelse för deras kunskaper om samhälle och demokrati. I denna studie har man försökt bestämma elevernas hembakgrund både med hjälp av antalet böcker i hemmet och föräldrarnas utbildning.

Den största spridningen av resultaten på kunskapsprovet mellan elever på olika gymnasieprogram förekommer i den grupp elever om tio procent som har lägst antal rätt på kunskapsprovet. Här är skillnaden mellan programmen betydande. Eleverna på de studieförberedande programmen har mer än dubbelt så många rätt svar jämfört med eleverna på de mansdominerande programmen med yrkesämne. En liknande skillnad finns även mellan eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne och eleverna på de kvinnodominerade programmen

Tabell 3.2. **Poängsumma för alla 43 frågor i kunskapsprovet, totalt för elever i år 3 och fördelat på programgrupp. Median och percentiler.**

	10:e	25:e	Median	75:e	90:e
Studieförberedande program	29	34	38	41	42
Postmoderna program	17	24	32	36	40
Mansdominerade program	11	18	27	35	39
Kvinnodominerade program	20	24	30	35	37
<i>Samtliga elever i år 3</i>	<i>21</i>	<i>30</i>	<i>36</i>	<i>40</i>	<i>42</i>

med yrkesämne. Eleverna på de kvinnodominerade programmen med yrkesämne har i den sämst presterande gruppen om tio procent nästan dubbelt så många rätt på kunskapsprovet som eleverna på de mansdominerade programmen. En grupp elever, huvudsakligen på de mansdominerade programmen med yrkesämne, har således lägre resultat på kunskapsprovet.

Resultaten på kunskapsprovet har också studerats i relation till antalet böcker, som eleverna uppgivit finns i deras hem. Resultatet, som framgår av tabell 3.3, visar att spridningen i kunskaper är störst bland de elever som uppger lägst antal böcker hemma. Här motsvarar skillnaden i antalet rätt svar 25 poäng mellan den grupp som har flest antal rätt på kunskapsprovet och den grupp som har lägst.⁵ Bland de elever som har fler än 200 böcker hemma är skillnaden mellan motsvarande grupper 14 poäng. Skillnaden i prestationer på provet relaterat till antalet böcker i hemmet är störst bland den tiondel elever som har lägst antal rätt svar på kunskapsprovet. Bland de högpresterande eleverna framkommer inte en sådan skillnad.

⁵ Varje rätt svar på kunskapsprovet ger 1 poäng.

Tabell 3.3. **Poängsumma för alla 43 frågor i kunskapsprovet, fördelat på antal böcker i hemmet. Median och percentiler.**

Antal böcker i hemmet	10:e	25:e	Median	75:e	90:e
0-50	15	22	31	37	40
51-100	21	28	34	38	41
101-200	23	30	36	39	41
Fler än 200	28	34	38	41	42
<i>Samtliga elever i år 3</i>	<i>21</i>	<i>30</i>	<i>36</i>	<i>40</i>	<i>42</i>

Fördelas antalet rätt svar på provet efter föräldrarnas utbildning framkommer samma mönster. Resultaten av studien tyder på att det inte enbart är elevernas sociokulturella tillhörighet som påverkar deras resultat på kunskapsprovet. En stor grupp elever presterar goda resultat på kunskapsprovet oavsett antalet böcker hemma. Resultatet torde således även ha att göra med elevernas intresse och förståelse av politik och samhällsfrågor.

ELEVER I ÅR 9 OCH I GYMNASIETS ÅR 3 - EN JÄMFÖRELSE

Kan eleverna mer om samhälle och demokrati efter genomgången utbildning i gymnasieskolan? I tabell 3.4 jämförs resultatet från de 16 frågor som var identiska i kunskapsprovet för eleverna i år 9 i grundskolan och år 3 i gymnasieskolan. Av tabellen framgår att eleverna i år 3 överlag har fler rätt svar på de 16 frågorna och att den största skillnaden i resultat även här återfinns bland de elever som har lägst antal rätt svar. Resultatet blir likartat om elevernas provresultatet fördelas på olika programgrupper. Det kan noteras att elever i grundskolans år 9 och elever på de mansdominerade gymnasieprogrammen med yrkesämne presterar på samma nivå. Eleverna på dessa program torde dock ha förbättrat sina kunskaper inom området under tiden i gymnasieskolan eftersom de troligen hörde till de grupper med de lägre poängtalerna på kunskapsprovet i år 9.

Tabell 3.4. **Poängsumma för de 16 frågor i kunskapsprovet som ställdes både till elever i år 9 och år 3. Median och percentiler.**

	10:e	25:e	Median	75:e	90:e
<i>Samtliga elever i år 9</i>	5	9	12	14	15
<i>Samtliga elever i år 3</i>	10	13	15	16	16
Studieförberedande program	13	14	15	16	16
Postmoderna program	7	11	14	15	16
Mansdominerade program	5	8	12	14	16
Kvinnodominerade program	10	12	13	14	16

DE SVENSKA ELEVERNAS RESULTAT I JÄMFÖRELSE MED ELEVER I ANDRA LÄNDER

Hur står sig de svenska gymnasieelevernas resultat på kunskapsprovet vid en internationell jämförelse? I tabell 3.5 presenteras de olika länternas elevresultat fördelade på olika kategorier frågor.

När resultaten från kunskapsprovet fördelas på fakta- och tolkningsfrågor samt frågor om ekonomiska samband visar det sig att de svenska eleverna ligger något över det internationella genomsnittet för faktafrågorna, medan de ligger en bra bit över det internationella genomsnittet för tolkningsfrågorna. Även för ekonomifrågorna ligger de svenska eleverna över det internationella genomsnittet. Då det gäller ekonomifrågorna har de svenska och danska eleverna de bästa resultaten. De svenska eleverna lyckas således bättre på tolkningsfrågor och frågor som kräver förståelse av ekonomiska samband. Förklaringarna till detta kan vara flera: De studerade gymnasieeleverna i Sverige är t.ex. äldre än eleverna i de andra länderna. Alla gymnasieelever är heller inte representerade i de olika länderna - i Sverige saknas de elever som går ett individuellt program, vilket påverkar det svenska täckningsindexet negativt. Ytterligare en förklaring kan vara att de frågor de svenska eleverna är duktiga på överensstämmer med undervisningens inriktning i svenska skolor.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Tabell 3.5. Länders resultat på kunskapsprovet fördelat på fakta-, tolknings- och ekonomifrågor.⁶

Land	Faktafrågor (medelskalpoäng ⁷)	Tolkningsfrågor (medelskalpoäng)	Ekonomifrågor (medelskalpoäng)	Testad årskurs	Medel- ålder	Täcknings- index
Chile	112 (0,2) ▼	106 (0,6) ▼	87 (0,5) ▼	12	17,9	64
Cypern	118 (0,5) ●	111 (1,3) ●	102 (1,2) ●	12	17,7	67
Danmark	122 (0,2) ▲	124 (0,4) ▲	115 (0,5) ▲	12	19,4	55
Estland	119 (0,3) ▲	119 (0,8) ▲	108 (0,7) ▲	12	18,2	49
Israel	117 (0,3) ▼	112 (0,9) ●	96 (0,8) ▼	11	16,8	83
Lettland	112 (0,6) ▼	100 (1,0) ▼	95 (1,1) ▼	10	18,1	89
Norge	118 (0,5) ●	116 (1,0) ●	103 (0,9) ●	12	17,6	99
Polen	119 (0,4) ●	108 (0,9) ▼	97 (0,7) ▼	11	17,6	90
Portugal	120 (0,3) ▲	112 (0,6) ▼	99 (0,5) ▼	11	17,0	76
Ryssland	117 (0,6) ●	101 (1,1) ▼	102 (1,3) ●	11	18,4	50
Schweiz (tyska)	117 (0,5) ●	121 (2,1) ▲	104 (1,7) ●	11	17,9	39
Slovenien	116 (0,6) ▼	111 (1,2) ●	101 (1,0) ●	12	18,9	68
Sverige	121 (0,3) ▲	122 (0,7) ▲	109 (0,7) ▲	12	18,9	84
Tjeckien	119 (0,3) ●	114 (0,6) ●	103 (0,6) ●	12	17,9	78
Internationellt stickprov	118 (0,1)	113 (0,3)	101	12	17,9	

() Standard errors (medelfel) inom parentes

▲ Landets medelvärde är signifikant högre än det internationella medelvärdet baserat på 14 länder.

● Ingen statistiskt signifikant skillnad mellan landets medelvärde och det internationella medelvärdet baserat på 14 länder.

▼ Landets medelvärde är signifikant lägre än det internationella medelvärdet baserat på 14 länder.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER OCH ANALYSER

I den svenska undersökningen är deltagarna drygt 18 år. De representerar således den ålder då man i Sverige blir myndig och har rätt att rösta. I dessa avseenden ger studien en god bild av de svenska förstagångsväljarna. Att uttala sig om de svenska elevernas kunskaper jämfört med ungdomar från andra länder är däremot vanskeligare. De svenska eleverna är t.ex. i genomsnitt ett år äldre än eleverna från övriga deltagande länder. Dessutom är undersökningsgrupperna från de olika länderna inte helt jämförbara eftersom de representerar olika åldersgrupper och täckningsindexen varierar mellan de olika länderna.

⁶ En tabell sammanställd från Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt & Nikolova: Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries s.59 f.f.

⁷ a.a. s.30 f.f.

Ett prov är också uttryck för hur konstruktören ser på vad kunskap är och hur lärande går till. I Sverige har den pedagogiska debatten länge handlat om dessa frågor. Två skilda förhållningssätt kan urskiljas i denna debatt. Det ena utgår ifrån att lärandet innebär att individen tillägnar sig given kunskap. Att lära sig innebär att memorera fakta och att det oftast finns ett givet svar. Det andra företräder en s.k. konstruktivistisk kunskapssyn. Företrädare för denna syn menar att kunskap är något relativt, att människan konstruerar sin kunskap för att skapa mening åt sina iakttagelser av omvärlden. Lärandet ingår i ett socialt sammanhang som är situationsbundet. Denna senare syn på kunskap har i stor utsträckning inspirerat de senaste decenniernas läroplaner.⁸ I såväl Lgr 80 som Lpo94/Lpf94 finns detta synsätt representerat. När frågorna i kunskapsprovet är utformade som flervalsfrågor med fyra svarsalternativ, varav ett utgör rätt svar, är detta således uttryck för en annan uppfattning om vad kunskap är än den som finns företrädd i de svenska nationella styrdokumentet.

Trots dessa invändningar kan man konstatera att de svenska eleverna klarar kunskapsprovet mycket bra. Kunskapsprovet för de äldre eleverna bestod av 43 frågor. Medianen för samtliga elever som avger rätt svar är 36 frågor. Om man delar in elevgruppen i fem grupper, har den grupp om tio procent av eleverna som presterat bäst på provet besvarat 42 frågor rätt. Bland de tio procent av elevgruppen som har lägst antal rätt svar är motsvarande poängtal 21.

En jämförelse mellan män och kvinnor visar att de flesta i elevgruppen presterar lika på kunskapsprovet. Endast i den tiondedel av gruppen som har lägst antal rätt svar är kvinnorna något bättre. I den gruppen finns också den största skillnaden mellan elever på de studieförberedande programmen och elever på de mansdominerade programmen med yrkesämne. Även om de flesta av männen och kvinnorna presterar lika på kunskapsprovet behärskar de olika kunskapsområden inom demokratiområdet olika bra. Männen klarar frågor om ekonomi bättre än kvinnorna, medan kvinnorna är något bättre än männen på frågor som har med jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter att göra.

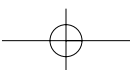
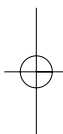
Ämnesområdet samhälle och demokrati innehåller många fackuttryck och rör sig oftast med ett abstrakt språk. Språkförståelse kan således vara av betydelse för prestationer på kunskapsprovet.

⁸ SOU 1992:94 Skola för bildning. Stockholm, 1992. Kapitel 2.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Eleverna fick därför i samband med kunskapsprovet besvara ett ordkunskapsprov. Resultatet av detta visar att bland den fjärdedel elever med lägst poäng på kunskapsprovet hörde mer än hälften till den fjärdedel med de sämsta resultaten på ordkunskapsprovet. Språkförståelse kan alltså ha en betydelse för att kunna tillägna sig kunskaper om demokrati.

En jämförelse mellan grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3 är också möjlig att göra eftersom kunskapsproven innehöll ett antal gemensamma frågor. Man kan därmed, om än med en viss försiktighet, uttala sig om en eventuell kunskapstillväxt inom demokratiområdet. Resultatet av en sådan jämförelse visar att fler elever på gymnasiet kan mer och har tillägnat sig en djupare förståelse av demokratifrågor jämfört med grundskoleeleverna.

Demokratin och dess medborgare

I rapportens inledning presenterades kort innehållet i de demokrati-modeller som varit och är aktuella i den demokratiteoretiska debatten. Modellerna har relevans även för skolans verksamhet. Det finns därför anledning att ha dem i åtanke i samband med att ungdomarnas uppfattningar om vad demokrati är och bör vara redovisas i detta kapitel. Resultaten sammantagna ger en bild av ungdomarnas demokratiuppfattning, hur demokratin enligt dem bör se ut och deras syn på vad som bör utmärka en god medborgare men också en bild av ungdomarnas förtroende för demokratin och dess institutioner. Efter dessa åsikter om principer och förhållningssätt kommer det praktiska deltagandet att sättas under lupp när ungdomarnas politiska intresse och framtida deltagande granskas.

ATT MÄTA UNGDOMARNAS UPPFATTNINGAR OM DEMOKRATIN

Först några korta ord om enkätfrågor om demokrati i allmänhet och de frågor som ställts här i synnerhet. Att undersöka människors uppfattning om demokrati med enkätfrågor är problematiskt, eftersom demokratifrågor i sig är så komplexa. Syftet med frågorna i IEA:s undersökning om demokrati och medborgarskap är att fånga de skilda synsätt som olika demokratimodeller representerar.⁹ De skilda synsätten finns företrädde genom frågor om hur många som skall delta i demokratin, om det politiska samtalets kvalitet etc. Av dessa är det kanske svårast att formulera frågor om det politiska samtalets kvalitet. För att lösa detta ställer man frågor om konkreta företeelser som exemplifierar en abstrakt princip, exempelvis blir frågor om fria tidningar som en institution som säkrar yttrandefriheten ett uttryck för om det politiska samtalet fungerar bra.

Ett vanligt sätt att definiera demokrati är att se det som en beslutsprocess där ett antal kriterier behöver vara infriade för att det grundläggande kriteriet om politisk jämlikhet, allas lika rätt och möjlighet att delta i det gemensamma beslutsfattandet, skall vara uppfyllt. Följande fem kriterier brukar betraktas som grundläggande för en demokratisk beslutsprocess:

⁹ Civic education across countries: Twenty-four national case studies from the IEA Civic Education Project, 1999. Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen, 2001. Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries, 2002.

1. *Effektivt deltagande.* Alla medlemmar måste ha tillgång till lika och effektiva möjligheter att påverka besluten.
2. *Jämlikhet i beslutsproceduren.* Alla skall räknas lika.
3. *Upplyst förståelse.* Med någon form av bedömd rimlighet ska alla medborgare ha möjlighet att sätta sig in i frågorna och förstå konsekvenserna av olika alternativ. Detta kräver fri åsiktsbildning och ett fungerande offentligt samtal.
4. *Kontroll av dagordningen.* Det måste finnas möjlighet att utan begränsningar styra vilka frågor som ska tas upp till diskussion och beslut.
5. *Inkludering av vuxna medborgare.* En nedre gräns är att "alla, eller åtminstone de flesta, vuxna permanent boende personer ska ha fulla medborgerliga rättigheter" och vara varandras politiska jämlingar.¹⁰ Kriteriet är uppfyllt när alla som berörs av besluten har rätt att delta.

De tre demokratimodellerna från inledningskapitlet kan anses vara överens om dessa kriterier även om det finns vissa inbördes skillnader dem emellan beroende på vad i modellen som betonas starkast. Kriterierna är också svåra att nå upp till. Kriteriet om alla människors verkliga deltagande får exempelvis snarare ses som något eftersträvsvärt än något som faktiskt är möjligt att nå. Dagens nationalstater är alltför stora för att alla människor skall ha tillgång till verkligt lika och effektiva möjligheter att påverka.¹¹ Den indirekta demokrati vi har idag är en konsekvens av detta, vilket också präglar enkätfrågorna. De har bäring på dagens demokrati och inte på föreställningen om vad demokrati borde vara, vilket innebär att begreppet demokrati egentligen inte motsvarar det som det ställs frågor om i undersökningen. Ett bättre begrepp än demokrati som idealtyp är istället *polyarki*, alltså inte folkets styre i bokstavlig mening, som i kriterierna ovan, utan istället *de mångas styre*, i motsats till styret av de få eller eliternas styre. Det är snarare detta som det ställs frågor om i undersökningen. Om vi riktar blicken mot den svenska demokratin av idag är vi odiskutabelt en polyarki med Dahls kriterier. Polyarkin kräver vissa grundläggande institutioner som skall säkra demokratins principiella värden. En vanlig definition innehåller sex kriterier, som alla hör ihop med någon eller några av de principer som fångas av kriterierna ovan.

¹⁰ Dahl, R. s. 38. "All, or at any rate must adult, permanent residents should have the full rights of citizens". 1998.

¹¹ Dahl, R. 1998, s. 91f.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

1. *Av folket valda makthavare.* Kontrollen över parlamentets beslutsfattande garanteras genom en konstitutionellt grundad beslutsprocedur för det indirekta beslutsfattandet.
2. *Fria, rättvisa och återkommande val* med allmän och lika rösträtt utan tvång. Detta krävs för att kunna utkräva ansvar.
3. *Yttrandefrihet* utan risk för att utsättas för sanktioner krävs för att uppnå en upplyst förståelse och ett effektivt deltagande genom ett fungerande offentligt samtal.
4. Tillgång till alternativa och *fristående informationskällor* genom fri press och experter eller organisationer som bidrar till informationsflödet.
5. *Organisationsfrihet* i form av rätten att fritt bilda självständiga organisationer. Organisationernas roll i demokratin är att upprätthålla ett aktivt civilt samhälle och att vara förmedlare mellan det civila samhället och staten.
6. Ett *inkluderande medborgarskap* som ger vuxna medborgare politiska rättigheter, som att rösta, kandidera till politiska församlingar och bilda föreningar samt rätten till yttrandefrihet och andra fri- och rättigheter som krävs för att effektivt kunna delta i demokratins institutioner.

Det är snarare dessa den representativa demokratins institutioner som det ställts frågor om i undersökningen. Men då det gäller dessa institutioner kan man naturligtvis ha olika åsikter om vad som är bra respektive dåligt för demokratin, som exempelvis deltagandets omfattning.

Oenigheten bland dem som deltar i demokratidebatten om vad som är bra och vad som är dåligt för demokratin leder över till frågan hur gymnasieelever i år 3, som ju är fullvärdiga politiska medborgare, ser på demokratin. Resultaten från eleverna i grundskolans år 8 och år 9 visade att de hade en någorlunda sammanhängande syn på demokrati och medborgarskap som väl motsvarar den demokrati de lever i.¹²

Frågan är om de tre demokratimodellerna avspeglas i ungdomarnas åsikter. Värderar man demokratins grundinstitutioner? Vill man se en demokrati med ett utbrett deltagande? Är det öppna och fria politiska samtalet viktigt?

¹² Se Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens. Skolverkets rapport 210, 2001.

GYMNASIEELEVER OCH DEMOKRATIN

I enkäten ställdes 25 frågor om vad som är bra och dåligt för demokratin. För att inte ungdomarna skulle tolka frågorna som ett kunskapstest påtalades i enkätformuläret att det inte finns några givna rätta eller felaktiga svar.

I tabell 3.6 framgår vad gymnasieeleverna i år 3 anser är bra respektive dåligt för demokratin. Det visar sig att de flesta av demokratins grundinstitutioner har ett stort stöd bland eleverna, med över 90 procent som tycker att dessa är bra för demokratin. I detta avseende skiljer sig inte svenska ungdomar nämnvärt från övriga deltagande länders ungdomar.

Rätten att byta ut ledarna i *fria och rättvisa* val samt att människor ska delta i *politiska partier* är okontroversiell och stöds av mer än 90 procent, vilket är en positiv skillnad jämfört med grundskoleeleverna med några procent. Även den grupp som är minst positiv, män på de mansdominerade programmen med yrkesämne, närmar sig här 90 procent.

Även stödet för *yttrande- och åsiktsfriheten* är omfattande och har det största stödet bland frågorna. Oberoende av social bakgrund, vilket program eleven går på eller resultatet på kunskapsprovet tycker mer än nio av tio att det är bra för demokratin att människor fritt får uttrycka sin åsikt. Men denna frihet är inte ovillkorlig, den har en gräns; tre av fem anser nämligen att tidningar ska förbjudas att trycka artiklar som kan vara stötande för etniska grupper. För denna fråga finns en mycket tydlig skillnad mellan könen. Kvinnor är mer positivt inställda till begränsningar i tryckfriheten som syftar till att hindra diskriminering. 81 procent av kvinnorna instämmer i påståendet mot 54 procent av männen.

Ungdomarna är nästan helt överens även om att många organisationer är bra för demokratin. Aktiva medborgare som deltar i de politiska partierna och som ställer krav på politiska och sociala rättigheter anser dessutom många är bra för demokratin. Över 90 procent tycker det är bra för demokratin när människor demonstrerar mot orättvisa lagar. Även då det gäller yttrande- och åsiktsfriheten är det en tydlig skillnad jämfört med grundskoleeleverna. Det är både färre gymnasieelever som svarar "vet ej" och ett allmänt större stöd för frågorna. Det skulle kunna tolkas som att de äldre ungdomarna har en tydligare demokratiuppfattning och att den uppfattningen har deltagardemokratiska drag.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Tabell 3.6. Svenska gymnasieelevers åsikter om vad som är bra respektive dåligt för demokratin. Andel i procent.

	Mycket bra	Ganska bra	Vet inte	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Totalt
Alla har rätt att fritt uttrycka sin åsikt	83	13	2	1	1	100
Människor har rätt att välja politiska ledare i fria val	84	10	3	2	1	100
Det finns många olika organisationer som människor kan vara med i	72	22	4	1	1	100
Människor deltar i politiska partier för att påverka hur landet styrs	75	18	4	2	1	100
Människor ställer krav på politiska och sociala rättigheter	78	15	4	2	2	100
Människor demonstrerar fredligt mot lagar de tycker är orättvisa	71	20	5	2	2	100
Politiska partier har olika åsikter om viktiga frågor	62	27	6	4	2	100
Privata företag inte kontrolleras av staten	54	30	9	5	3	100
Tidningar inte kontrolleras av staten	58	21	7	8	6	100
Alla är garanterade en minimal levnadsstandard	53	26	12	4	5	100
Man ändrar lagar som kvinnor tycker är orättvisa mot kvinnor	40	35	9	9	7	100
Politiska partier har regler som hjälper kvinnor att bli politiska ledare	37	36	9	11	6	100
Kyrkan och staten är skilda åt	38	32	24	5	2	100
Skillnaderna är små i inkomst mellan fattiga och rika	37	32	12	12	8	100
Tidningar förbjuds trycka artiklar som kan förolämpa grupper av invandrare och etniska grupper	35	27	10	16	12	100
Människor vägrar lyda en lag som bryter mot mänskliga rättigheter	39	15	10	9	28	100
Unga är skyldiga att delta i aktiviteter som är bra för samhället	8	29	13	28	21	100
Invandrare förväntas sluta prata sitt eget språk och överge sina traditioner	10	12	8	32	39	100
Domstolar och domare påverkas av politiker	3	8	10	23	57	100
Man litar på politiska ledare utan att ifrågasätta	3	5	6	29	57	100
Ett enda företag äger alla tidningar	3	3	4	11	79	100
Alla TV-kanaler har samma politiska åsikter	1	4	7	19	69	100
Rika företagsledare påverkar regeringen mer än andra	2	4	6	19	69	100
Människor som kritiserar regeringen förbjuds att tala på möten	2	4	5	15	75	100
Politiker med makt ger sina släktingar viktiga arbeten i offentliga sektorn	1	3	4	11	82	100

- Frågan ställdes: Vad är bra och vad är dåligt med demokratin?
Svarsalternativen var en skala med Mycket bra, Ganska bra, Mycket dåligt och Ganska dåligt för demokratin samt Vet ej.

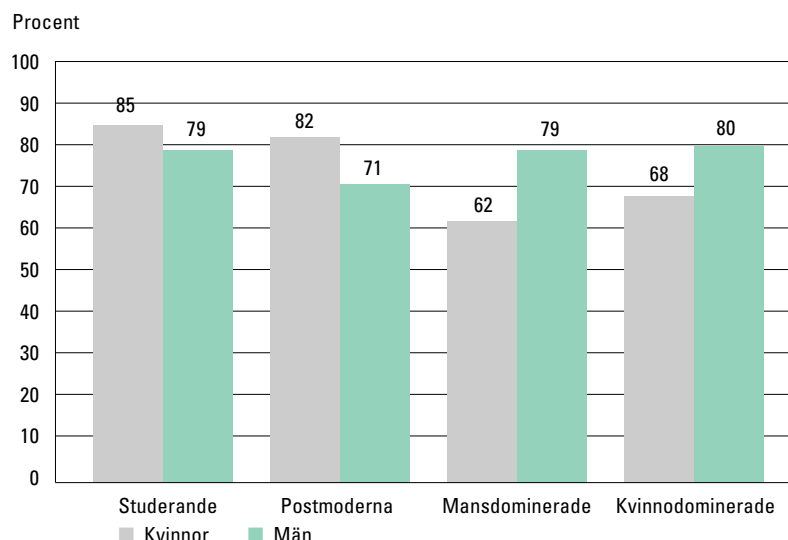
Stödet är däremot betydligt svagare när vi närmar oss mer kontroversiell utom-parlamentarisk verksamhet, som civil olydnad. Frågan om det är bra om människor vägrar lyda en lag som bryter mot mänskliga rättigheter får stöd av lite mer än hälften. Stödet för denna typ av civil olydnad är således stort. Bland grundskoleeleverna är det färre som har en positiv attityd till detta. Det är också stora skillnader mellan könen och mellan gymnasieprogrammen. Mest positiva till civil olydnad är kvinnor på naturvetenskapligt program. Mer än sju av tio elever på det programmet stöder ett sådant agerande, mot drygt var fjärde man på ett program med yrkesämne.

Det finns flera frågor som på olika sätt handlar om *det offentliga samtalet* som skall säkra både en kontroll av dagordningen och en "upplöst förståelse" i form av medborgare som har möjlighet att sätta sig in i de politiska sakfrågorna. Organisationerna, som kan ses som aktörer i detta samtal, har ett brett stöd men stödet för det offentliga samtalet är mindre för frågan om tidningar skall kontrolleras av staten. Så många som var sjunde tycker att tidningar faktiskt kan kontrolleras av staten. Sju procent tycker det är bra för demokratin att ett företag äger alla tidningar och att alla TV-kanaler har samma politiska åsikter. Detta skulle kunna tyda på att det finns en grupp ungdomar som inte inser vikten av eller som ifrågasätter en fri opinionsbildning. De politiska partierna är en del i denna fria opinionsbildning. Nio av tio tycker att det är bra att de politiska partierna är företrädare för olika åsikter i centrala samhällsfrågor.

Ett *inkluderande medborgarskap* som ger alla grupper i samhället en reell möjlighet att både formellt och reellt delta på lika villkor har ett förhållandevis starkt stöd hos ungdomarna. Sju av tio tycker det är bra för demokratin om inkomstskillnaderna är små i samhället och fyra av fem anser att det är bra för demokratin om alla är garanterade en minimal levnadsstandard. Resultaten kan ses som ett stöd för värderingar som ligger till grund för välfärdsstaten. I dessa frågor skiljer sig könen åt men den största skillnaden finns mellan gymnasieprogrammen och beroende på föräldrars utbildningsnivå. Elevernas sociala bakgrund får således genomslag här. Skillnaden mellan teoretiska program och elever på de mansdominerade programmen med yrkesämne är 25-30 procent för både män och kvinnor, medan skillnaderna mellan könen är relativt konstanta för alla program. Män menar i mindre grad att minskade inkomstskillnader är bra för demokratin.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Diagram 3.1. **Vad är bra och dåligt för demokratin? Att skillnaderna är små i inkomst och förmögenhet mellan fattiga och rika är...**
Andel i procent som svarat "Ganska bra för demokratin" eller "Mycket bra för demokratin". Svaren fördelade på kön och programgrupp.

- Svarsalternativen var en skala med Mycket bra, Ganska bra, Mycket dåligt och Ganska dåligt för demokratin samt Vet ej. Svaren har sorterats efter "Andel bra", vilket är mycket bra och ganska bra för demokratin summerat.

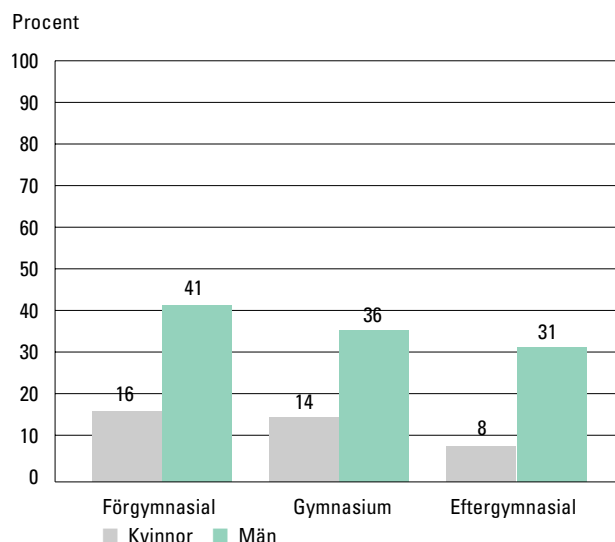
Några av frågorna om vad som är bra respektive dåligt för demokratin rör respekten för olikhetstänkande, huruvida grundläggande fri- och rättigheter också skall gälla dessa, dvs. det vi i dagligt tal kallar för tolerans.¹³ I det här fallet handlar det om invandrare och kvinnor. Ungefär fyra av fem gymnasieelever stöder uppfattningen att lagar som kvinnor tycker är orättvisa mot kvinnor skall ändras och att politiska partier skall ha regler som hjälper kvinnor att bli politiska ledare. Även här finns stora skillnader mellan könen beroende på program och föräldrarnas utbildningsnivå. Kvinnor och gymnasieelever vars föräldrar är välutbildade är mer positiva till detta.

En annan fråga som rör tolerans är om invandrare skall tvingas ge upp sitt språk och sin kultur. Den frågan handlar om individens relation till kollektivet och i vilken grad olikhet accepteras. Lite mer än två av fem tycker att invandrare förväntas ge upp sitt språk och sin kultur. Det är stor skillnad mellan könen och, om än inte i samma utsträckning, beroende på föräldrarnas utbildning.

¹³ För en diskussion kring toleransbegreppet se Ung i demokratin. Skolverkets rapport nr. 210.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Diagram 3.2. **Vad är bra och dåligt för demokratin? Att invandrare förväntas sluta prata sitt eget språk och överge sina traditioner är...**
Andel i procent som svarat "Ganska bra för demokratin" eller "Mycket bra för demokratin". Svaren fördelade på kön och föräldrarnas utbildningsnivå.

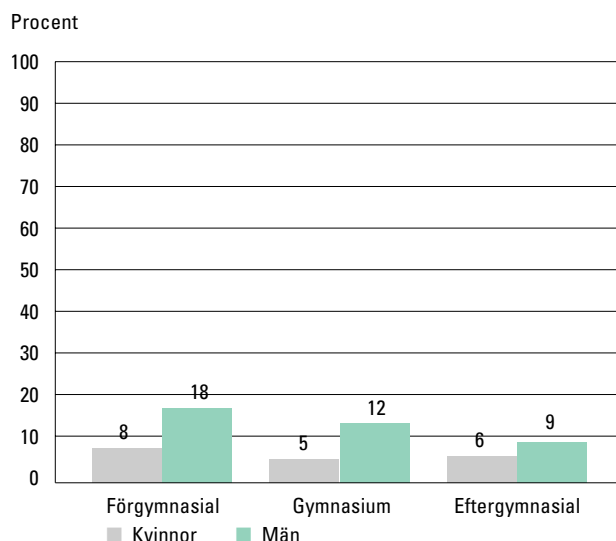

De frågor som handlar om otillbörlig påverkan, som nepotism eller politikers påverkar på domstolarna har lite stöd hos ungdomarna. Inom samtliga grupper är det bara några få procent som tycker att detta är positivt för demokratin. Vissa små skillnader finns där män och ungdomar med lågutbildade föräldrar har en större benägenhet att acceptera denna typ av elitism.

Att lita på politiska ledare kan tyckas bra men här innebar frågan att lita på politiska ledare utan att ifrågasätta. Denna blinda auktoritetstro anses bra för demokratin av var tionde gymnasieelev. Män litar mer blint på politiska ledare än kvinnor. Det finns en relativt stor skillnad mellan grundskolans elever och gymnasieungdomarna. Lite mer än var femte elev i år 9 tyckte att detta var bra för demokratin, vilket skulle kunna tyda på ett mer kritiskt förhållningssätt hos gymnasieungdomarna.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Diagram 3.3. **Vad är bra och dåligt för demokratin? Att man litar på politiska ledare utan att ifrågasätta är...** Andel i procent som svarat "Ganska bra för demokratin" eller "Mycket bra för demokratin". Svaren fördelade på kön och föräldrarnas utbildningsnivå.

JÄMFÖRELSENER MELLAN GRUNDSKOLEELEVER OCH GYMNASIEELEVER

Det finns anledning att fundera över skillnaderna mellan dessa ungdomars uppfattningar om demokrati, trots de tidigare påtalade olikheterna i urval mellan grundskole- och gymnasieeleverna, liksom eventuella skillnader i förhållande till andra vuxna. Tyvärr finns det inte några jämförelsefrågor för vuxna svenskar men likartade frågor antyder att skillnaderna är ganska små.¹⁴

Skillnaden består allmänt sett i ett tydligare ställningstagande hos gymnasieeleverna (färre har svarat "vet ej"). Detta tydligare ställningstagande innebär också ett tydligare stöd för ett visst demokratiskt synsätt, nämligen det deltagardemokratiska, som kännetecknas av en tro på kritiskt tänkande och en fri och öppen debatt. Gymnasieeleverna värderar medborgares politiska aktivitet och menar att sociala orättvisor inte är bra för demokratin. De anser också att en fri press, fria företag och en fri opinionsbildning i form av ett flerpartisystem är bra för demokratin. Detta tydliga ställningstagande för vad ungdomarna anser stöder demokratin har också sin

¹⁴ Petersson, O, m.fl. Demokrati och medborgarskap. SNS demokratiråd rapport. Stockholm, SNS förlag, 1998.

motsvarighet då det gäller vad de anser vara dåligt för demokratin, som korruption och blind auktoritetstro. Eftersom kritiska och aktiva medborgare är något som efterlyses i demokratidebatten skulle dessa resultat kunna vara ett positivt tecken inför framtiden - förutsatt att ungdomarna också är beredda att agera i enlighet med dessa uppfattningar. Till detta skall vi återkomma.

Tabell 3.7. **Vad är bra och dåligt för demokratin? Andel i procent som svarat "Ganska bra för demokratin" eller "Mycket bra för demokratin". Jämförelser mellan grundskole- och gymnasieelever.**

	Gymnasie- elever år 3	Grundskole- elever år 9
Privata företag inte kontrolleras av staten	84	60
Alla är garanterade en minimal levnadsstandard	79	58
Skillnaderna är små i inkomst mellan fattiga och rika	68	49
Tidningar inte kontrolleras av staten	79	61
Människor vägrar lyda en lag som bryter mot mänskliga rättigheter	53	36
Människor ställer krav på politiska och sociala rättigheter	92	80
Människor demonstrerar fredligt mot lagar de tycker är orättvisa	91	80
Politiska partier har olika åsikter om viktiga frågor	89	80
Människor deltar i politiska partier för att påverka hur landet styrs	93	84
Man ändrar lagar som kvinnor tycker är orättvisa mot kvinnor	75	68
Kyrkan och staten är skilda åt	70	63
Det finns många olika organisationer som människor kan vara med i	93	87
Människor har rätt att välja politiska ledare i fria val	94	89
Alla har rätt att fritt uttrycka sin åsikt	96	93
Tidningar förbjuds trycka artiklar som kan förolämpa grupper av invandrare och etniska grupper	61	59
Invandrare förväntas sluta prata sitt eget språk och överge sina traditioner	21	22
Politiska partier har regler som hjälper kvinnor att bli politiska ledare	73	76
Ett enda företag äger alla tidningar	6	10
Politiker med makt ger sina släktingar viktiga arbeten i offentliga sektorn	4	9
Alla TV-kanaler har samma politiska åsikter	6	13
Unga är skyldiga att delta i aktiviteter som är bra för samhället	37	45
Rika företagsledare påverkar regeringen mer än andra	6	14
Domstolar och domare påverkas av politiker	11	19
Människor som kritiserar regeringen förbjuds att tala på möten	5	14
Man litar på politiska ledare utan att ifrågasätta	8	21

Det finns emellertid skäl att stanna upp och kritiskt granska skillnaderna mellan dessa grupper. Skillnaderna kan förklaras av att urvalet för de båda grupperna ser olika ut, att det är fler barn till högre utbildade föräldrar som ingår i gruppen gymnasieelever. Mot detta talar

att skillnaderna beroende på föräldrarnas utbildning och böcker i hemmet är mindre bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna.

LIKHETER OCH SKILLNADER VID EN INTERNATIONELL JÄMFÖRELSE

De internationella resultaten i den här undersökningen är relativt enhetliga. Det finns givetvis skillnader mellan länderna, t.ex. en rad olikheter i de politiska systemen och hur länge de har varit demokratiska. Trots detta är enhetligheten stor. Frågor som svenska ungdomar nästan enhälligt sluter upp bakom får motsvarande stöd också i de flesta andra länder.

Den största skillnaden mellan svenska gymnasieungdomar och ungdomar från övriga länder är att svenska ungdomar i mindre utsträckning tycker det är bra att lita på politiska ledare utan att ifrågasätta.

OM MÖNSTER I DEMOKRATIUPPFATTNINGAR

I jakten på olika typer av demokratiuppfattningar är det viktigt att både se vilka mönster och vilka tydliga variationer som finns mellan olika grupper av ungdomar. Ovan handlade det om variationer i enskilda frågor. Men enkätens fördel som metod är att visa upp en helhet. Helheten kan dock dölja olika delar, här i form av undergrupper och subkulturer som har andra uppfattningar om vad som är bra för demokratin, t.ex. politiskt ointresserade ungdomar, militanta veganer och alienerade invandrarungdomar som inte känner sig delaktiga i demokratin. Det märks lite av dessa grupper i den helhetsbild som presenteras här. Svenska gymnasieelever i år 3 kan betraktas som "unga vuxna", med en demokratisyn som ligger nära dagens demokrati, även om vissa grupper markerar andra uppfattningar.

Genom att gruppera frågorna ovan i fyra tydliga dimensioner kan vi få en uppfattning om huruvida det finns ett mönster i deras syn på vad som är bra respektive dåligt för demokratin och om detta mönster har något samband med vad som kan anses som demokrati-teoretiskt korrekta uppfattningar om demokratin.

Den första dimensionen, som presenteras i tabell 3.8, bildas av stödet för demokratins grundinstitutioner i form av val, åsiktsfrihet, fri press m.m. Den andra dimensionen bildas av ett stöd för den poli-

tiska jämlikheten och rättsstaten genom att vara kritisk mot elitstyre och politisk ojämlikhet men också med drag av åsiktsfrihet och politisk debatt. Den tredje dimensionen handlar om människors reella lika möjligheter i demokratin och fångar uppfattningen att det krävs speciella åtgärder för de grupper, t.ex. fattiga och kvinnor, som idag är underrepresenterade i demokratin. Den fjärde dimensionen slutligen kombinerar kritiskt tänkande och att inte lita på politiska ledare med uppfattningen att det är rätt att medborgare bryter mot lagar som de anser bryter mot mänskliga rättigheter.

Tabell 3.8. Olika dimensioner av demokrati.

Demokratis grundinstitutioner	Rättsstat och skydd mot maktmissbruk och korruption	Åtgärder för allas lika möjligheter i demokratin	Auktoritetskritik och utom-parlamentariskt deltagande
Människor deltar i politiska partier för att påverka hur landet styrs	Alla TV-kanaler [inte] har samma politiska åsikter	Små inkomstskillnader mellan fattiga och rika	Människor vägrar lyda lagar som bryter mot mänskliga rättigheter
Människor har rätt att välja politiska ledare i fria val	Ett enda företag [inte] äger alla tidningar	Politiska partier har regler som hjälper kvinnor att bli ledare	[Inte] lita på politiska ledare utan att ifrågasätta
Människor ställer krav på politiska och sociala rättigheter	Kritiker mot regeringen [inte] förbjuds tala på möten	Ändra lagar som kvinnor tycker är orättvisa	
Politiska partier har olika åsikter om viktiga frågor	Politiker [inte] ger släktingar viktiga arbeten		
Alla har rätt att fritt uttrycka sin åsikt	Domstolar och domare påverkas [inte] av politiker		
Det finns många olika organisationer som människor kan vara med i	Rika företagsledare påverkar [inte] regeringen mer än andra		
Människor demonstrerar fredligt mot lagar de tycker är orättvisa	[Inte] lita på politiska ledare utan att ifrågasätta		

- Den metod som används heter faktoranalys, vilken pekar ut grupper av frågor som de svarande har besvarat på liknande sätt. Respektive grupp av frågor antas mäta en bakomliggande dimension, såsom t.ex. demokratis grundinstitutioner. För dimension två som avser rättsstat och skydd mot maktmissbruk ska dimensionen tolkas som skydd mot maktmissbruk, dvs. majoriteten tycker att detta är dåligt för demokratin. Därför finns det ett [inte] med i många frågor i tabellen.

Dimensionerna utesluter inte varandra, vilket gör det fullt möjligt att hålla med om samtliga fyra dimensioner. I någon mån kan den

första och den andra dimensionen ses som "rätt svar" på vad demokrati är medan den tredje och den fjärde snarare är varianter av demokrati som fokuserar på social rättvisa respektive aktivt medborgarskap och kritisk debatt.

DEN SOCIALA BAKGRUNDENS ROLL FÖR SYNEN PÅ DEMOKRATI

När dessa fyra dimensioner prövas mot elevernas olika egenskaper så framträder en sammanfattning av de tidigare resultaten.¹⁵ Analysen tar hänsyn till flera egenskaper samtidigt och det visar sig då att skillnader beroende på vilket program eleven går på oftast försvinner när kunskapstestets resultat vägs in. Det som vid en snabb anblick såg ut som stora skillnader mellan elever på de mansdominerade programmen med yrkesämne och de studieförberedande programmen visar sig bero på elevernas sociala bakgrund och deras kön. Även sådant som att ha mycket böcker i hemmet spelar stor roll.

Tabell 3.9. Stöd för de olika dimensionerna av demokrati beroende på olika bakgrundsegenskaper hos eleverna.

	Demokratis grundinstitutioner och korruption	Skydd mot maktmissbruk	Allas lika möjligheter	Auktoritetskritik och utomparlamentariskt deltagande
Kön (män)	–	–	–	–
Född i Sverige	+	Ingen effekt	Ingen effekt	+
Förälders högsta utbildning	+	+	Ingen effekt	+
Antal böcker i hemmet	+	+	+	+
Uppfattat bra klassrumsklimat	+	+	+	+
Bra kunskaper om demokrati	+	+	+	+
Studieförberedande	+	+	Ingen effekt	+
Mansdominerat program	Ingen effekt	+	–	Ingen effekt
Kvinnodominerat program	Ingen effekt	Ingen effekt	Ingen effekt	–

- Plustecken innebär att denna grupp är mer positivt inställd till frågorna som bildar dimensionen. För programtyp innebär ett plustecken att de som tillhör en given programtyp är mer positivt inställda till frågorna än de elever som går på postmoderna program.

¹⁵ Den statistiska metod som använts är multipel regression. Faktorladdningen för varje dimension har använts som beroende variabel och de olika bakgrundsvariablerna som oberoende.

Demokratis grundinstitutioner har ett starkare stöd hos kvinnor än hos män. Även social bakgrund spelar stor roll för det stödet. Elever med högre utbildade föräldrar, elever med många böcker i hemmet, elever som uppfattar klassrumsklimatet som positivt, elever som är födda i Sverige och elever som går på studieförberedande program och då kanske särskilt de som har kunskaper i demokrati uppvisar ett starkare stöd för demokratis grundinstitutioner. De stora skillnaderna mellan de olika programmen visar sig ofta vara en illusion. Det är inte för att männen går på ett mansdominerat program med yrkesämne som de har en viss uppfattning utan pga. att de i större utsträckning har föräldrar med lägre utbildning, det finns få böcker i hemmet, de är ointresserade av politik och, i förlängningen, har dåliga kunskaper om demokrati. Vissa skillnader kvarstår dock mellan olika program när det gäller synen på skydd mot elitism och maktmissbruk (som de på mansdominerade program med yrkesämne är mindre kritiska till) och synen på särbehandling för att uppnå allas lika möjligheter (som har ett generellt lägre stöd bland de mansdominerande programmen med yrkesämne).

Mönstren återkommer på de tre andra dimensionerna. Män företräder sammanfattningsvis en mer passiv och mer auktoritetstroende uppfattning om demokrati än vad kvinnor gör. Motsvarande gäller för alla egenskaper som har att göra med social bakgrund, dvs. föräldrarnas utbildningsnivå och antal böcker i hemmet. Utöver detta ger de som är kunniga i demokratifrågor ett starkare stöd till ett aktivt medborgarskap än andra elever.

BRA OCH DÅLIGT FÖR DEMOKRATIN - EN SAMMANFATTNING

Den bild som massmedia ger då det gäller ungdomar och demokrati är att den nu rådande demokratin har dåligt stöd, att ungdomarna inte vill delta i den och inte heller vill engagera sig och vara aktiva. I den mån det motsatta gäller handlar det om ett engagemang i enfrågorörelser.

Av den bilden syns det lite av i vår undersökning, åtminstone när vi betraktar ungdomarna som grupp. Deras uppfattningar om vad som är bra och dåligt för demokratin stämmer i stort sett överens med den demokrati som finns i Sverige idag. Men det skall tilläggas att det finns undergrupper, som inte är närmare undersökta här, som trots allt utmärker sig genom en annorlunda uppfattning om demo-

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

krati. Det visar sig att främst social bakgrund och kön är relaterat till olika demokratisyn. Variationerna är stora i enskilda frågor men små i andra. Skillnaden är ofta stor om man jämför en svenskfödd kvinna, som läser på ett teoretiskt program, som har högt utbildade föräldrar och har många böcker i hemmet med en man som inte är född i Sverige, som läser på ett program med yrkesämne, är uppvuxen med lågutbildade föräldrar och som har få böcker i hemmet. Hon uttrycker ett starkare stöd för demokratins grunder och företräder ett mer aktivt medborgarskap, som kännetecknas av både kritisk debatt och politisk aktivitet. Dessa skillnader till trots ändrar inte den generella bilden, dvs. att flertalet som går i år 3 i gymnasieskolan har en uppfattning om demokrati som i stort sett är identisk med demokratin i dagens Sverige: att rösta i val, demonstrera och aktivera sig ibland men utöver detta liten politisk aktivitet.

Utifrån dessa skillnader mellan ungdomarna kan man fundera över skolans roll och möjligheter att skapa en gemensam syn på demokratin och vilka konsekvenserna blir om skillnaderna i ungdomarnas demokratiuppfattningar blir stora.

Den gode medborgaren, den som gör något i demokratin

I det tidigare avsnittet kunde vi konstatera att undersökningens resultat visar att gymnasieelever inte utmärker sig då det gäller synen på demokrati utan har en traditionell uppfattning om vad demokrati innebär. I det här avsnittet skall vi gå vidare och undersöka hur gymnasieungdomarna ser på medborgaren och medborgarens roll i demokratin. Vad har de för uppfattning om den man eller kvinna som förväntas fylla de demokratiska institutionerna med innehåll?

GYMNASIEELEVER OM DEN GODE MEDBORGAREN

Svaren på frågorna om vad som utmärker en god, vuxen medborgare är sorterade efter hur de hör samman i olika dimensioner av medborgarskap.¹⁶ I tabell 3.10 är svaren grupperade efter dessa dimensioner. Den representativa demokratins medborgare kan, men behöver inte vara en politiskt aktiv medborgare. Stödet för graden av aktivitet minskar stadigt, från att nästan nio av tio tycker att det är viktigt att rösta till att knappt hälften tycker att medborgare bör delta i politiska diskussioner och var sjunde att en bra medborgare ska vara med i ett politiskt parti.

Det är något vanligare att kvinnor än män anser att det är viktigt att följa den politiska debatten, men för kvinnor är sambandet med föräldrarnas utbildning mycket tydligare än för män. En grupp som utmärker sig är män med lågutbildade föräldrar. Av diagram 3.4 framgår att bland elever med grundskoleutbildade föräldrar tycker fler män än kvinnor att det är viktigt att en god medborgare ska följa med i den politiska debatten, medan det motsatta förhållandet gäller för elever med föräldrar som har en eftergymnasial utbildning. Resultaten ser ut på motsvarande sätt då det gäller frågan om medborgare ska vara medlem i ett parti eller delta i politiska diskussioner. I stort sett är det intresset för politik som manifesteras i elevernas åsikter i dessa frågor.

¹⁶ Även här har faktoranalys använts, se kommentar under tabell 3.8.

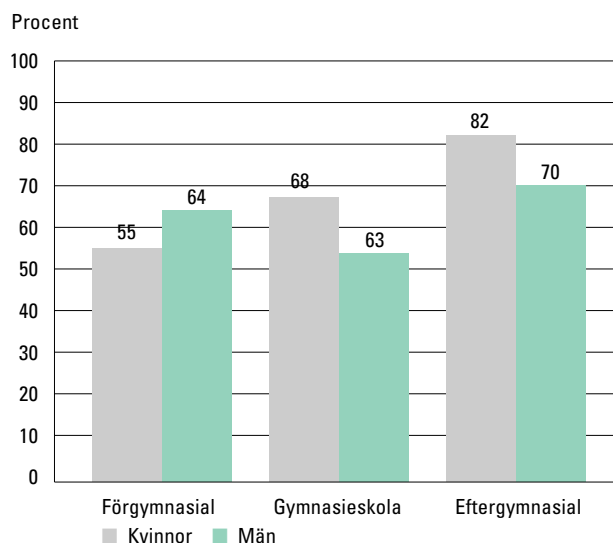
III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Tabell 3.10. Åsikter om vad som är viktigt för att vara en god medborgare som vuxen.
Andel i procent.

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Vet inte	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Totalt	Andel viktigt år 3
Den representativa demokratins medborgare...							
... röstar när det är val	47	40	2	8	3	100	87
... känner sitt lands historia	25	42	3	24	7	100	67
... följer med i den politiska debatten i tidningar, på radion eller på TV	17	50	3	23	7	100	67
... deltar i politiska diskussioner	7	36	4	40	13	100	44
... är medlem i ett politiskt parti	2	11	3	52	32	100	13
Den "nypolitiske" medborgaren...							
... deltar i aktiviteter som hjälper människor i samhället	20	55	3	19	4	100	74
... deltar i en fredlig protest mot en lag som han eller hon tycker är orättvis	29	42	4	18	7	100	72
... deltar i aktiviteter som skyddar miljön	24	47	3	21	5	100	71
... deltar i aktiviteter för mänskliga rättigheter	22	48	4	21	5	100	70
Den patriotiske medborgaren...							
... arbetar hårt	17	52	2	22	6	100	69
... är patriotisk vill ställa upp för sitt land	16	36	6	28	14	100	52
... är villig att delta i det militära försvaret av sitt land	16	34	4	27	19	100	50
Den laglydige medborgaren...							
... följer lagar	58	36	2	3	2	100	94
... respekterar politiska ledare	10	41	5	32	12	100	51
... är beredd att strunta i en lag som bryter mot mänskliga rättigheter**	29	26	12	14	19	100	55

- Frågan ställdes: En vuxen som är en god medborgare.... Svarsalternativen var en skala med Mycket viktigt och Ganska viktigt; Inte särskilt viktigt och Inte alls viktigt samt Vet ej. Resultaten har sorterats efter "Andel viktigt", vilket motsvarar Mycket och Ganska viktigt.
- Denna fråga har ett negativt samband med att lyda lagar och respektera ledare.

Diagram 3.4. **Andel i procent som tycker att det är "Ganska viktigt" eller "Mycket viktigt" att en vuxen som är en god medborgare följer med den politiska debatten i tidningar, på radion eller i TV. Svaren är fördelade på kön och föräldrars utbildning.**

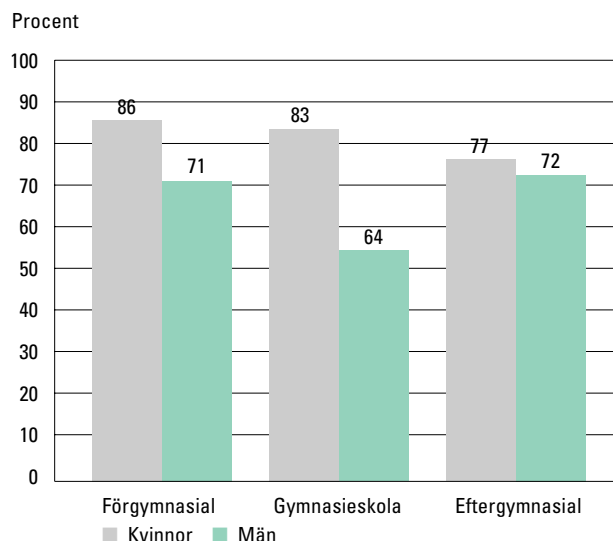

Det finns således skillnader mellan olika grupper i synen på den representativa demokratins medborgarskap. Värt att notera är dock att även bland dem som anser att rösta är lite mindre viktigt, dvs. män, elever till lägre utbildade och de som skrivit dåligt på kunskapsprovet, är det mer än åtta av tio som anser att det är viktigt att rösta för att vara en god medborgare. Värt att notera är också att män på de mansdominerade programmen med yrkesämne har en mer positiv syn än andra grupper då det gäller medlemskap i ett parti trots att de i övrigt är negativa till de flesta frågor som inte har med elitstyre att göra.

Det "nypolitiska" medborgarskapet kallas nypolitiskt för att det handlar om de aktiviteter som brukar drivas och organiseras av nya sociala rörelser, som kvinnorörelsen, fredsrörelsen, eller ännu nyare som djurrättsrörelsen eller globaliseringsrörelsen. Det handlar om fredliga protester, aktiviteter för miljön och mänskliga rättigheter, men också om välgörenhet om att hjälpa människor i behov av stöd. Bland denna grupp av frågor ser vi de största skillnaderna mellan könen. Frågan om man skall hjälpa människor i samhället hör också hit, även om denna aktivitet inte riktigt har samma politiska laddning som de andra. Kvinnor tycker att det är viktigare än män att hjälpa andra, medan barn till högre utbildade föräldrar tycker att det är viktigare än barn till lågutbildade. Som framgår av diagram 3.5 är skillnaden extra stor mellan män och kvinnor till gymnasieutbildade föräldrar.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Diagram 3.5. **Andel i procent som tycker att det är "Ganska viktigt" eller "Mycket viktigt" att en vuxen som är en god medborgare deltar i aktiviteter som hjälper människor i samhället. Svaren är fördelade på kön och föräldrarnas utbildningsnivå.**

Dimensionen det patriotiska medborgarskapet skulle också kunna kallas för det skötsamma medborgarskapet, eftersom förutom att vara patriotisk och att vilja försvara sitt land militärt ingår också att arbeta hårt. Det patriotiska medborgarskapet värderas högre av män och av barn till föräldrar med förgymnasial utbildning.

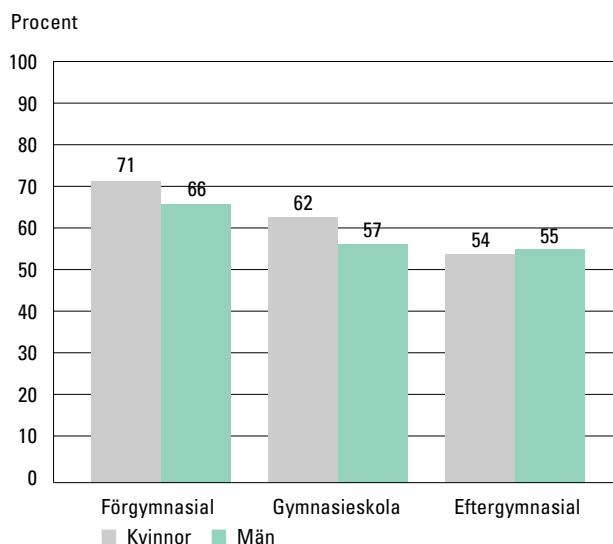
Slutligen finns det en dimension som handlar om laglydnad. Att följa lagen förefaller vara viktigt för att kunna anses vara en god medborgare. Kvinnor anser i det närmaste helt unisont att laglydnad är bra, medan något fler män är tveksamma. Skillnaderna mellan könen är dock marginella. Att respektera politiska ledare anses vara viktigt av drygt hälften av gymnasieeleverna. Laglydnad och auktoritetstro kan tolkas på två sätt: dels ett vertikalt, som har släktskap med auktoritetstro och lydnad, dels ett horisontellt som har med solidaritet och relationer till andra människor att göra.¹⁷ Hur medborgaren agerar beror i det ena fallet på om vi själva är beredda att ta ansvar för samhället och agera i enlighet med detta eller om vi överlåter detta på överheten.

Mot laglydighet ställs frågan om civil olydnad. Sambandet mellan dessa är negativt, vilket innebär att många som tycker att det är viktigt att följa lagen för att vara en god medborgare samtidigt menar

¹⁷ Thompson, M., Ellis, R.J., Wildawsky, A. Cultural theory. Boulder, Westview, 1990.

att en god medborgare ska vara beredd att strunta i en lag som bryter mot mänskliga rättigheter. Mer än hälften av eleverna i år tre tycker att en god medborgare ska bryta mot en lag som kränker mänskliga rättigheter. Det är vanligare att kvinnor tycker detta än män. De som är mest kritiska till civil olydnad är män, barn till lägre utbildade föräldrar och de som skrivit dåligt på kunskapsprovet. Skillnaderna mellan dem som skrivit bra och dåligt på kunskapsprovet eller mellan dem som går på program med yrkesämne och studieförberedande program, är ungefär lika stor som mellan dem som har högt respektive lågt utbildade föräldrar.

Diagram 3.6. **Andel i procent som tycker att det är "Ganska viktigt" eller "Mycket viktigt" att en vuxen som är en god medborgare är beredd att strunta i en lag som bryter mot mänskliga rättigheter. Svaren är fördelade på kön och föräldrarnas utbildningsnivå.**

Sammanfattningsvis ställer ungdomarna höga krav på medborgaren. Alla frågor, med undantag av att vara medlem i ett politiskt parti och att delta aktivt i politiska diskussioner, får stöd av mer än hälften. För många frågor är stödet nästan unisont, t.ex. för laglydnad och att rösta. Mellan två tredjedelar och tre fjärdedelar tycker att en god medborgare ska syssla med mer tidskrävande aktiviteter som att aktivera sig för miljön eller mänskliga rättigheter eller hjälpa andra människor eller delta i politiska diskussioner.

JÄMFÖRELSE R MELLAN GRUNDSKOLEELEVER OCH GYMNASIEELEVER

Samma förändringstendens som fanns i synen på demokratin finns även i synen på vad som förväntas av en god medborgare. Medborgardygder som kännetecknas av politisk aktivitet framhäver gymnasieeleverna mer än grundskoleeleverna, medan dygder som handlar om lydnad, patriotism och auktoritetstro anses mindre viktiga av gymnasieelever än av grundskoleelever. Med tanke på att demo-

Tabell 3.11. **Vad eleverna anser är viktigt för att man ska ses som en god medborgare. Jämförelser mellan elever i år 9 i grundskolan och år 3 i gymnasieskolan. Andel i procent.**

	Andel viktigt år 3	Andel viktigt år 9
Den representativa demokratins medborgare...		
... följer med i den politiska debatten i tidningar, på radion eller på TV	67	56
... röstar när det är val	87	78
... deltar i politiska diskussioner	44	37
... känner sitt lands historia	67	61
... är medlem i ett politiskt parti	13	18
Den "nypolitiske" medborgaren...		
...deltar i en fredlig protest mot en lag som han eller hon tycker är orättvis	72	63
...deltar i aktiviteter som hjälper människor i samhället	74	76
...deltar i aktiviteter som skyddar miljön	71	74
...deltar i aktiviteter för mänskliga rättigheter	70	73
Den patriotiske medborgaren...		
...arbetar hårt	69	77
...är villig att delta i det militära försvaret av sitt land	50	61
...är patriotisk vill ställa upp för sitt land	52	67
Den laglydige medborgaren...		
...är beredd att strunta i en lag som bryter mot mänskliga rättigheter**	55	50
...följer lagar	94	94
...respekterar politiska ledare	51	58

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

- Frågan ställdes: En vuxen som är en god medborgare.... Svarsalternativen var en skala med Mycket viktigt och Ganska viktigt; Inte särskilt viktigt och Inte alls viktigt samt Vet ej. "Andel viktigt" motsvarar svarsalternativen Mycket och Ganska viktigt.

**Denna fråga har ett negativt samband med att lyda lagar och respektera ledare.

krati förutsätter ett visst engagemang från medborgarnas sida finns det skäl att vara optimistisk inför demokratins möjligheter i Sverige i framtiden.

MEDBORGARSKAPETS DIMENSIONER BLAND OLIKA GRUPPER

En skillnad som framkommer tydligt är att män i viss mån företräder ett mer auktoritetsbundet ledarskap, dvs. den patriotiske medborgaren, medan kvinnor i högre grad tillhör gruppen av de nypolitiska medborgarna och således företräder ett mer aktivt medborgarskap. Dessa skillnader mellan könen är större i gymnasieskolan än i grundskolan.

Tabell 3.12. **Stöd för de olika dimensionerna av medborgarskapet beroende på olika bakgrundsfaktorer.**

	Representativa demokratins medborgarskap	Nypolitiskt medborgarskap	Patriotiskt medborgarskap	Laglydigt medborgarskap
Kön (män)	–	–	Ingen skillnad	–
Född i Sverige	Ingen skillnad	ngen skillnad	–	Ingen skillnad
Förälders högsta utbildning	+	Ingen skillnad	–	–
Antal böcker i hemmet	+	+	–	–
Uppfattat bra klassrumsklimat	+	+	–	+
Bra kunskaper om demokrati	+	+	–	Ingen skillnad
Studieförberedande program	Ingen skillnad	+	Ingen skillnad	+
Mansdominerat program	Ingen skillnad	–	+	+
Kvinnodominerat program	–	Ingen skillnad	Ingen skillnad	+

- Plustecken innebär att denna grupp är mer positivt inställd till frågorna som bildar dimensionen. För programtyp innebär ett plustecken att de som tillhör en given programtyp är mer positivt inställda till frågorna än de elever som går på postmoderna program.

Av tabell 3.12 framgår bl.a. att stödet för den representativa demokratins medborgarskap hänger samman med flera egenskaper som har med sociokulturell bakgrund att göra. Både högutbildade föräldrar och många böcker i hemmet gör att man tycker det är viktigt att vara en medborgare som aktiverar sig i demokratin, även utöver en miniminivå som innebär att du endast röstar. Däremot är de skillnader som finns mellan olika typer av gymnasieprogram något som försvinner när man kontrollerar för elevernas sociala bakgrund. Kvinnor ställer högre krav på medborgarnas politiska aktivitet än vad män gör. Undantaget är, som nämndes ovan, att vara medlem i ett parti och följa den politiska debatten. Även de som är kunniga om demokrati stöder dessa delar av medborgarskapet mer än andra.

Det nypolitiska medborgarskapets dragning till sociala rörelser och välgörenhet tilltalar inte män i lika stor utsträckning som kvinnor. Social bakgrund slår också igenom. Ju lägre utbildade föräldrar, desto svagare är stödet, men social bakgrund har här inte lika stor betydelse som för den representativa demokratins medborgarskap. Starkast stöd för detta nypolitiska medborgarskap finns bland eleverna på de studieförberedande programmen.

Det patriotiska medborgarskapet har ett starkare stöd hos män än bland kvinnor och företrädesvis bland män som går på ett program med yrkesämne, har lågutbildade föräldrar, få böcker i hemmet och dåliga demokratikunskaper.

Det laglydiga medborgarskapet med sin blandning av laglydnad och att inte protestera politiskt, kännetecknas av ganska små skillnader mellan könen. Kvinnor är mer protestbenägna, men också mer laglydiga och respekterande än män. Även de som har många böcker i hemmet utmärker sig genom att i mindre utsträckning än andra elever betrakta det som viktigt att vara laglydig och anse att det är viktigt att protestera.

SVERIGE I EN INTERNATIONELL JÄMFÖRELSE

I den internationella undersökningen för gymnasieelever fann man två dimensioner av medborgarskap. Den första kallas för konventionellt medborgarskap och motsvarar den dimension som ovan har kallats för det representativa medborgarskapet men med en stor skillnad, den innehåller även att en medborgare ska respektera politiska ledare. Svenska ungdomar håller i mindre grad med om detta påstående. Svenska gymnasieelever hamnar överlag lägre än de flesta

andra länder i värderingen av konventionellt medborgarskap, dvs. de föredrar ett mera politiskt passivt medborgarskap. Högst ligger länder som Chile, Colombia och Cypern, medan Danmark, Norge och Sverige ligger nära botten.

Den andra internationella skalan kallas för Social movement related citizenship, och innehåller samma fyra frågor som dimensionen nypolitiskt medborgarskap. Även här ligger Sverige under genomsnittet internationellt sett, vilket betyder att svenska 18-åringar ger uttryck för en mer passiv syn på medborgarskapet än t.ex. elever i Chile, Colombia, Cypern och Portugal. Norge och Danmark ligger nära genomsnittet, medan Sverige ligger lägre. Dessutom är det en liten skillnad mellan eleverna i år 9 i grundskolan och år 3 i gymnasieskolan.

EN SLUTREFLEKTION OM DEMOKRATIN, MEDBORGARSKAPET OCH KUNSKAPERNA

Demokrati och medborgarskap är två begrepp som egentligen inte går att särskilja. Varje normativ demokratimodell har en uppfattning om sina medborgares rättigheter och skyldigheter och relationer till varandra och medborgarnas rättigheter får konsekvenser för demokratin. Att varje demokrati kräver kunniga medborgare är också ett okontroversiellt påstående.

Genom den här gjorda analysen har vissa resultat återkommit. Ett sådant är att ungdomar med dåliga demokratikunskaper har mindre tilltro till demokratin oavsett hur demokrati definieras. De värderar både demokratin grundinstitutioner, ett aktivt medborgarskap och en kritisk politisk debatt mindre än andra ungdomar. Demokratikunskaperna är ett mått på politiskt intresse och intresse för samhällsfrågor och detta intresse är i sin tur i mycket hög grad beroende av social bakgrund. Elever med högt utbildade föräldrar har bättre demokratikunskaper, liksom elever med fler böcker i hemmet. De som går på studieförberedande program pratar dessutom politik oftare med sina föräldrar och pratar överhuvudtaget mer med sina föräldrar än elever som går på andra program.

Samma variationer beroende på social bakgrund finns också i synen på demokratin. Ungdomar med lägre utbildade föräldrar, få böcker i hemmet och som går på program med yrkesämne tar svagare ställning för både demokratin grundinstitutioner, ett aktivt medborgarskap och ett livaktigt politiskt samtal med kritisk diskussion.

Kan man då se att det finns någon demokratisyn som radikalt avviker bland dessa ungdomars åsikter? Svaret kan inte bli annat än nej. Det finns inga exakta jämförelsefrågor med vuxna medborgare, men allt tyder på att dessa ungdomar kommer ut i samhället med en demokratisyn som mycket liknar den demokrati vi har i Sverige idag.

Om vi däremot relaterar de olika synsätten till olika sociala grupper ser vi stora variationer. De som går ut gymnasieskolan från studieförberedande program, som också ofta har högre utbildade föräldrar, fler böcker i hemmet och upplever ett bättre diskussion-sklimatet i klassrummet, kommer ut från gymnasieskolan med bättre kunskaper om demokrati och med ett starkt stöd för demokratin så som den ser ut i dagens samhälle. Dessa elever har dessutom en starkare tro på en aktiv medborgare än elever från andra program. Demokratiutredningens förhoppningar om framtida aktiva medborgare kan således finna dem främst i dessa grupper. Män som går på program med yrkesämne och som ofta har lägre utbildade föräldrar och färre böcker i hemmet, liksom de som är födda utanför Sverige, kommer ut från gymnasieskolan med ett svagare stöd och en svagare förståelse för demokrati och med en mer passiv syn på medborgarskapet. Sådant som är självklara ingredienser i en demokrati anser de i vissa fall är dåliga för demokratin. Statsvetaren Erik Amnå ställer apropå dessa skillnader frågan:

Är det då något fundamentalt som håller på att brista i den nordisk-demokratiska socialisationsmekanismen? ... Nu tycks det emellertid vara så att de som i denna mening är mest beroende av kollektiv politik hyser minst tilltro till den.¹⁸

Om man tar dessa två schabloniserade grupper framträder det faktiskt två tämligen skilda synsätt på den ideala demokratin och dess medborgare. En mer deltagarinriktad demokrati med aktiva, kritiska medborgare, som både röstar och är föreningsaktiva, står mot en representativ demokrati kännetecknad av en större grad av passivitet och till och med en icke ifrågasättande auktoritetstro i vissa grupper. Dessa medborgare manifesterar genom sina åsikter även ett sannolikt framtida beteende. Nästa kapitel kommer att handla om detta framtida beteende.

Den sista kommentaren blir den givna med tanke på resultaten. Demokrati kräver kunniga medborgare. Kunniga elever är mer demokratiska elever.

¹⁸ Amnå, E. Medborgarskapets dynamik: reflektioner kring 2006 års förstagångsväljare. I Jönsson, C. (red) Röst-rätten 80 år. Forskarantologi. Stockholm, Fritzes. 2001, s. 218.

Intresse för politik och medborgerliga aktiviteter

I undersökningens empiriska material ingår både frågor kring ungdomarnas politiska intresse och politiska engagemang. *Det politiska intresset* beskrivs utifrån aktiviteterna att delta i politiska samtal och att följa mediernas samhällsbevakning, vilka, tillsammans med ställningstagande till påståendet *Jag är intresserad av politik*, speglar det politiska intresset. Intresset för politik och deltagande i politiska samtal såväl som nyhetsintresse är starkt korrelerade. Dessutom studeras individens *politiska självtilltro*, även det starkt korrelerat med det politiska intresset. *Det politiska engagemanget* ges en bred definition och omfattar valdeltagande, partiaktiviteter, socialt engagemang, och legala och illegala protestaktiviteter.

Det som undersökningen fokuserar på i detta kapitel är således den politiska dimensionen av medborgarskapet, som omfattar de rent formella relationerna mellan stat och medborgare, som rösträtt och valbarhet. Medborgarskapet har också andra dimensioner: den civila respektive den sociala. Den civila dimensionen omfattar yttrandefrihet, likhet inför lagen och rätt till opartisk domstolsprövning. Den sociala dimensionen handlar om den moderna välfärdsstaten och medborgarnas rätt till offentligt finansierad vård, utbildning, försäkring och pension.¹⁹ Ett sätt att ge uttryck för det nära samspelet mellan det politiska engagemanget och det politiska intresset är att benämna det som två dimensioner av politiskt deltagande, nämligen det *manifesta* respektive det *latenta politiska deltagandet*.²⁰ Det manifesta deltagandet består av politiska handlingar av olika karaktär. Det latenta deltagandet tar upp medborgarnas handlingsberedskap, som kan mätas t.ex. genom olika indikatorer för politiskt intresse och kunskap.

¹⁹ Medborgarskapets civila respektive sociala dimension redovisas i förgående avsnitt. Att indela medborgarskapet i olika dimensioner går tillbaka till Thomas H. Marshalls teori om medborgarskap, den numera klassiska *Citizenship and Social Class* från 1950, som har haft stort inflytande på dagens demokratiforskare. Marshall beskriver hur det moderna medborgarskapet växte fram från 1700-talet och framåt, först med utvecklingen av de civila, sedan de politiska och slutligen de sociala medborgerliga rättigheterna.

²⁰ Jämför med Oskarson 1999:126, Verba, Nie och Kim 1978:46ff. Petersson m.fl. 1989:88, 100.

Det latent politiska deltagandet

Kunskaper i politik och intresse för att följa med i det som sker i samhället är en grundförutsättning för ett aktivt medborgarskap. Robert Putnam uttrycker det slagkraftigt i sin studie om medborgarskap i 1990-talets USA, Den ensamme bowlaren:

Om man varken känner till spelets regler och spelarna eller bryr sig om hur det går i matchen börjar man nog inte spela själv.²¹

Vi börjar granskningen av ungdomars attityder till medborgerligt deltagande genom att beskriva deras latent politiska deltagande, deras beredskap att agera som ansvarsställande medborgare. Det första området som granskas är ungdomars medievanor.

MEDIEVANOR

Vilken betydelse har mediekonsumtion för ungdomars samhällsengagemang och politiska intresse? Forskning har visat att medierna påverkar våra normer och värderingar i samhällsrelaterade frågor. Det har bl.a. visat sig att tidningsläsande samvarierar med graden av politiskt intresse.²² Flitiga tidningsläsare är i större utsträckning intresserade av politik än andra. Frågan som kvarstår är om det är tidningsläsandet som sätter fart på det politiska intresset eller om det är politiskt intresse som stimulerar tidningsläsningen.

Medierna är numera också en del av skolans vardag. I kursplanen för de samhällsorienterade ämnena i grundskolan lyfts vikten av medierna fram:

...Dagens samhälle erbjuder en närmast oändlig mängd av information, som kan inhämtas från olika mer eller mindre vederhäftiga källor via olika kanaler. Medier och mediers budskap spelar stor roll när människor bildar sina uppfattningar. I de samhällsorienterade ämnena skall eleverna bli förtrogna med olika sätt att kunskapa samt utveckla insikter i hur olika medier kan användas och hur de påverkar människan och samhället...²³

²¹ Putnam 2001:37.

²² Se till exempel Verba, Schlozman och Brady (1995), s. 343-355.

²³ Kursplanen för samhällsorienterade ämnen i grundskolan kan läsas på www.skolverket.se

Ungdomars medievanor undersöks här med hjälp av tre frågor som belyser tidningsläsande, att titta på TV-nyheter och att lyssna på radionyheter. För gymnasieelevers del ingår även en fråga som mäter Internet-användandet i syfte att komma åt hur ofta ungdomarna använder sig av Internet i syfte att bevaka politiska frågor. I tabell 3.13 framgår hur eleverna har besvarat dessa frågor.

Att titta på TV-nyheter är vanligast i båda elevgrupperna. Näst vanligast är att läsa dagstidningar. Redan hos eleverna i år 9 är andelen som följer med i nyhetsrapportering hög. Hela 85 procent anger att

Tabell 3.13. **Medievanor. Grundskoleelever i år 9 i och gymnasieelever i år 3.**
Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland".

Hur ofta...	Grundskoleelever år 9	Gymnasieelever år 3
...läser du artiklar i tidningarna om vad som händer i Sverige?	82	88
...tittar du på nyheterna på TV?	85	90
...lyssnar du på nyheterna på radio?	49	60
...använder du Internet för att få nyheter om politik eller om andra länder?	–	30

de tittar ofta eller ibland på TV:s nyhetssändningar och 82 procent svarar att de läser tidningarnas nyheter. Hos gymnasieeleverna är intresset större. Omkring 90 procent anger att de ofta eller ibland läser nyhetsartiklar i tidningarna eller tittar på TV-nyheterna.

Även andelen som lyssnar på radions nyhetsprogram är påtagligt högre bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna, varav vilka 49 procent har svarat att de ofta eller ibland lyssnar på radionyheter. Bland gymnasieeleverna är andelen 60 procent.

Det är framför allt reklamfinansierade radiokanaler som lockar till sig de unga lyssnarna. I åldrarna 9-19 år lyssnar endast 18 procent dagligen på någon av Sveriges Radios kanaler enligt Sveriges Radios lyssnarundersökningar för år 2002. Det kan jämföras med andelen lyssnare hos befolkningen i stort, som är 53 procent. Tar man med samtliga radiokanaler, även de privata, uppgår det dagliga lyssnartalet i befolkningen som helhet till 80 procent enligt Mediebarometern 2000.

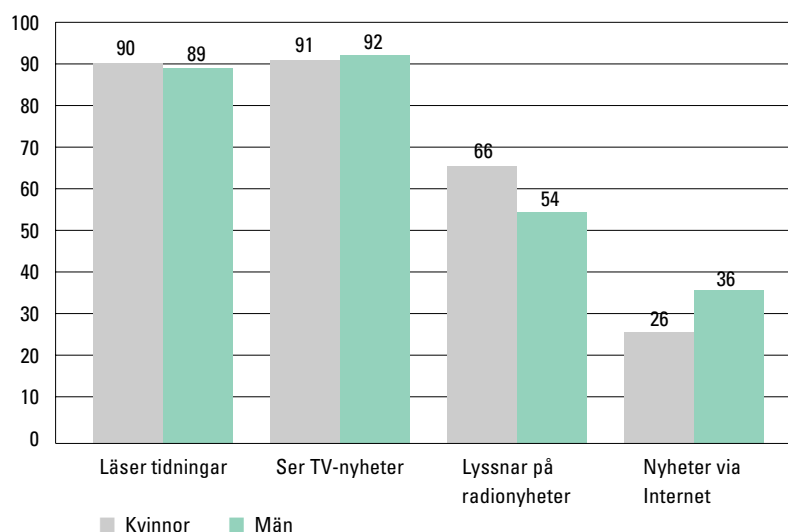
Man kan även göra andra jämförelser mellan gymnasieelever och befolkningen i övrigt vad gäller medievanor. Andelen gymnasieelever som läser tidningar ofta eller ibland är 88 procent. Det kan jämföras med SOM-institutets statistik där andelen som läser tidningar minst fem dagar i veckan uppgår till 76 procent år 2000. Svenska

gymnasieelever ligger i topp för tidningsläsande i en internationell jämförelse. Medelvärde var 75 procent bland de 16 länder som deltog i IEA Civic Education-studien.

Internet-användande har också undersökts av SOM-institutet. Andelen regelbundna Internetanvändare som använder Internet för att läsa nyheter var 48 procent år 2001. I åldersgruppen 15-29 år var andelen som använde Internet i syfte att läsa nyheter hela 55 procent, dvs. högre än för befolkningen i allmänhet.²⁴

Alla gymnasieelever i år 3 har naturligtvis inte samma vanor vad gäller tidningsläsande och nyttjande av andra informationskanaler. Nedan följer jämförelser mellan kön och mellan elever som valt olika programinriktningar för gymnasiet samt mellan elever födda i Sverige respektive i utlandet. Den första egenskapen som studeras i relation till medievanor är kön och resultaten presenteras i diagram 3.7.

Diagram 3.7. **Medievanor. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland" fördelat på kön.**

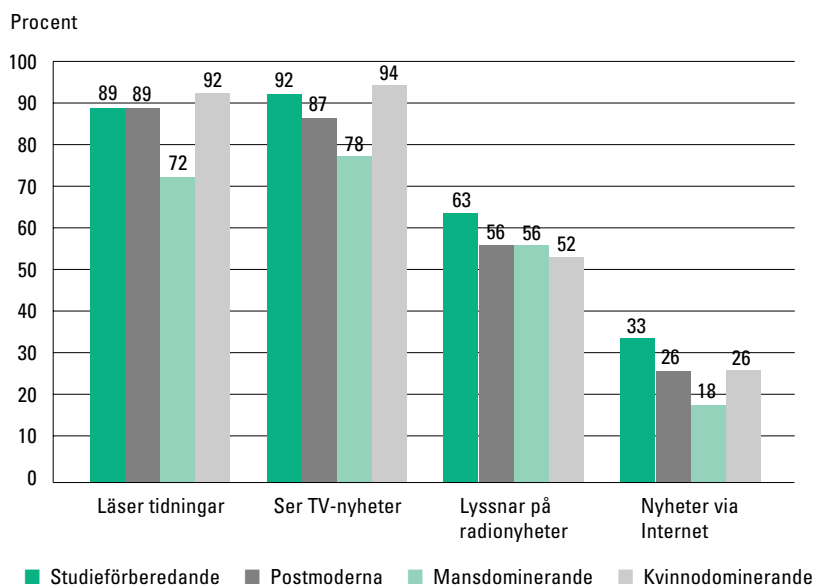
Skillnaderna mellan kvinnors och mäns medievanor är inte särskilt stora, framför allt inte avseende tidningsläsande och TV-nyheterna. Det är dock vanligare att kvinnor än män ofta eller ibland lyssnar på radionyheter, medan det motsatta gäller för att ta del av nyheter på Internet.

²⁴ Holmberg och Weibull 2002:255.

Som framgår av diagram 3.8 är det ungdomarna som går på de kvinnodominerade programmen med yrkesämne som ligger högst i jämförelsen av tidningsläsande och följande av TV:s nyhetssändningar. Däremot är Internet-användandet och lyssnandet på radions nyhetssändningar mer frekvent bland eleverna på de studieförberedande programmen. Eleverna som går på något av de studieförberedande gymnasieprogrammen ligger högst vad gäller att lyssna på radionyheter och att använda Internet för att ta del av nyheter. Eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne ligger lägst för samtliga medieaktiviteter, med undantag av att lyssna på radionyheter, vilket är minst vanligt bland eleverna på de kvinnodominerande programmen.

Det finns även likheter elever emellan. TV-nyheterna är det alternativ som de flesta anger att de följer ofta eller ibland, tätt följt av tidningsläsande. Eleverna på gymnasiets postmoderna program utgör ett undantag där en något större andel elever har angett att de oftare läser dagstidningar än ser på TV-nyheter.

Diagram 3.8. **Medievanor. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland" fördelat på programtyp.**

Födelseland påverkar inte ungdomars medievanor när man tar hänsyn till andra egenskaper hos individen, som kön, programtyp, resultatet på kunskapstestet eller föräldrars utbildning.

Gymnasieeleverna följer mediernas nyhetsrapportering i en mycket hög utsträckning. Omkring 90 procent av ungdomarna följer TV-nyheterna och läser dagstidningar regelbundet. En grupp gymnasieelever avviker dock från detta positiva mönster och det är elever som går på något av de mansdominerade programmen med yrkesämne. I den gruppen är det en fjärdedel som sällan eller aldrig följer de vanligaste kanalerna för nyhetsrapportering, dvs. dagstidningar eller TV-nyheter.

SAMTAL OM POLITIK

Ett annat sätt att närma sig frågan om ungdomars latent politiska deltagande är att undersöka om och hur ofta de brukar diskutera politik med sina närmaste och sina vänner. Ju oftare man talar om politik och olika samhällsfrågor, desto starkare kan man anta att intresset för dessa frågor är. Ungdomar som växer upp i familjer där det är naturligt att barn och föräldrar diskuterar dagsaktuella frågor, oavsett om dessa berör skolan, kollektivtrafiken eller rikspolitiken, har lättare att delta i politiska samtal i andra sammanhang. De får en naturlig träning i att delta i politiska diskussioner, en del av det som kallas för politisk socialisation. En annan viktig arena för politiska samtal är skolan, och framför allt lektionerna i samhällskunskap och historia.

Ungdomarna fick svara på frågan Hur ofta diskuterar du vad som händer i svensk politik?, och ange svaret för tre kategorier, vilka utgjordes av människor i egen ålder, föräldrar/andra vuxna i familjen samt lärare. I tabell 3.14 framgår hur eleverna svarat på dessa frågor.

Tabell 3.14. **Politiska samtal. Grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat "Ofta" eller "Ibland".**

Hur ofta diskuterar du vad som händer svensk politik?	Grundskoleelever år 9	Gymnasieelever år 3
Med människor i din egen ålder?	27	45
Med dina föräldrar eller andra vuxna i familjen?	43	53
Med dina lärare?	38	40

Det finns stora skillnader mellan ålderskategorierna vad gäller deltagande i politiska samtal. För det första är det betydligt flera gymnasieelever som svarat att de diskuterar politik med sina jämnåriga jämfört med grundskoleeleverna. För det andra är diskussioner med jämnåriga mer frekventa än diskussioner med lärare bland gymnasi-eleverna. Det är dock framför allt med föräldrarna som ungdomar-

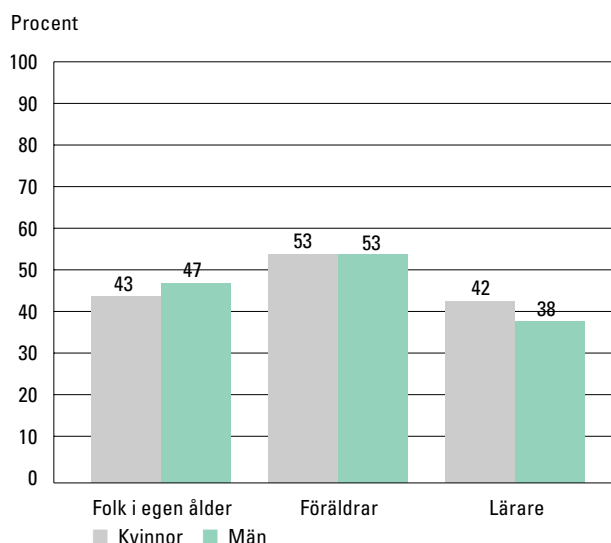
na diskuterar politik. Det gäller både för grundskole- och gymnasieeleverna, även om andelen är högre bland gymnasieeleverna.

Även vad gäller politiska samtal finns det skäl att undersöka om faktorer som kön, födelseland, programtyp och föräldrars utbildning påverkar gymnasieelevers beteende. Det finns en del intressant forskning kring dessa teman. Skillnaderna i kvinnors och mäns politiska medborgarskap har bekräftats av bl.a. Maria Oskarson. Hon har analyserat kvinnors politiska deltagande och engagemang i tre välfärdsstater, nämligen Sverige, Tyskland och Storbritannien. Hennes studie presenterar fyra indikatorer för latent politiskt deltagande, nämligen partiidentifikation, huruvida man regelbundet läser om politik i tidningar, politiskt intresse och deltagande i politiska diskussioner. Oskarson hittar ett mönster som går igen i alla tre länderna, nämligen att männen uppfattar sig som mer intresserade av politik och läser oftare om politik i tidningarna än vad kvinnor gör.²⁵ Hennes resultat pekar dock på att skillnaden i mäns och kvinnors latent politiska deltagande har minskat mellan 1981 och 1991. Förklaringen söks i den förändrande livssituationen för kvinnors del, där en ökad utbildningsnivå och deltagande på arbetsmarknaden antas medföra en minskad könsskillnad i politiska resurser och därmed också i det politiska deltagandet.

Vad gäller deltagande i politiska diskussioner finner Oskarson däremot inte några könsmässiga skillnader i Sverige. Vår analys bekräftar Oskarsons bild av ett könsjämnt deltagande i politiska samtal. Det finns ingen skillnad i frekvens mellan kvinnor och män vad gäller politiska samtal med föräldrarna. Däremot kan man notera att männen oftare diskuterar politiska händelser med sina vänner, medan kvinnorna oftare för politiska samtal med sina lärare. De procentuella skillnaderna framgår av diagram 3.9.

²⁵ Oskarson 1999:127. Demokrati och medborgarskap. Demokratiutredningens forskarvolym II.

Diagram 3.9. **Politiska samtal. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat att de "Ofta" eller "Ibland" diskuterar vad som händer i svensk politik, fördelat på kön.**

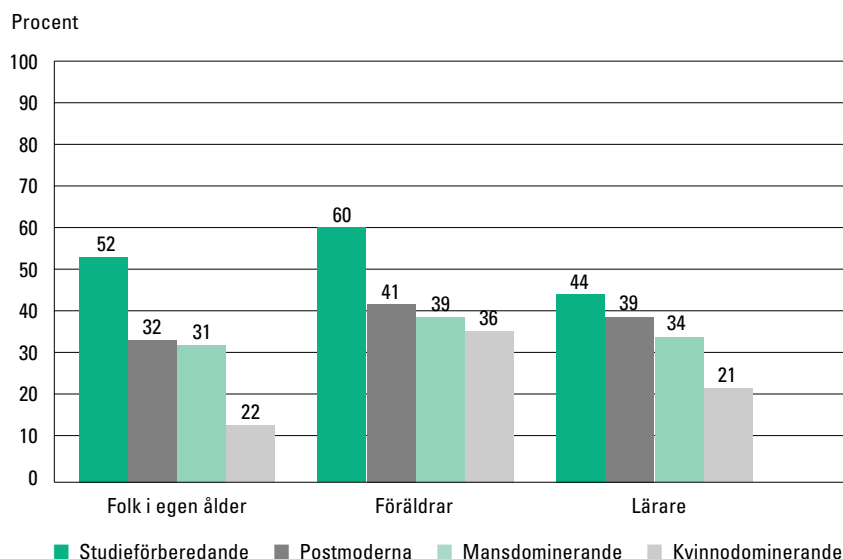

Ytterligare analyser visar att det inte finns några större skillnader mellan elever födda i Sverige respektive utanför Sverige med avseende på hur ofta de diskuterar politik med andra. De skillnader som finns är små och inte statistiskt signifikanta. Det är ett intressant resultat när man jämför det med tidigare forskningsresultat. Folke Johansson har genomfört en studie om invandrarnas politiska aktivitet på den kommunala nivån. Han redovisar bl.a. deltagande i diskussioner om kommunala frågor. Frågan som ställdes var *Hur ofta brukar det förekomma att du talar med folk i din omgivning om någon fråga som rör din kommun?* Andelen utländska medborgare som i Johanssons studie 1998 svarade ofta var 19 procent, jämfört med 31 procent bland svenska medborgare.²⁶

Av diagram 3.10 framgår att de ungdomarna som går ett studieförberedande gymnasieprogram avviker tydligt från de andra gymnasieeleverna vad gäller hur ofta de diskuterar politik med andra. Bland dem är det hela 60 procent som brukar diskutera politik med sina föräldrar, jämfört med cirka 40 procent av eleverna på de övriga programmen. Vad vi inte kan svara på är om det är ungdomarna eller deras föräldrar som tar initiativ till dessa samtal. Däremot framgår det att ungdomarna på de studieförberedande programmen också diskuterar politiska frågor med sina jämnåriga i betydligt högre utsträckning än de andra elevgrupperna. Förmodligen är dessa ungdomar mer intresserade av att samtala om politik och samhällsfrågor än de andra gymnasieeleverna.

²⁶ Johansson 2000:37.

Diagram 3.10. **Politiska samtal. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat att de "Ofta" eller "Ibland" diskuterar vad som händer i svensk politik, fördelat på programtyp.**

I fråga om politiska samtal framträder både positiva och negativa avvikelser. Den positiva avvikelsern utgörs av elever som går på de studieförberedande programmen, de diskuterar politik med sina vänner och föräldrar betydligt oftare än andra ungdomar i gymnasieskolan. För politiska samtal med jämnåriga är gapet hela 30 procentenheter när man jämför elever som går på något av de studieförberedande programmen med elever som förefaller ha det lägsta intresset för politiska samtal, dvs. de som går på något av de kvinnodominerade programmen med yrkesämne. Av dem anger endast en femtedel att de brukar diskutera politiska frågor med sina lärare eller med jämnåriga.

POLITISK SJÄLVTILLTRO OCH INTRESSE FÖR POLITIK

Den tredje aspekten i det latent politiska deltagandet utgörs av *politisk självtilltro*. Känslan av att de egna åsikterna betyder något även för andra, och att man faktiskt förstår vad som diskuteras är en förutsättning för politiskt deltagande. Det största hindret för att delta i politiska sammanhang kommer förmodligen inifrån, i form av en känsla av att de egna åsikterna inte är viktiga och att andra är mer insatta i olika frågor än man själv.

Frågor om politisk sjäلتilltro, eller *political efficacy*, används också flitigt i studier om medborgarnas politiska värderingar. I 1997 års Medborgarundersökning framkom att majoriteten av den svenska befolkningen har en modest tilltro till sin förmåga att påverka politiken. De flesta svarade att de själva saknar möjligheter att föra fram sina synpunkter till politiker och få dem att lyssna på dessa. Men 1997 års undersökning innehöll ändå en positiv upptäckt, som enligt Demokratirådet motiverar ett ifrågasättande av bilden där demokratis kris fördjupas pga. en ständigt ökande politikermisstro bland medborgarna. Upptäckten är att andelen medborgare som ser positivt på sina egna möjligheter att påverka politiken har ökat jämfört med resultaten från 1987 års undersökning. Det är med andra ord fler medborgare i slutet av 1990-talet jämfört med tio år tidigare som anser att de har tillräckligt med kunskaper för att förstå de flesta frågorna och kan föra fram sina åsikter till politiker. Trenden i tid är positiv, men fortfarande är alltså inte en majoritet helt övertygade om sina möjligheter till inflytande. Medelvärdet för de fem frågorna som mätte politiskt självförtroende i Medborgarundersökningen 1997 är 4,4, på en skala mellan 0-10, där 0 är den lägsta punkten och värdet fem utgör mittpunkten för mätskalan.²⁷

I *Ung i demokratin* ingår tre frågor som mäter politiskt självförtroende. Dessutom mättes ungdomarnas *politiska intresse* med hjälp av ställningstagande till påståendet "Jag är intresserad av politik". Av tabell 3.15 framgår hur grundskoleeleverna i år 9 respektive gymnasieeleverna i år 3 har svarat på dessa frågor.

Tabell 3.15. **Politisk sjäلتilltro. Grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat "Håller med" eller "Håller absolut med".**

	Grundskoleelever år 9	Gymnasieelever år 3
Jag vet mer om politik än de flesta i min ålder	17	23
Jag har oftast något att säga när politiska frågor eller problem diskuteras	39	47
Jag har lätt att förstå de flesta politiska frågorna	39	50
Jag är intresserad av politik	24	38

Omkring hälften av gymnasieeleverna anser att de har lätt att förstå de flesta politiska frågorna och att de själva brukar ha något att säga när man diskuterar politik. Omkring en fjärdedel av ungdomarna anser att de vet mer om politik än de flesta andra jämnåriga. Granskar man medelvärdena för frågorna, där svarsalternativen är

²⁷ Petersson m.fl. 1998:49-51.

kodade från 1-4, hamnar två av medelvärdena över den mittersta punkten på skalan (2,5) och en under. I Medborgarundersökningens resultat hamnade samtliga fem medelvärdena under den mittersta punkten på skalan, som i deras fall var 5.

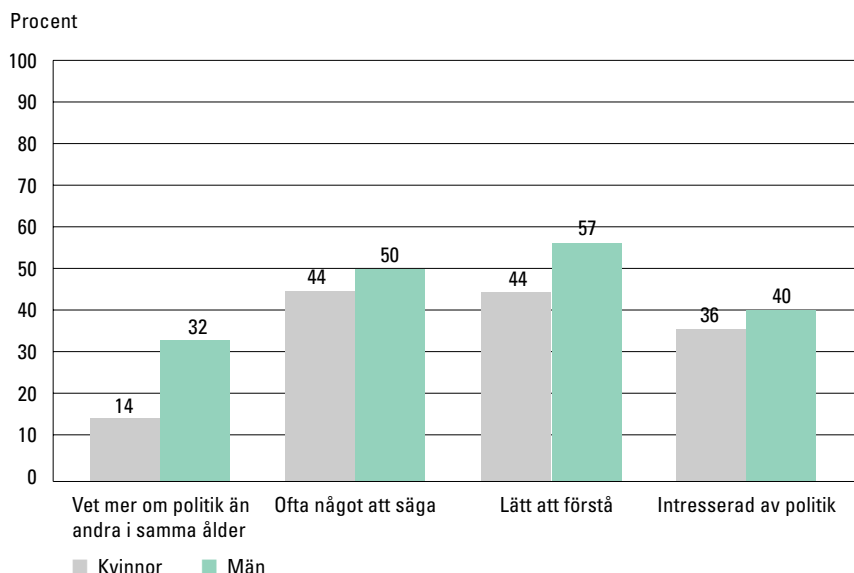
En försiktig jämförelse mellan dessa två olika studier kan kanske tillåtas och en slutsats är då att gymnasieelevers syn på sina möjligheter att påverka politiken, deras politiska självförtroende, inte är lägre än hos befolkningen i övrigt, utan snarare något högre, eftersom medelvärdet hos gymnasieeleverna överstiger skalans mittpunkt för två av de tre frågorna. Jämförelsen bör naturligtvis inte ses som mer än en fingervisning då frågorna som mäter företeelsen politiskt självförtroende inte är identiska i de två studierna.

Det politiska intresset är relativt lågt hos grundskoleelever, men tycks stiga påtagligt med åldern. 38 procent av gymnasieeleverna har förklarat att de är intresserade av politik. En undersökning av SOM-institutet, som genomfördes samtidigt som *Ung i demokratin* år 2000, visar att 51 procent av befolkningen är mycket eller ganska intresserad av politik.²⁸ Det ser med andra ord ut som det politiska intresset stiger med åldern och att andelen intresserade av politik bland gymnasieeleverna ännu inte har nått upp till samma nivå som bland befolkningen i övrigt.

Vi har också undersökt gymnasieelevers politiska självförtroende och intresse för politik utifrån ett könsperspektiv. Som framgår av diagram 3.11 finns det tydliga könsskillnader avseende politiskt självförtroende. Dubbelt så stor andel män jämfört med kvinnor anser att de kan mer om politik än andra jämnåriga. Det är även betydligt fler män som anser att de har lätt att förstå de flesta politiska frågorna. Något jämnare är ställningstagandet till påståendet *Jag har oftast något att säga när politiska frågor eller problem diskuteras*. Hälften av männen håller med jämfört med 44 procent av kvinnorna. Frågan om det politiska intresset har också besvarats relativt lika. Det politiska självförtroendet och det politiska intresset är högre bland 18-åriga män jämfört med kvinnor i samtliga frågor som mäter detta, men skillnaderna är inte så stora att man med statistisk säkerhet kan hävda att det inte handlar om slumpmässiga skillnader som beror på urvalet.

²⁸ SOM-institutet mäter opinioner inom åldersintervallen 15-85 år.

Diagram 3.11. **Politisk självtilltro samt intresse för politik.**
Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som "Håller med" eller "Håller absolut med", fördelat på kön.

I samband med redovisningen av deltagande i politiska samtal hänvisade vi till tidigare forskningsresultat. Maria Oskarson har utifrån sina analyser kunnat konstatera att deltagandet i politiska samtal var jämnt fördelat mellan könen. Däremot fann hon en tydlig könsskillnad då det gäller intresset för politik, där männen i högre grad än kvinnor var politiskt intresserade. Oskarson tycker sig dock skönja en avtagande trend i könsskillnaden avseende politiskt intresse och undersöker därför om kvinnorna i den yngre generationen har blivit mer jämställda med männen som politiska medborgare. Resultaten är inte entydiga, men Oskarsons slutsats är att det går att urskilja en *generationsskillnad*. Både i Sverige och i Storbritannien finns en trend mot en minskad könsskillnad, där femtio-talisterna utgör en brytpunkt. Den yngsta generationen i Sverige som omfattas av Oskarsons studie, de som är födda i slutet av 1970-talet/i början av 1980-talet, var i stort sätt jämställda avseende intresse för politik.²⁹

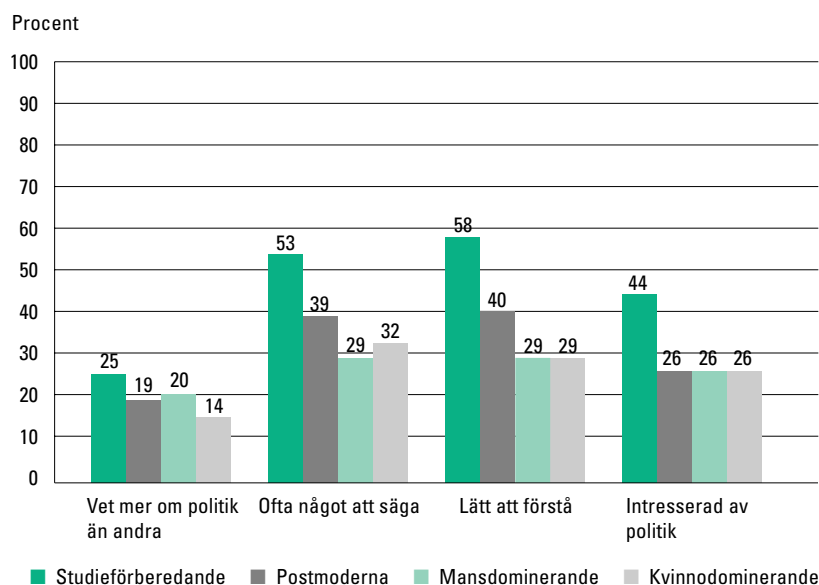
Skillnaderna mellan elever som går på någon av de studieförberedande programmen och de övriga eleverna är tydliga. Det är något fler elever på de kvinnodominerade programmen som anser att de oftast har något att säga när politiska frågor diskuteras och omvänt något fler elever på de mansdominerade programmen som

²⁹ Oskarsons datakälla är World Value Studies 1980-81 och 1990-91.

anser att de vet mer än andra jämnåriga om politik. Även om de mansdominerade programmen med yrkesämne till 93 procent består av män och de kvinnodominerade till 78 procent består av kvinnor slår alltså inte de könsmässiga skillnaderna som redovisades i diagram 3.11 igenom när man redovisar resultaten utifrån elevernas programtillhörighet.

Diagram 3.12. Politisk självtilltro samt intresse för politik.

Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som "Håller med" eller "Håller absolut med", fördelat på programtyp.

Sambandet mellan individens kunskaper om demokrati och samhällsfrågor och intresse för politik har också studerats. Dessa analyser visar att det finns ett starkt samband mellan resultatet i kunskapstestet och politiskt intresse och självförtroende och det kvarstår även när man kontrollerar för andra faktorer, som föräldrarnas utbildning, etnicitet, programval och kön. Man kan sammanfatta analysen med följande slutsatser: ju mer man kan om politik och hur samhället fungerar, desto större är övertygelsen att man kan påverka den politiska utvecklingen. Likaså är andelen elever med positiv syn på de egna möjligheterna till politiskt inflytande störst på de studieförberedande programmen. Slutligen, männen har en starkare övertygelse om sin politiska roll och förefaller dessutom vara mer intresserade av politik än kvinnor.

SAMMANFATTNING AV UNGDOMARS LATENTA POLITISKA DELTAGANDE

Man kan efter dessa analyser känna sig rätt övertygad om att gymnasieungdomarna bryr sig om det som händer i samhället och därmed är beredda att ta klivet in på den politiska arenan. Intresset för politik är betydligt högre hos gymnasieelever jämfört med grundskoleelever, både när man mäter medievanor, deltagande i politiska diskussioner och det självuttalade intresset för politik. Dessutom är gymnasieelevers politiska självförtroende starkare än grundskoleelevers. Detta är inte särskilt överraskande, eftersom gymnasietiden är en viktig utvecklingsfas och det är då det politiska intresset väcks hos ett flertal. Det finns dock påtagliga skillnader mellan gymnasieelever som går på olika gymnasieprogram. Eleverna på de studieförberedande programmen är de som är mest intresserade av politik. Det intresset präglar deras svar också avseende medievanor och deltagande i politiska samtal. Den andra elevgruppen som skiljer sig från mängden är eleverna på programmen med yrkesämne. De på mansdominerade program är minst intresserade av att följa med nyheter och de på kvinnodominerade program är minst intresserade av att delta i politiska samtal.

Det manifesta politiska deltagandet

Uppfattningen om vad som kan räknas som en politisk aktivitet har förändrats med åren, från den mer strikta uppfattningen att det framför allt handlar om valdeltagande, partiaktiviteter och liknande till en mer öppen tolkning där man nyfikat följer medborgarna och studerar hur de kanaliserar sitt engagemang. Enligt Verba och Nies är politiskt deltagande ett multidimensionellt fenomen.³⁰ Aktiviteter som vanligtvis omfattas är att rösta, kontakta politiker, arbeta för politiska partier, delta i politiska samtal, delta i politiska möten, skriva under namninsamlingar, delta i kampanjarbete och i olika former av legala protester.

Ronald Inglehart har studerat sambandet mellan människors värderingar och vilken typ av politisk aktivitet de kan tänka sig att utföra. Han finner ett starkt samband mellan postmaterialistiska värderingar, vilka bl.a. omfattas av en stark betoning av frihet och självförverkligande, och olika elitutmanande aktiviteter. Hans förklaring till att konventionella politiska aktiviteter - t.ex. att rösta - sjunker i popularitet är att auktoritetstron minskat bland de yngre, vars värderingar präglas av postmateriella preferenser. Därför, menar Inglehart, ökar andelen som hellre kritiserar än stödjer den politiska maktstrukturen.³¹

ATTITYDER TILL FRAMTIDA POLITISKT DELTAGANDE

Konventionellt politiskt deltagande, dvs. valdeltagande och partiaktiviteter, minskar i Sverige. Valdeltagandet nådde sin högsta topp 1982 med 91,4 procent. Andelen har därefter sjunkit successivt för att hamna på 80,1 procent vid 2002 års val. Antalet partimedlemmar har dessutom sjunkit sedan 1980-talet. Utvecklingen har varit så dramatisk att statsvetaren Olof Petersson talar om att partierna kommer att

³⁰ Se till exempel Norris 1999:258.

³¹ Inglehart 1997:211-213.

helt stå utan medlemmar om några år, om inte utvecklingen vänder.³² Även de politiska ungdomsförbunden har drabbats av liknande medlemsras som moderförbunden. Det är dock svårare att fastställa om det är en effekt av att färre ungdomar är intresserade av politik eller av att endast de med högt politiskt engagemang blir medlemmar i ungdomsförbunden numera. En hel del av dem som blev medlemmar under de "gyllene åren" på 1970- och 80-talen rekryterades på fester och andra sociala sammankomster, något som organisationernas egna regler inte längre tillåter.

Sett ur ett könsperspektiv har kvinnorna ett något högre valdeltagande, medan män i högre grad har varit engagerade i partiaktiviteter. Vad gäller kvinnors politiska deltagande generellt konstaterar Demokratiutredningen i sitt slutbetänkande att utvecklingen under 1990-talet gått mot ökad politisk jämlikhet mellan könen. Utredningen stödjer sig på uppgifterna från Medborgarundersökningen 1997, som visar att kvinnor är mer aktiva än män på en del områden, t.ex. vad gäller deltagande i demonstrationer och frivilligarbete.³³

De 18-åriga ungdomars ställningstagande till framtida politiskt deltagande, dvs. att rösta, skaffa sig information om partierna före valet, bli partimedlem och att ställa upp som kandidat i ett kommunalval, mättes våren 2000³⁴. Andelen elever som svarar att de nog eller säkert kommer att delta i nationella val är påtagligt större bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna, vilket framgår av tabell 3.16. Andelen gymnasieelever som svarat att de kommer att rösta är 85 procent, vilket ligger med betryggande marginal över förstagångsväljarnas valdeltagande 1998, som var 74 procent. Andelen som svarat att de nog eller säkert kommer att skaffa information om partierna är också högt, hela 80 procent av gymnasieeleverna har valt någon av dessa två svarsalternativ.

³² Petersson, O. Demokrati utan partier? Demokratirådets rapport, 2000.

³³ En uthållig demokrati, SOU 2000:1, s. 215.

³⁴ Medelåldern för ungdomarna var drygt 18 år, de hade med andra ord inte haft möjlighet att delta i allmänna val då de tillfrågades om sina attityder. Grundskoleeleverna lämnade sina svar hösten 1999.

Tabell 3.16. **Ställningstagande till framtida valdeltagande och partimedlemskap. Grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3. Andel i procent.**

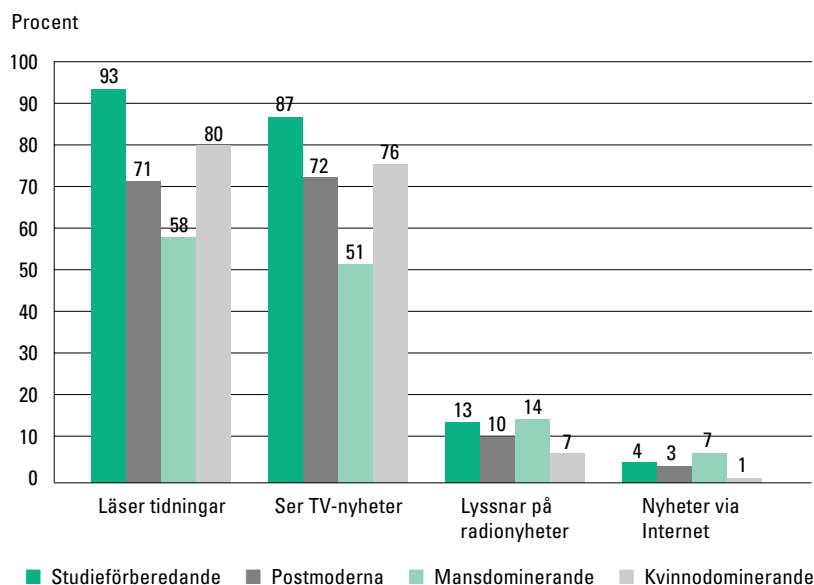
	Andelen elever som svarat att de "nog" eller "säkert" kommer att...		Andel som svarat "Vet inte"	
	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3
Rösta i nationella val	72	85	9	5
Skaffa information om partierna innan jag röstar	75	80	7	4
Bli medlem i ett politiskt parti	12	12	10	7
Ställa upp som kandidat i val i kommunen	7	4	9	5

Antalet ungdomar som kan tänka sig att gå med i ett politiskt parti är 12 procent, både bland grundskole- och gymnasieelever. Bland gymnasieelever har dock flera tagit ställning till frågan, andelen vet-ej-svar är några procentenheter mindre både avseende frågan om partimedlemskap och frågan om kandidatur vid kommunalval jämfört med grundskoleeleverna. Det är inte alldeles lätt att tolka resultaten vare sig som positiva eller negativa. 12 procent av en årskull förstagångsväljare som är välvilligt inställda till partiengagemang förefaller dock utgöra en relativt bred rekryteringsbas för partierna.

Intressant nog är skillnaderna större mellan gymnasieelever som valt olika gymnasieprogram än mellan grundskole- och gymnasieelever, vilket framgår av diagram 3.13. Hela 93 procent av eleverna på de studieförberedande programmen har svarat att de kommer att rösta i framtiden. Det är ett stort steg till eleverna i nästa programgrupp, de kvinnodominerade programmen med yrkesämne, där 80 procent svarat att de nog eller säkert kommer att rösta i framtiden. Eleverna som går på något av de postmoderna gymnasieprogrammen har en sval attityd till att rösta. Andelen elever på de postmoderna programmen som har svarat att de nog eller säkert kommer att rösta är 71 procent och hamnar således under andelen förstagångsväljare vid 1998 års val. Den lägsta andelen framtida väljare återfinns dock bland elever som går på mansdominerade program med yrkesämne. Endast 58 procent av eleverna på dessa program säger att de kommer att rösta i framtiden och endast hälften har svarat att de kommer att skaffa information om partierna innan de röstar. Dessa resultat är en tydlig indikation om var man kan hitta de passiva medborgarna hos den uppväxande generationen.

Jämförelsen mellan elever på de olika gymnasieprogrammen visar dessutom att andelen elever som är positiva till att gå med i ett politiskt parti är högst på de mansdominerade programmen med

Diagram 3.13. **Attityder till framtida valdeltagande och partimedlemskap.**
Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat att de "Nog" eller "Säkert"
kommer att utföra aktiviteten, fördelat på programtyp.

yrkesämne, där andelen uppgår till 14 procent. Detsamma gäller även frågan om att ställa upp som kandidat i kommunalval. Sju procent av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne har svarat att de nog eller säkert kommer att ställa upp som kandidat i val i kommunen. Bland eleverna på de kvinnodominerade programmen är andelen endast en halv procentenhet.

Förutom gymnasieprogram visade sig även kön, födelseland och resultatet på kunskapstestet vara relaterat till attityden till att rösta, något som framgår av tabell 3.17. Attityden till att rösta varierar kraftigt mellan gymnasieelever som uppnått goda resultat på kunskapstestet och den fjärdedel som fått det sämsta testresultatet. Hela 98 procent i gruppen med bästa testresultat har svarat att de nog eller säkert kommer att rösta, jämfört med 66 procent i gruppen med det lägsta resultatet. Attityden till att rösta samvarierar således positivt med elevens faktiska kunskaper om demokrati och demokratins villkor. Skillnaden mellan ungdomar födda i Sverige respektive utomlands är däremot mindre och ligger inom den statistiska felmarginalen. Återigen visar resultaten att utlandsfödda gymnasieelever i år 3 inte skiljer sig nämnvärt från elever som är födda i landet, något som är viktigt att påpeka.³⁵

³⁵ Se t.ex. resultaten avseende uppfattat inflytande i skolan och politiska samtal.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Tabell 3.17. **Attityder till framtida valdeltagande och partimedlemskap. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent, fördelat på kön, födelseland och kunskaper i demokrati.**

Andelen elever som svarat att de "nog" eller "säkert" kommer att...	Kön		Födelseland		Resultat i kunskapstestet	
	Kvinnor	Män	Födda i Sverige	Födda utanför Sverige	25:e percentilen	75:e percentilen
Rösta i val	89	81	86	79	66	98
Skaffa information om partierna innan de röstar	86	75	80	81	65	92
Bli medlem i ett politiskt parti	9	16	12	12	10	19
Ställa upp som kandidat i val i kommunen	3	6	9	4	6	5

Kunskaper i demokrati, utifrån testresultatet, är dessutom sammankopplat med attityden till partimedlemskap. Ju bättre kunskaper man har om demokrati och samhällsfrågor desto större är sannolikheten att man är positivt inställd till partimedlemskap. Variationen i attityden till att kandidera i kommunalval är däremot svårare att förklara med hjälp av variablerna i tabell 3.17. Av dessa är det både kön och födelseland som visar sig ha ett samband med attityden. Män och ungdomar födda i Sverige är mer positivt inställda till att kandidera i kommunalval i framtiden jämfört med kvinnor och ungdomar födda utanför Sverige. Man bör alltså notera att kunskaper i demokrati inte förklarar attityden till att kandidera i kommunalval. Detta är intressant mot bakgrunden att just kunskapsnivån visat sig vara betydelsefull vad gäller de tidigare redovisade attitydfrågorna.

Det finns också en tydlig könsskillnad i attityden till att rösta. Kvinnorna är mer positiva till att rösta i val än män, skillnaden är 8 procentenheter till kvinnornas fördel. Det finns därtill tydliga skillnader mellan kvinnors och mäns syn på att gå med i ett politiskt parti och att kandidera i kommunala val. Männen är betydligt mer benägna att svara positivt på dessa frågor än kvinnor. Andelen som svarat att de nog eller säkert kommer att gå med i ett politiskt parti är nästan dubbelt så hög bland männen jämfört med kvinnorna.

Både kön och programtillhörighet är relaterat till elevens inställning till partimedlemskap och att kandidera i kommunalval. Det är frestande att dra slutsatsen att skillnaderna mellan eleverna som går på de olika programmen beror på den ojämna könsfördelningen. Men det visar sig vara en felaktig slutsats. Tittar man på elever som går på mansdominerade program med yrkesämne kan man

inte finna någon signifikant skillnad mellan kvinnors och mäns attityd till partimedlemskap och därför kan man inte säga att den höga andelen elever på de mansdominerade programmen med yrkesämne som är positiva till partiarbete beror på mansdominans i elevunderlaget. Man kan naturligtvis diskutera möjligheten att det är männens mer positiva attityd som påverkar kvinnorna på de mansdominerade programmen med yrkesämne, men vi kan alltså inte förklara skillnaderna i attityd till partiarbete genom hänvisning till könsfördelningen på programmen.³⁶

ATTITYDER TILL LEGALA PROTESTER

Medborgarrollen är inte begränsad till valdeltagande och partiaktiviteter. Det är under mellanvalsperioden som de politiska visionerna skall bli verklighet. De förtroendevalda bör lyssna på sina väljare och eftersom de allra flesta väljarna idag finns utanför partierna kan inte partierna ensamma ge uttryck för den folk-opinion som finns ute i samhället. Är medborgaren inte nöjd med den politik som förs finns det olika sätt att göra sin röst hörd. Utöver alternativet att gå med i ett parti kan man t.ex. kontakta de ansvariga politikerna och föra fram sin åsikt. Man kan också ta vägen via medierna och kontakta en journalist i hopp om att medie-uppmärksamhet kan bidra till att skapa opinion kring den aktuella frågan. Man kan också jobba med andra likasinnade och bilda nätverk kring angelägna frågor. Sätten är många och utvecklas hela tiden.

I *Ung i demokratin*-undersökningen har man ställt följande frågor till ungdomarna: *Hur troligt är det att du kommer att 1) skriva insändare till tidningar om samhällsfrågor eller politiska frågor, 2) samla in namnunderskrifter för ett upprop eller 3) delta i en fredlig protestmarsch eller ett protestmöte.* Det gemensamma för dessa tre frågor är att de avser att mäta attityden till ett aktivt medborgarskap, där man är villig att göra sin röst hörd och ta sitt ansvar genom andra demokratiska handlingar än partiarbete eller valdeltagande.

³⁶ Nio procent av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne som svarat på enkätfrågorna är kvinnor.

Tabell 3.18. **Ställningstagande till framtida protesthandlingar. Grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3. Andel i procent.**

	Andelen elever som svarat att de "nog" eller "säkert" kommer att...		Andel som svarat "Vet inte"	
	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3
Skriva insändare till tidningar om samhällsfrågor eller politiska frågor	13	18	11	6
Samla in namnunderskrifter för ett upprop	24	21	12	9
Delta i en fredlig protestmarsch eller ett protestmöte	31	41	13	8

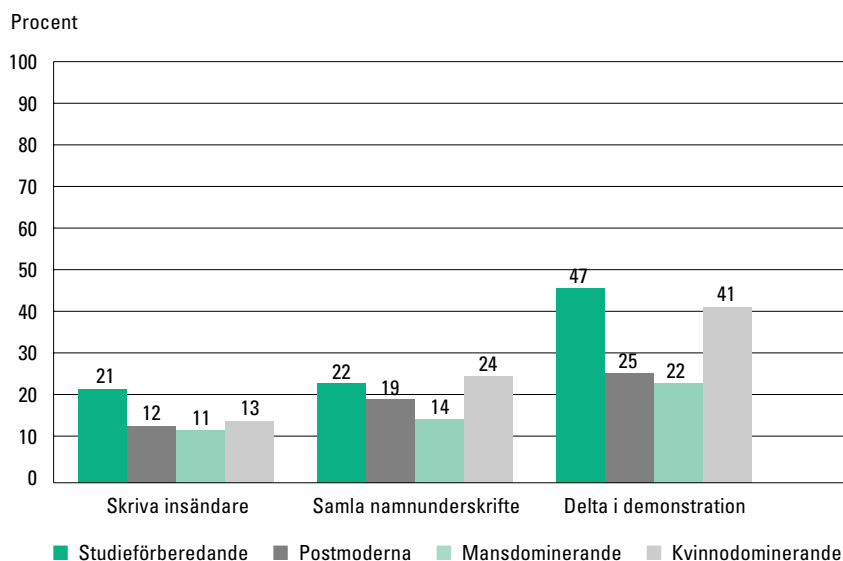
Att delta i en fredlig demonstration är det alternativ som flest gymnasieungdomar kan tänka sig att själv delta i. Av tabell 3.18 framgår att 41 procent av gymnasieeleverna har svarat att de ser deltagandet i en fredlig demonstration som en trolig framtida handling. Andelen är betydligt högre än hos grundskoleelever.

Generellt sett är det många av dessa attitydfrågor som grundskoleeleverna har haft svårt att svara på. Andelen vet-ej-svar är över 10 procent för alla de frågor som redovisas i tabell 3.18. Hos gymnasieeleverna har den andelen sjunkit till förmån för ett ställningstagande i frågan. Den medborgerliga mognaden har med andra ord tagit ett steg framåt.

Som framkommer av diagram 3.14 är det framför allt eleverna som går på de studieförberedande och de kvinnodominerade programmen med yrkesämne som är positivt inställda till de uppräknade medborgaraktiviteterna. Detta fenomen syns mycket tydligt när man granskar attityden till fredliga demonstrationer. Nästan hälften av eleverna som går på de studieförberedande programmen kan tänka sig att delta i en demonstration, jämfört med en fjärdedel av eleverna på de postmoderna programmen. Jämför man de två programgrupperna med yrkesämne med varandra återfinner man ett lika tydligt mönster; dubbelt så stor andel elever som går på de kvinnodominerade programmen kan tänka sig att delta i en demonstration jämfört med eleverna på de mansdominerade programmen.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Diagram 3.14. **Attityder till legala protestaktiviteter. Gymnasieelever år 3. Andel i procent som svarat att de "Nog" eller "Säkert" kommer att utföra aktiviteten, fördelat på programtyp.**

I tabell 3.19 framträder relativt tydliga könsmönster i förhållande till de olika aktiviteterna. Det är med andra ord vanligare att kvinnor kan tänka sig att skriva en insändare, samla in namnunderskrifter och delta i en demonstration. Vad gäller födelseland finns en svag ten-

Tabell 3.19. **Attityder till legala protestaktiviteter. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent fördelat på kön, födelseland och kunskaper i demokrati.**

Andelen som svarat att de nog eller säkert kommer att...	Kön		Födelseland		Resultat på kunskapstestet	
	Kvinnor	Män	Födda i Sverige	Födda utanför Sverige	25:e percentilen	75:e percentilen
Skriva insändare	20	16	18	21	11	35
Insamla namnunderskrifter	23	19	21	25	19	27
Delta i en demonstration	45	36	41	43	25	57

dens att elever födda utomlands är något mer positiva till att delta i olika protestaktiviteter jämfört med ungdomar födda i Sverige. Skillnaderna ligger dock inom den statistiska felmarginalen. Effekten av samhällskunskaper är däremot mycket stark för samtliga tre frågor om medborgaraktivitet. Ju högre kunskaper, desto större är benä-

genheten att svara positivt på frågorna om framtida deltagande i de olika medborgaraktiviteterna. Allra tydligast är skillnaderna för frågan om att skriva insändare, där andelen positiva är tre gånger högre hos den fjärdedel elever med bästa testresultaten jämfört med den fjärdedel som presterat de lägsta resultaten.

ATTITYDER TILL ILLEGALA PROTEST- AKTIVITETER

Ett kontroversiellt sätt att påverka opinionen kan vara att genomföra illegala protestaktioner. Det är många grupper som använt sig av olika lagstridiga metoder i sin kamp. Till dessa grupper hör bl.a. fredsrörelsen, miljörörelsen och djurrättsrörelsen. Greenpeace har genomfört ett stort antal aktioner under de senaste två decennierna, ungdomar aktiva inom Plogbillsgruppen har hamrat i JAS-plan för att skapa opinion mot vapenindustrin, miljöaktivister har förstört vägmaskiner i sin kamp mot vägbyggen och ökad bilism, djurrättsaktivister har släppt ut minkar från pälsfarmer och Reclaim the City har blockerat trafiken i protest mot den ökande bilismen, bara för att nämna några exempel på illegala protestaktiviteter.

Dessa aktiviteter har skapat stor uppmärksamhet i medierna och har förmodligen också ett annat syfte än att påverka i en politisk sakfråga, nämligen att peka på de ojämlika maktförhållandena i vårt samhälle, där de som är unga och saknar materiella resurser för opinionsskapande har svårt att göra sig hörda. Även om yttrandefriheten är skriven i grundlagen kan det vara svårt att komma till tals i medierna om man inte redan har en viss auktoritet inom ett visst område.

Ung i demokratin-undersökningen har mätt de ungas attityder till tre illegala handlingar. Ungdomarna fick ta ställning till om de själva kan tänka sig att sprejmåla slagord på väggar, blockera trafiken som en form av protest eller att ockupera en offentlig byggnad.

Det är endast en minoritet av ungdomarna som kan tänka sig att delta i en illegal protestaktivitet och andelen är mindre bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna, vilket framgår av tabell 3.20. Av gymnasieeleverna är det endast fem procent som kan tänka sig att delta i en ockupation eller att sprejmåla slagord på väggar och sju procent som kan tänka sig att blockera trafiken som en protest. Därmed kan vi konstatera att illegala aktiviteter är det alternativ som har minst stöd hos gymnasieelever när det gäller att påverka politiska beslut.

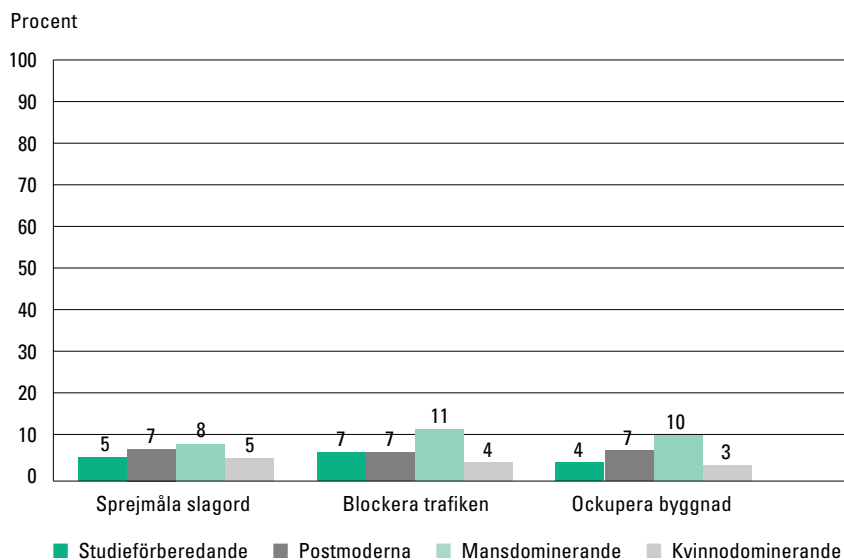
III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

Tabell 3.20. **Ställningstagande till framtida illegala protestaktiviteter. Grundskoleelever i år 9 och gymnasieelever i år 3. Andel i procent.**

	Andelen elever som svarat att de nog eller säkert kommer att....		Andel som svarat "Vet inte"	
	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3	Grundskole- elever år 9	Gymnasie- elever år 3
Sprejmåla slagord i protest på väggar	13	5	7	5
Blockera trafiken som en form av protest	9	7	7	5
Ockupera offentliga byggnader som en form av protest	8	5	9	5

Det är framför allt på de mansdominerade programmen med yrkesämne som man hittar elever som är positivt inställda till att utföra illegala protestaktiviteter. Men inte heller där är andelen särskilt hög, bara omkring 10 procent av eleverna ser dem som troliga framtida aktiviteter för egen del. De illegala aktiviteterna tilltalar en större grupp män än kvinnor.

Diagram 3.15. **Attityder till illegala protestaktiviteter. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent som svarat att de "nog" eller "säkert" kommer att utföra aktiviteten, fördelat på programtyp.**

Samtliga former av illegala aktiviteter som ungdomarna har fått ta ställning till attraherar framför allt män. Omkring var tionde man kan tänka sig att ta del i någon av de uppräknade aktiviteterna, jämfört med 2-4 procent av kvinnorna. Det tydliga könsmönstret kan kompletteras med ett nästan lika tydligt kunskapsmönster. Ju mer man kan om samhällsfrågor, desto mindre är sannolikheten att man ser illegala protestaktiviteter som ett möjligt alternativ. Ett undantag är alternativet *Blockera trafiken som protest*. För den frågan spelar inte resultatet i kunskapstestet någon roll för ställningstagandet. Ungdomar som är födda utanför Sverige är mer positivt inställda till alternativet *Blockera trafiken som protest*, jämfört med ungdomar födda i Sverige, men sambandet försvagas när man kontrollerar för andra bakomliggande faktorer, som resultatet i kunskapstestet, kön, gymnasieprogram och föräldrars utbildning.

Tabell 3.21. **Attityder till illegala protestaktiviteter. Gymnasieelever i år 3. Andel i procent, fördelat på kön, födelseland och kunskaper i demokrati.**

Andelen som svarat att de nog eller säkert kommer att...	Kön		Födelseland		Resultat på kunskapstestet	
	Kvinnor	Män	Födda i Sverige	Födda utanför Sverige	25:e percentilen	75:e percentilen
Sprejmåla slagord på väggar	2	9	5	5	8	5
Blockera trafiken som protest	4	10	6	12	8	7
Ockupera offentlig byggnad som protest	3	8	5	7	8	4

SAMMANFATTNING AV INSTÄLLNINGEN TILL MEDBORGERLIGA AKTIVITETER

Det finns anmärkningsvärt stor variation i gymnasieelevers inställningar till olika medborgerliga aktiviteter, en variation som bland annat kan förklaras med hjälp av kön, kunskaper i demokratin samt vilket gymnasieprogram som 18-åringen går på. Här nedan följer några exempel på spännvidden. Exempelen är valda för att visa de största avstånden mellan olika grupper i respektive fråga.

VALDELTAGANDE

- 93 procent av eleverna på de studieförberedande programmen jämfört med 58 procent av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne ser sig som framtida väljare.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

- 88 procent av kvinnorna jämfört med 80 procent av männen ser sig som framtida väljare.
- 98 procent av den fjärdedel av eleverna med högsta resultat i kunskapstestet jämfört med 66 procent av den fjärdedel av eleverna med lägsta resultat i kunskapstestet ser sig som framtida väljare.

PARTIMEDLEMSKAP

- 9 procent av kvinnorna jämfört med 16 procent av männen ser sig som framtida partimedlemmar.
- 14 procent av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne jämfört med 7 procent av eleverna på de kvinnodominerade programmen med yrkesämne ser sig som framtida partimedlemmar.

DEMONSTRATIONSDELTAGANDE

- 47 procent av eleverna på de studieförberedande programmen jämfört med 22 procent av eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne ser sig som framtida demonstranter.
- 45 procent av kvinnorna jämfört med 36 procent av männen ser sig som framtida demonstranter.

BLOCKERA TRAFIKEN SOM PROTEST

- 11 procent av eleverna på de mansdominerade programmen jämfört med 4 procent av eleverna på de kvinnodominerade programmen med yrkesämne ser sig som framtida deltagare i en trafikblockad.
- 10 procent av männen jämfört med 4 procent av kvinnorna ser sig som framtida deltagare i en trafikblockad.

III: VILKA VÄRDERINGAR/KUNSKAPER HAR UNGDOMAR I FRÅGOR OM DEMOKRATI?

En annan intressant iakttagelse är att attityden till olika aktiviteter skiljer sig mellan grundskole- och gymnasieelever. För vissa aktiviteter är andelen positiva grundskoleelever högre än andelen gymnasieelever, och vice versa. *Valdeltagandet* ses som en trolig aktivitet av en högre andel gymnasieelever i år 3 (85 procent) jämfört med grundskoleelever i år 9 (73 procent). *Partimedlemskap* är en aktivitet som en lika stor andel grundskoleelever i år 9 som gymnasieelever i år 3 (12 procent) ser som en trolig aktivitet. *Demonstrationsdeltagande* ses som en trolig aktivitet av en högre andel gymnasieelever i år 3 (41 procent) jämfört med grundskoleelever i år 9 (31 procent). *Illegala protester i form av att blockera trafiken* ses som en trolig aktivitet av en lägre andel gymnasieelever i år 3 (7 procent) jämfört med grundskoleelever i år 9 (9 procent).

Sammanfattande diskussion

Det finns idag en tendens att klistra epitets på ungdomar. Inte sällan pekas de ut som speciella på det ena eller andra sättet. Trots att bilderna av ungdomar varierar, så behandlas de ofta som unika. Under senare tid har ungdomar ofta beskrivits som politiskt ointresserade och okunniga och därmed också obenägna att engagera sig politiskt. Ett annat scenario är att ungdomar lockas av anti-demokratiska värderingar; till exempel nynazism med förnekandet av förintelsen som följd. Ett ytterligare scenario är att ungdomar har tröttnat på den traditionella politiken och finner alternativa vägar för politiken i mer enfrågeorienterade rörelser. *Ung i demokratin*-undersökningen ger inte stöd för någon av dessa schabloniserade bilder av dagens ungdom, varken hos grundskoleelever eller gymnasieelever. Däremot finns stöd för att det sker en mognad i kunskaper, värderingar och beteenden mellan 14-15-årsåldern och 18-årsåldern.

KUNSKAPER OM DEMOKRATI- OCH SAMHÄLLSFRÅGOR

Ung i demokratin-undersökningen visar att svenska gymnasieelever har förhållandevis goda kunskaper om samhälle och demokrati. Av det kunskapsprov eleverna fick göra i samband med undersökningen framkom att gymnasieelevernas faktakunskaper om demokrati och samhällsfrågor, förmåga att tolka politiska budskap och förståelse av ekonomiska samband var goda. Männen och kvinnorna klarade provet lika bra, även om männen klarade sig bättre på frågor om ekonomi och kvinnorna klarade sig bättre på frågor om jämlikhet och mänskliga rättigheter. Skillnader i demokratikunskaper finns snarare mellan elever som går på olika gymnasieprogram. Det är framför allt elever på de s.k. mansdominerade programmen med yrkesämne som återfinns i gruppen av elever som har minst antal rätt på kunskapsprovet. I ett internationellt perspektiv klarar de svenska gymnasieeleverna frågor om demokratins grunder mycket bra. Sammantaget ger gymnasieelevernas resultat på kunskapsprovet en positiv bild av förstagångsväljarna i Sverige.

DEMOKRATISYN

Dessutom är den bild som ungdomar målar upp av en demokrati i stort sett överensstämmande med den av en "traditionell" demokrati; det är alltså inte så att alternativa politiska uttryckssätt har en starkare ställning bland ungdomarna än vad "traditionella" uttryckssätt har. Gymnasieelevernas uppfattningar om vad som är bra för demokratin överensstämmer med andra ord i stor utsträckning med den demokrati som finns i Sverige idag, t.ex. i form av fria val, yttrande- och demonstrationsfrihet samt politiska och sociala rättigheter. Gymnasieeleverna ställer dessutom höga krav på vad det innebär att vara en god, vuxen medborgare. En majoritet av gymnasieeleverna anser att det är viktigt att rösta när det är val, liksom att ägna sig åt mer tidskrävande aktiviteter som att följa med i den politiska debatten i media och aktivera sig för att skydda miljön eller hjälpa andra människor i samhället.

POLITISKT INTRESSE OCH DELTAGANDE

Det politiska intresset och viljan att själv delta i det politiska livet är inte heller anmärkningsvärt låg bland gymnasieeleverna. En majoritet av eleverna har svarat att de nog eller säkert kommer att skaffa information om de politiska partierna innan de röstar och att de nog eller säkert kommer att rösta i framtida val. Drygt en tredjedel säger sig också vara intresserade av politik och närmare hälften anser att de oftast har något att säga när politiska frågor eller problem diskuteras. Omkring hälften av gymnasieeleverna diskuterar dessutom ofta eller ibland vad som händer i svensk politik med andra jämnåriga, lärare eller tillsammans med sina föräldrar. Återigen finns det framför allt skillnader mellan elever på olika gymnasieprogram, där eleverna på de studieförberedande programmen utmärker sig i positiv bemärkelse.

INFLYTANDE I SKOLAN

Många ungdomar anser att de har ett ganska stort inflytande över sin situation i skolan, åtminstone över sådana aspekter som undervisningens uppläggning och innehåll. Betydligt färre bedömer sig ha inflytande över t.ex. vilka regler och normer som ska gälla i skolan och vilka läroböcker och andra läromedel som ska användas. En större

andel av kvinnorna och eleverna på de studieförberedande programmen bedömer sig ha inflytande i skolan jämfört med männen respektive eleverna på de mansdominerade programmen med yrkesämne. Det är möjligt att dessa skillnader beror på faktiska skillnader i elevinflytande, men det kan också handla om t.ex. skilda anspråksnivåer.

Samtidigt som *Ung i demokrati*-undersökningen tyder på att många gymnasieelever anser sig ha ett ganska stort inflytande över vissa aspekter i skolan framgår det av studien att två tredjedelar av eleverna är missnöjda med situationen i skolan. Trots att en majoritet av gymnasieeleverna t.ex. bedömer att elevrådet har ett relativt stort inflytande i skolan och att de själva har relativt goda möjligheter att påverka elevrådet har knappt hälften av de missnöjda eleverna tagit ett initiativ till förändring. Detta tyder, i likhet med andra studier av elevers inflytande i skolan, på att gymnasieeleverna inte har något större inflytande i skolan, åtminstone inte över sådant som de är missnöjda med.

SAMMANFATTANDE ANALYS OCH REFLEXION

Bilden av svenska ungdomars syn på demokrati och politik är således inte särskilt uppseendeväckande. Därmed inte sagt att den är helt problemfri. Det finns självfallet grupper av ungdomar som är betydligt mer politiskt kunniga, intresserade och engagerade än andra. Liknande resultatet framkommer även i motsvarande undersökningar bland vuxna. Denna skillnad är följaktligen inte enbart en ungdomsfråga.

För att förstå och förklara ungdomarnas politiska kunskaper och attityder har *Ung i demokratin*-undersökningen prövat betydelsen av flera faktorer som exempelvis kön, val av utbildningsprogram och social bakgrund. Dessa analyser visar t.ex. att det finns skillnader mellan män och kvinnor, men också mellan ungdomar från olika samhällsklasser när det gäller kunskaper och attityder. I kunskapsprovet, som i första hand var tänkt att mäta demokratisk kompetens, erhåller vi samma resultat som åtskilliga andra kunskapsmätningar, dvs. att ungdomarna från medelklassen har genomsnittligt bäst resultat och att männen från arbetarklassen presterar genomsnittligt sämst. Kunskapsprovet visar också på andra skillnader. Männen tenderar exempelvis att ha en större kunskap om ekonomiska frågor, medan kvinnorna tenderar att klara frågorna om jämlikhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter bättre. Skillnaderna mellan män och kvinnor

går inte systematiskt till den ena eller andra gruppens fördel utan kan tolkas som olika sätt att tänka kring politik. Även då det gäller inställningen till demokrati skiljer sig eleverna åt. Ungdomarna som kommer från hem med högutbildade föräldrar tenderar att uttrycka ett starkare stöd för demokratins institutioner och har en större framtida politisk handlingsberedskap. Deras attityder stämmer oftare, jämfört med attityderna hos de elever som inte har högutbildade föräldrar, med den bild som finns av politiskt korrekta åsikter, t.ex. att invandrare och kvinnor skall ha samma politiska rättigheter som andra. Dessa elever finner sig också oftare till rätta i skolmiljön och tenderar att uppleva t.ex. klassrumsklimatet och skolsituationen som mer positiv.

En rimlig tolkning av resultaten i *Ung i demokratin*-undersökningen är att kulturella och socioekonomiska omständigheter spelar en stor roll. Dessa resultat överensstämmer med mönster från en rad demokratistudier av vuxna, nämligen att utbildning spelar en viktig roll för hur aktiva människor är när det gäller deltagande i politik. Intresse och deltagande har ett klart samband med kön och social klass. Resultaten i studien skall även ses i ljuset av sådana vuxenundersökningar.

Genom *Ung i demokratin*-undersökningen har vi således erhållit en bild av svenska ungdomars kunskaper, attityder och värderingar till demokrati och politik, men också indirekt en förståelse av deras väg till medborgarskap. Elevernas olika inställning till medborgarskapet i en demokrati kan förstås genom den livshållning som eleverna tillägnar sig genom sin sociala tillhörighet, men mycket talar dessutom för att gymnasieskolans programstruktur överensstämmer med, kanske rent av ytterligare förstärker - inte utmanar - denna livshållning. Det betyder att *Ung i demokratin*-undersökningen bekräftar bilden av en gymnasieskola präglad av socialt betingade skillnader, vilket 1990-talets reformering av gymnasieskolan var tänkt att förändra.¹

För skolan och samhället är detta naturligtvis en bild som skulle kunna tyda på att skolan inte i någon högre grad kan påverka socioekonomiska strukturer. Undersökningen ger dock också stöd för att skolan och dess kultur har betydelse för elevernas värderingar och attityder till demokrati. Vad vi avser är undersökningens resultat beträffande elevernas inflytande. För reformeringen av gymnasieskolan 1991 var demokratisering och elevinflytande viktiga målsättningar.

¹ SOU 1997:107. Den nya gymnasieskolan - problem och möjligheter. Slutbetänkande av Kommittén för gymnasieskolans utveckling. Stockholm.

ar. Med detta avsågs ett större ansvar och inflytande över den egna utbildningen och undervisningen. Då det gällde utbildningen var inflytandet liktydigt med de valmöjligheter som den kursutformade gymnasieskolan öppnade för, medan inflytande över undervisningen och det egna lärandet avsåg arbetssätt och arbetsformer men också innehåll.

Låt oss först kort stanna upp vid det första ledet i denna fråga nämligen själva inflytandet. Vad ger *Ung i demokratin*-undersökningen för bild av gymnasieelevernas inflytande? Om vi tar gymnasieeleverna som en enhetlig grupp och jämför deras resultat med grundskoleelevernas så kan vi konstatera att gymnasieskolans elever genomgående bedömer sina påverkansmöjligheter på undervisningens uppläggning och innehåll, som större än vad grundskolans elever gör. En rimlig tolkning skulle kunna vara att gymnasieeleverna faktiskt har större inflytande över undervisningen än vad grundskolans elever har. Den generella bilden skulle kunna tyda på att det har skett en positiv förändring under 1990-talet. Tidigare undersökningar visar nämligen på det motsatta förhållandet.² Om vi studerar gruppen gymnasieelever närmare är det emellertid, precis som för undersökningens andra resultat, stora skillnader både när det gäller kön och program. Störst inflytande då det gäller undervisningens uppläggning, utformning och innehåll anser sig en kvinna på ett studieförberedande program eller ett kvinnodominerat program med yrkesämne ha, minst inflytande anser sig en man på ett mansdominerat program med yrkesämne ha. Frågan är då vad det upplevda inflytandet spelar för roll för inställningen till demokrati?

I våra analyser har vi funnit visst stöd för att såväl kunskaper och värderingar om samhälle och demokrati som det allmänna välbefinnandet i skolan faktiskt gynnas av att eleverna själva får verka i en mer demokratisk miljö. Till en sådan demokratisk miljö hör elevernas möjligheter till påverkan. Vi kan således bekräfta att ett ökat inflytande för eleverna får konsekvenser för elevernas demokratiska attityder och värderingar men att detta ökade inflytande omfattar långt ifrån alla elever. En slutsats blir därmed att det finns stora variationer i utbildningssystemet.

² SOU 1996:1. Den nya gymnasieskolan - hur går det? Delbetänkande. Kommittén för gymnasieskolans utveckling. Stockholm. SOU 1997:121. Skolfrågor. Om skola i en ny tid. Slutbetänkande av Skolkommittén. Stockholm.

Referenser

Amadeo, Jo-Ann, Torney-Purta, Judith, Lehmann, Rainer, Husfeldt, Vera, Nikolova, Roumiana. 2002. *Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam: IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement).

Amnå, Erik. 2001. Medborgarskapets dynamik: reflektioner kring 2006 års första-gångsväljare. I Jönsson, Christer (red). *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*. Stockholm: Fritzes förlag.

Barber, Benjamin R. 1984. *Strong democracy. Participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press.

Dahl, R. 1998. *On democracy*. New Haven: Yale University Press.

Ds 1995:5 "Där man inte har något inflytande finns inget personligt ansvar" En översyn av elev- och föräldrainflytandet i skolan. Stockholm: Fritzes förlag.

Eliasoph, Nina. 1998. *Avoiding politics: How Americans produce apathy in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Englund, Tomas. 1986. *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola*. Pedagogisk forskning i Uppsala. Vol. 65/66.

Englund, Tomas. 1999. Den svenska skolan och demokratin. I SOU 1999:93 Amnå, Erik (red) *Det unga folkstyret*. Demokratiutredningens forskarvolym VI. Stockholm: Fritzes förlag.

Englund, Tomas. 2000. *Deliberativa samtal som värdegrund - historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*. Stockholm: Skolverket.

Gutmann, Amy & Thompson, Dennis. 1996. *Democracy and disagreement*. Cambridge: Belknap Press.

Habermas, Jürgen. 1997. *Diskurs, rätt och demokrati*. Göteborg: Daidalos.

Held, David. 1996. *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos.

Holmberg, Sören. 1998. Down and down we go: Political trust in Sweden. I Norris, Pippa (red) *Critical citizens: global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). 2002. *Det våras för politiken : trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle. SOM-undersökningen 2001*. Göteborg: SOM-institutet.

Inglehart, Ronald. 1977. *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Jacobsson, Kerstin. 1999. Den offentliga demokratisynen. I SOU 1999:77 Amnå, Erik (red) *Demokrati och medborgarskap*. Demokratiutredningens forskarvolym II. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Johansson, Folke. 2000. *Varför röstar inte invandrarna?* Rapport 2000:15. Norrköping: Integrationsverket.

Kymlicka, Will & Norman, Wayne. 1994. Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, 104, 4, 352-381.

Kursplan i samhällskunskap för försöksverksamhet på tvååriga yrkesinriktade linjer i vissa kommuner. Skolöverstyrelsen. Dnr S 82:1444.

Lewin, Leif. 1998. *Bråka inte! Om vår tids demokratisyn*. Stockholm: SNS förlag.

Lindensjö, Bo. 1999. Demokrati. I SOU 1999:77 Amnå, Erik (red) *Demokrati och medborgarskap*. Demokratiutredningens forskarvolym II. Stockholm: Fritzes förlag.

Lundin, C. 1998 Skolans vardag och demokratins ideal. I SOU 1998:101 *Det unga medborgarskapet. Dokumentation från ett seminarium*. Stockholm: Fritzes förlag.

Marshall, Thomas Humphrey. 1950. *Citizenship and social class*. Cambridge.

Möller, Tommy. 1999. Hälsan tiger still? Om vanmakt, apati och liknöjdhet i svensk demokrati. I SOU 1999:113 *Medborgarnas erfarenheter*. Demokratiutredningens forskarvolym IV. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Möller, Tommy. 2000. *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.

Norris, Pippa (red). 1999. *Critical citizens: global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.

Oskarson, Maria. 1999. Kvinnors politiska medborgarskap i tre välfärdsstater. Politiskt deltagande och engagemang. I SOU 1999:77 Amnå, Erik (red) *Demokrati och medborgarskap*. Demokratiutredningens forskarvolym II. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Pateman, Carole. 1970. *Participation and democratic theory*. London: Cambridge University Press.

Petersson, Olof, Westholm, Anders & Blomberg, Göran. 1989. *Medborgarnas makt*. Maktutredningen. Stockholm: Carlsson.

Petersson, Olof, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele, Teorell, Jan & Westholm, Anders. 1998. *Demokrati och medborgarskap*. Demokratirådets rapport. Stockholm: SNS Förlag.

Petersson, Olof. 2000. *Demokrati utan partier?* Demokratirådets rapport. Stockholm: SNS förlag.

Premfors, Rune. 2000. *Den starka demokratin*, Stockholm: Atlas.

Prop. 1987/88:102. *Utveckling av yrkesutbildningen i gymnasieskolan*.

Putnam, Robert D. 2001. *Den ensamme bowlaren : den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag.

Räftegård, Curt. 1998. *Pratet som demokratiskt verktyg. Om möjligheten till en kommunikativ demokrati*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet. Hedemora: Gidlund.

Skolverket. 1994. *Samhällsvetenskapsprogrammet*. Stockholm: Norstedt.

Skolverket 1999. *Läroplanerna i praktiken*. Rapport nr. 175. Stockholm: Liber.

Skolverket. 2000. *Reformeringen av gymnasieskolan. En sammanfattande analys*. Rapport nr. 187. Stockholm: Liber.

Skolverket. 2001. *Attityder till skolan*. Rapport nr. 197. Stockholm: Liber.

Skolverket. 2001. *Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens*. Rapport nr. 210.

SOU 1948:27. *1946 års skolkommissions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*. Stockholm.

SOU 1992:94. *Skola för bildning*. Huvudbetänkande av läroplanskommittén. Stockholm: Allmänna förlaget.

SOU 1998:101. *Det unga folkstyret*. Stockholm: Fritzes förlag.

SOU 1999:77. *Demokrati och medborgarskap*. Amnå, Erik (red). Demokratiutredningens forskarvolym. Stockholm: Fakta Info Direkt.

SOU 1999:93. *Det unga folkstyret*. Amnå, Erik (red). Demokratiutredningens forskarvolym. Stockholm: Fakta Info Direkt.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande. Stockholm: Fritzes förlag.

Thompson, Michael, Ellis, Richard & Wildawsky, Aron. 1990. *Cultural theory*. Boulder: Westview Press.

Torney, Judith V., Oppenheim, A. N., & Farnen, Russell F. 1975. *Civic education in ten countries: An empirical study*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

Torney-Purta, Judith, Lehmann, Rainer, Oswald, Hans, Schulz, Wolfram. 2001. *Citizenship and education in twenty-eight countries. Civic knowledge and engagement at age fourteen*. Amsterdam: IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement).

Torney-Purta, Judith, Schwille, John & Amadeo, Jo-Ann (red). 1999. *Civic education across countries: twenty-four national case studies from the IEA Civic Education Project*. Delft: Eburon Publishers for the International Association for the Evaluation of Educational Achievement.

Utbildningsdepartementet. 1992. *Programmål för gymnasieskolan*.

Ungdomsstyrelsen. 2001. *Adressboken 2001. Kommuner och landsting med inflytandeforum för unga*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Utbildningsdepartementet. 1994. *Läroplan för de frivilliga skolförhållandena* (Lpf 94). Stockholm: Fritzes förlag.

Verba, Sidney, Nie, Norman H. & Kim, Jae-On. 1978. *Participation and political equality: a seven-nation comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.

Verba, Sidney Schlozman, Kay Lehman & Brady, Henry E. 1995. *Voice and equality: civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.

